

ВАТАН
СОВЕТИМУ

АЛЪМАНАХ ТАТИ

МАХАЧКАЛА
1963

ВАТАН СОВЕТИМУ

АЛЬМАНАХ ТАГИ

ДАГЕСТАНСКОЕ
КНИЖНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
МАХАЧКАЛА. 1963 г.

Е-ДУЪ ГОФ ЭЗ ТОВУН Э И АЛЬМАНАХ ДЕШЕНДЕ ОМОРЕТГЪО ПРОИЗВЕДЕНИЕГЪО

И десине альманах иму сер гуьрдени эз чукле повесть эн Юно Семеновоз «Ошнегъой эн раби Хьэсдил». Омбаре хундегоргъойму дануьсдембируьт Юно Семенове, комики муьрди эзи се сал пушо, чуьн талантливый ве мэглуьмлубе драмматург эн тати, биненорегор татская советская драмматургиере. Оммо кеми дануьсдегор, ки. Юно Семенов нуьвуьсди гуьдире ченд жире произведениегъой эн прозаш. Еки эзи произведениегъо гьисди «Ошнегъой эн раби Хьэсдил» (Пушотеине нум эн повесть бу «Борух»).

Повесть «Ошнегъой эн раби. Хьэсдил» нуьвуьсде омори э 1928 — 1929 салгъо.

Юно Семенов лап хуб дануьсдембу шефди, хоснетгъо, дургуни, хьиллеи, темэхъкори ве чумшури эн рабигъоре, дургуни эн туьрогъо ве диндогъоте. Унегуьре у согъ глуьмуьр хуьшде э произведенигъой хуьшде женг бердембу э рабигъо ве диндогъотевоз. Э и повесть Юно Семенов бирмундени чуьтам раби Хьэсдил эз руй хуьшдере хьосиде одоми нушу доре, гьечиниге фитнеи, зуьнои, хункие коргъо гировундениге. Эз шефде коргъой эн раби Хьэсдил ведини, ки у ю хуьшдениу бовор ние сохде э у туьрогъо, гоморегъо нуьвуьсде оморе ихдилотгъо. Раби Хьэсдил э пулгъой нумазевоз эри алвер сохде рафде э Москов, э е зуное зеневоз ошне бире, шобот папрус кеширени, эрэгъи хурде, э калбаси эн хугиревоз закуске сохдени. Э дигъ хуьшде у э лутие-пиьнискее зен-долелевоз э пэхьники ошнеети гировундени. Оммо сургъо, хэтогъой юре э пуьгуьль неведировуну гуьдире и «хьэлоле» раби Хьэсдил ошней хуьшдере тасунде куьшдени. Ошнере э куьшдеки раби Хьэсдил юш эз дохьор гулу-гулу рафде офдоре муьрдени.

Э повесть хуьшде Юно Семенов бирмундени, ки рабигъо ишу хуьшденишу эз дуьли бовор нисе сохденуьт э ишу хуьшденишу гуьдире гофгъо, доре дорошгъо, оммо эри хэйр куьф хуьшде, эри кеф беднефесе шуьгъэм хуьшде угъо эгъэсдевоз, э куьте бигъори ве хьэьсуьзиревоз фурмунденуьт хэлгъэ, сер ишуре гиж, овом сохденуьт, э глэрей эн миллетгъо дуьшмени венгесденуьт.

Э литературей эн татиму, те Юно Семенов екиш гьечи э данандеревоз, усдоетиревоз не бирмунди мурдали, шефди, фирмундеи ве зарали эн диндогъот ве рабигъоре.

Э и альманах дешенде омори гьемчуьн е ченд стихигъой эн шогьир татиму Монуьвэхь Дадашев. Имисал 50 сали у эз деде бире, 20 сали э отечественни довгъо пуч бире.

Монуьвэхь Дадашев неки гьем шогьир бу, гьемиге еки эз суьфдеи журналистгъой эн тати бу.

Стихигъо ве мэгӀнигъой эн Монувэхъ омбар-омбарниш нуувуьсде сморет эз товун Ватан, дусди, бирори эн хэлгъгъо-умогъгъой эн вилеет советиму.

Ченд очеркгъо ве ихдилотгъой эн писатель Миши Бахшиев, дуь акт эн пьесай Сергей Изгияев мэгӀнигъо ве стихигъой эн шогъиргъо Гаврилов бебе-писер, эн Бинеми Сафанов, Донил Атнилов, Алексей Якубов ве угъониге дешенде оморет э и альманах.

Гьер нуувуьсдегор биё эн суьфде хуб дануь зугъуре, мэгӀэной эн нуувуьсденигъо чире, рач, лошунлуь, бемзерлуь нуувуьсуь э идейни ве художественный усдоетиревоз хэлгъ имуре герек гьисдигъо произведенигъо, ужире произведенигъо, эз комигъоки хундегор эри хуьшде тербие, нетиже, несигӀэт ве хьохмо вегируь, уре эри жофо, эри дусди эшгъ дуь, эри женг берде э куьгъне дивзӀгъо, гӀэдотгъо ве диндогӀотевоз—гъувот дуь.

Х. АВШАЛУМОВ.

ЮНО СЕМЕНОВ.

ОШНЕГЬОЙ ЭН РАБИ ХЬЭСДИЛ

(Повесть)

Герме руз гьеминон бу. Э зир пире сугьутдор, э сер холинчей Мегьэргъэ, кемере э дор водоре нуьшдебу раби Хьэсдил. Э пушой раби Хьэсдил, туьроре э сер сугьре зани воноре, нуьшдебу е паздегь сале кук. У кемере нигьрере хуно шувунде-шувунде, э хьэвесевоз, келе-келе эденбу хунде нуборе.

Раби Хьэсдил бу е гьундуьре бала, фирегье жендек, огьиле мерд. Рушгьою шевере хуно сип-сигь, рач тимор сохде оморебу. Гье ебо чухь бисдоге раби гьэд сохд туьроре. Пушой чумгьою сиегье тов зере, гьирмизине гьуинегьою зердов зеруьт, велггьой мишноре хуно.

Имбурузине посугь эз «Догьорут» э лугьонде мэхьшевогьо, хьэлгьо венгесде юре, ох ведировунд эз гьэргьин дуьл ю. Жингире хуно сэхд, тиж дениши э зарзарие гуьл, дофус зере оморебугьо э мижелет мишно.

Сое эз зир сугьутдор кей ведиремогеш мэглумь не бисдо. Ригагьой офдо инсофсуз сер гуьрдуьт эри сухунде Борухэ. Терс ве бим раби минкин аедо Борухэ эри ен доре сифет хуьшдереш. У терсиренбу ки э жуьмуьсден хуьшдеревоз мипаруну гуьфдире и шеклуье фикиргьой рабире.

Гьечи нуьшдуьт игьо хэйли вэглдо не жуьмуьсде, е мингь не ведиревунде эз лэглэ.

— «Е илуьгьин Оврогьом, Исхьогь ве Егьлэгьуьв!» — гуьфдире э пой вэхуьшд раби. Песде гьэдилхонгьой хуьшдере дезере асда, гоф не сохде сер гуьрд эри рафде. Гье ебо понсд, перт бирере хуно. Пуьрсуьшлуь дениши э кубьж хьэет ведоре оморебугьо тобут ве тэхтей митошури. Серге гуьрде э дуь десевоз, вегуьрд дуь-се пой зурн-зурн... Эз жуьрай назу, нэгьэсдеки дуьм комиреки хьэл сохдгьо раби, эз фикиргьой хуьшде уьнмиш бисдо. Понсд.

— Веги туьрой туьре, бура э хуне, — гуьфди раби, — ховолуьре хуно эз Борух.

Борух вэхуьшд, туьроре э гьултугь деноре, моч сохд мазузере, серге гьуз гуьрде вадарафд эз хьэет нумаз.

Дуьл Борух омбар гуьрунд бисдо. Юре э хуне рафде не воисд. Эри чухь бурав? Чухь соху рафде нуьшде э ки дедей, комики эз кучегьоре гешде вомунде оморенге эз дерде-вижори ве пелуь-пинегьо сохде гьэйр гьичи е корши ние дануьсде. У сер гуьрд эри рафде шэфде гьэрелугьгьоре сер зофруво.

Куче те унгьэдер тенг буки, у мигуиге эз куче нэгл, эз диворгьой гуьли гьэйр гьичиши веде небу. Бэглэи вэхдгьо веде биренбу чухькле пенже-

релегь, э комигьоки э жигей шише э омбардеки чумегьошу э хэмиревоз согосунде омореву кугьозгьой шекери.

— Чув бисдо ире худо! Дур гердо оморе кефсуыз небугьо!.. Умэхэ-ли чув мисохум ме! Чув мибу мере, эки ки мурам!... Эз чувжо мнофум ме эзини раби!.. У хисобини, хэзинегьой гуьломеш дорумге, ме эз гьэрд эн у хилос бире нидануьм. У вокурди чумгьой мере, ме имугьой диренуьм рэхь мере гьовомер, дуз, гьилинж Шимшуьн Гьегибуьре хуно. И тегьер ченд гиле рабиш гуфдири э ме...

Чумгьой Борух пур бисдорут э гIэрсевоз, песеде лугьонд ох кешире эз кон дуьд, вэхсире мижегьоре вокошире зверо, сере руге асму тик гурде гуфди:

— Худо! туьре э ме езугь оморе эз гьэдогьо-гьэргьэшегьо дур сох рабире.

Борухэ гьемнише хош оморенбу эз э тэхнон гоф сохде эри хуьшде ве вогу сохде дердгьой хуьшдере. Гьечи хээл сохде-сохде мигешд у, тейте пой ю э сенгь вохурде не офдону. Оммо имуруз, диеш зиьдте хэелгьо думоне хуно допучундут мувэхь Борухэ. Гьечи э и тегьер хэелгьоревоз, сер ю гьуз, эденбу рафде Борух кура хуно.

Миёв у руз, раби огол мизенуь мере э ки хуьшде, эдембу думит сохде эй хуьшде Борух, десе воноре э душеме, мугую: — «Гушдор, Борух! Изму туь, худоре шуькуьр, гIэил нисди. Э понз туь э шаздегьи эдей дарафде. Мере э туь келе имидгьон, войгей мере туь э жиге миё биёри...»

— «Гьелбетки раби, войгей туьре э жиге миёрум, э туь боворинуьм ве дузиш медиром» гьечи жугьоб мидуьм ме рабире, — гуфди э келегидиревоз эри хуьшде, келе-келе Борух.

— «Гьечуниге, гушвени, шинов!» — мугую раби. Имугьой хьэшд сал эдей бире, ме нубой туьре хунденуьмгьо. Туьре дорем гьеме хьохмоймере — гIэнг эз минжи гьуьзуьлгуьл гIэсел доренигьоре хуно. Гьелбет гьемей эн игьо кеми. Изму, туь миё бурай э Эшкенез, э Битгьемидрош раби Обо. Унжо туь мнофи хьохомимгьо, э пуьшой комигьоки ме ковшчаруш нисдуьм...»

— У ёгьин гьечи мугую. Раби лап рач, ширин гоф сохде э нигун гоморе.

— «Бура, Борух, хун туьро, вогорд эз унжо келе хьохом. Дорошгьой туь кура мисоху могоьлугьэ эз гьеме тарафгьо ве куьнжгьой Кавказ. Туь дануьсдени ве эдей дире, чувтам большевикгьо хьэрэкет сохденуьтге, лгьевдил, эри хочперез сохде имуре, нум гьэйм Исронлуре, дур гердо, эри гуьм сохде. Оммо туь мибоши гьэлхэнд пулати, сенгере хуно, вадабурра данигьо пушой беде гIэмелгьой эн угьоре. Бура, Борух! Эз звергьэшим итборэх кумек гердо э туь...»

Эз шори э жендек Борух лерз офдо. И лерз тефигIэтлуь не бу эз у шорие лерз, комики веноревугьо Борухэ эз и се сал пушо, тефилин венореки суьфде арафдебугьо э сер гьихэл эри туьроре бороху сохде.

— Песеде раби бороху мисоху мере, моч мисоху эз пушониме, мугую: — Ги Борух ире, эри туь еровурдини эз ме, — муьдуь э ме у бугьодуье, энтигьэе туьроре, комиреки раби ЕгIэнгил бэхш дореву рабире э Ерушолен рафденге...

Борух сэхд шиши гьултугь расди гьул хуьшдере, гьечи но эри хуьшде ки, эз расдекиш э зир гьултугь ю деригьо, ю фикир сохденигьо туьрой раби ЕгIэнгилини гуфдире. Зури пой вечи эри рафде э хуне, соки эри дире хьозури хуьшдере, эри рафде э Эшкенез, э Ковно, э Битгьемидрош раби Обо.

— Зувол! Зувол! Бе хубе зувол! — Гье е бирден хьэрой дешенд ки буге, лап э биней гуш ю.

— Гьей! Бе зувол гереки? — хэбер вегуьрд эз Борух, десгьо, сифетгьо сип-сигеб гьугьо е жогълени.

— Герек нисди — э гьэгьревоз жугьоб до Борух.

— Хуб, хуб гьэгьри эри чуй бире туй?.. Чегь-гь, шефде рэхь, — гьей сохде хэре, хьэрой дешенд гене куьмуьр фурух: — Зувол! Бе хубе зувол!

Борух э огьир домогьлуьйревоз хэйли вэхд рэхь сохд куьмуьр фурухэ, сере жумунде-жумунде фикир сохд эри хуьшде, асда гьфди:

Песде гене э куьгьне фикиргьой хуьшдеревоз, сер гьуз, пушово рафд. — «...эри ёгьин мурам э Ковно. Варасденге битгьемидроше, хьозур мисохум ченд жиро дорошгьо, раби пушой мигьидгьо хьозур сохденигьоре хуно... Руз мигьид, жэгьмет шиновусде оморей мере, кура мибошут э эйлонмейме. Зенгьош кура мибошут э сирой нумаз... Ме минуьшуйм э пушой гьихэл, сер мигуьруьм дороше...»

II

— Эй дивоне! Э киревоз гоф сохде туй, жингире Берхудои! — некумие сес, гьегене сес куьмуьр фурух дарафд э гуш ю.

Борух сегьмуьсд. Хэйлгьой эз ёр ю вадарафд, лов тум бисдорут хуше фикиргьой — гуьлгьой бодон дор эз кулок хэзирин тутуне биренильоре хуно.

— Э коминжоюм ме?! Чуьтам оморум офдо ме э инжо?! Инжо мейдуни! — и фикиргьо екем муьхшул сохдут уре.

Э мейду кура биребу могьлугь. Э миглей мейду, э сер гуьндуьри поисдебу е делине, эденбу гоф сохде келе-келе.

Нисон огьунчи кечуьк э дес дери, чуьлкие жундуре пушо-синей сиегьини э тен вери, поисдебу э пошней дер корхоне. У Борухэ диренге руьхшендиревоз гьфди:

— Гуш вени, кук, чуй гьфдирега и зен эз товун рабигьо.

— Огь, бе эдей тэгьриф доре. Бе эзини одоми, бе куьллуь исфогьосниш офд ниьв мугу, — шэгьгьэ зере э хэндеревоз гьфди куьмуьр фурух.

Борух, хуни-хуни денишире эз жогьлени куьнд поисд. Суьфде гьини е гоф шиновусде не дануьсд. Мугунге гушгьой эз лепуьргьой шэр келе дерьёгь бенг бири. Эри ю гьечи оморебу ки гуице гьеме эдей денишире поисде э ю. Энжэгь, э гуш ю шинохое гофгьо: «рабигьо», «моллагьо», «кешушгьо», «зелуь», «нумаз», «тирьек», «зэхьметкеш» дарафдеьге, мигунге, лов бисдо дуьл Борух. Борух вараси ки, гоф сохдегоре зен эдей тэгьриф доре гьфдире косибе могьлугьэ, ве нифри, нэгьлети сохде рабигьо ве нумазгьоре...

— У дуз нисди! Э худо гьоси бири у, — э гьэгьревоз дендуне-гьинжи сохде гьфди Борух, эри э ён ю поисдегоргьо.

— Эри чуй дуз нисди? — хэндегуьн хэбер вегуьрд Нисон.

Пуьлом хэреби. Раби чуй гьфдиребу, зен, и непоке невл инсовети, чуьники уталмиш небире-небире гьелем э пушой жэгьметиш ведирое хьэсбошолум, э худо гьоси бу? Гьерчуьш гьисди у поке зен нисди.

— Чуй чуй? Бе чуй гьфдире туй! — гьоси бире хэбер вегуьрд куьмуьр фурух.

— Чуьтам дуз нисди? Омбар дузи ве хьисобире эдей гьфдире! — жугьоб до Нисониш — Песде э фикир туьревоз ве э у буьхуьлуьгьо э беин туй дешенде оморигьоревоз, зенгьо одоми нисди, гьини? Гьеркь гьэгьэ гьфди, у пок нисди? Чуй варасире туй, туй гьеле гиж мундефезугь!..

— Ой фэгьир!.. Туй бе чуй хуте бирей, чуй бе дануьсде, — э руьхшендиревоз гьфди пессой гоф хуьшдере куьмуьр фурух: — Туй бе дануьсденигьо энжэгь бе гье ини, бе сер хэр бе и пушой, бе дьым ю бе

песе — хэндусд куьмуьр фурух ве хэндусдуйт э юревоз дуй-се одомигеш э гоф ишу гуш венорегоргош.

— Виниш, виниш! — гуьрде эз логьум хэр, гьей сохде песово, гуфди куьмуьр фурух: — виниш, бе хуб виниш, изму бе сер хэр бе э песои, бе думь ю бе э пушово хэ-хэ-хэ, ме бе э ки раби не моллаш не бе рафдекиш бе дануьсденуьм, хэ-хэ-хэ.

Борух туф шенд э пушою, энгуьшдгьоре э гуш деноре вирихд.

— Ги уре! Ги уре! — хьорой дешенд э песою куьмуьр фурух.

Борух гиросденге г'эрелугь эн у кучейгере дениши песово. Диренге э песою водовусдегор нисди, екем дуьл ю сокит бисдо. Асда, гурунд нуьшд Борух э сер соку. Гене офдо э хэёл:

— Ой худо! — гуьм-гуьм сохде Борух гуфди: — «Кукгьо келе сохдем ве буьлуьнд сохдем ве ишу г'юси бирет э ме». — Борух э ёр оворд посугьэ, комиреки раби э сер гьихэл варафде хунденбу, диренге э нумаз хэлгь кем оmore.

— Эз песо шиновусде омо сес видов-видов, пое-пой. Киниге эденбу видовусде шуш-нефес гуьрде, дезере-дезере чарпастьгой гьобой хуьшдере. Борух денишире шинохд куьгьне хьэрмэхь нубоxундеи хуьшдере.

— Эй Милих! Э чужо видовусде гьечи?

— Зубош, видов Борух! Пнонергьо эдет оmore! — зури-зури гуфдире Милих, кешире-кешире пойвокугьой хуьшдере эз хори, видовусде гиросд.

Хэйли вэг'идо Борух дениши э туз, лов биренбугьо эз жиге пойгьой Милих, песеде гьолинде туьроре сэхд шишире э гьултугь вэхуьшд. Эз г'эрелугь гиросденге вини е десде г'эйлгьоре э жерге поисде. Милихиш э миглей е кук азербайджани ве урус дери, нугьоречигьо нугьоре зере офдорут э рэхь.

— Ини: Ег'эзгуьув, Мухоил, Томориш. Духдергьош э игьоревсзи. Мэхьтелине кори? — Омборгьоре не шинохд Борух, чуьнки угьо буьруьт кукго ве духдергьой азербайджангьо ве уругьо.

Борух е кем поисд. Дуьл ю не вегурд сес нугьорере ве иллогьки э эшгьэвоз, рэхь рафдеи г'эйлгьой жугьургьоре э азербайджанигьо ве уругьоревоз. Борух вогошд э лой хуне.

Дироморенге эз г'эрей дуй сара боруй гуьли э хьэёт, дарафд э гуш ю сес шомош:

— Ой г'этош медокунит гьо!.. гьо!.. гьо!..

Зури туьроре норе, Борух хьозур бисдо эри э нумаз рафде. Гьеле эз хуне бегьем не ведиреморе, у шиновусд сес музик, водов-водов ве шорие мэг'инигьой г'эйлгьой гьунши-мэхьэлере. Сес шомош батмиш бисдо э г'эриш эн и хуьроме сесгьой г'эйлгьо.

III

Диггьо эз тенугьо зу вегурде оmoreбуьруьт. Е десде г'эруьс-духдер варагьисде нуьшдebuьруьт э сер сокугьо э жэггэр хурде, тум чиртмиш сохде ве овосуне хунде. Екемгьо эденбуьруьт жусде сер пире зенгьоре. Бэг'изигьойге вомунде ,хуьрд-хэсде биребуьруьт эз «гьинд-гьиндчу» ве «диггьале» возигьо.

Эйлонмей кукгьоре ведебуррабу туз эн «гьоволенг» ве «килэхь-килэхь»-вози, ве гушгьошуре бенг сохдebuьруьт сесгьой божэхь мурчемурч, фит, зинг эн вози «хон-хон» ве «орёл-оришке».

Гьеле пире мердгьо гьемешу кура не биребуьруьт э пуьшой нумаз. Омборгьошу дегешдebuьруьт э сер шуьгьэм, гурунд гуьрдебу гуфдире ишуре ди хьозур сохде оmoreбуьруьтгьо хурекгьо.

Г'эре-г'эре шиновусде оmoreнбу сес:

— Эй, Рамозон, гел гъодоволим, бир лемпени кечдир! Е не буге шиновусде миомо:

— Эй, Ивон, пойдущ, пажалусте, нимнушке глэтош положит!..

Кем шиновусде ние оморенбу гьемчин женггьой хьомбожугьо, глэруус-хисур ве хьовугьо.

Буй серхушгьо, нуггьрее ранг бирэхнее хэнжелгьо ве торе ранг гьилиндергьо гьэриш буйруэт э суьпенже ранггьой жогьилгьоревоз, Имуруз шешуьмуьн женг гьэйр шиновусде не оморобу, чуйнки гьеле десдегьой гьуморбазгьо, чуй кориге не вогошдебуйруэт эз боггьо.

Гьечи, э и тегьер гировунденбу, е куьнж чуйкле шегьерле гьер гиле, шобот хуьшдере.

Лэггьэй дегешде э зир келле зере оmore глэребей хэри, лэхтее зугьуне ведешенде эденбу легь-легь зере эз бугьунти руз.

Эз песой сентггьой вачарусде бору, ве ди бисдо сер ала-алае назу. Чумгьоре буйхь сохде назу эденбу гузет сохде куьнд бирен хокоругьоре пес-пес сохденбуйруэтгьо вечелегьо.

Гьетте э чум Лэггьэй вохурде сер гьэдиме дуьшмей келентеригьою, хуьршленмиш бисдо, равусд. Гьелуьсди чигьрет назу дегимш бисдо. Кемер ю варафд гьуйндуйр эн девере хуно, сипре дуразе биггьойю чарусдуйт э мисмаргьо ве чигьрет сифет юш хумне зе э сер възхьшие пеленг. Оммо куьнд биренге эз ю равусденбугьо Лэггьэй, лэггьэй комики вокурде оморобугьо мугьорей глэтошире хуно, назу эз терс, иложсуьз, асда екем песово доре хуьшдере дешенд эз нимелите хьэзрое лет пенжере, расдомогьо э пушой чум ю.

Бирден шиновусде омо некумие сес хуьрд бирен шише. Легьбет лемпеле, офдогьо эз песой лет пенжере вогордунд назуре песево.

Борух офдоробугьо э хифлет хэьлгьой хуьшде, серсоне хуно уьнмиш бисдо. Огол зе зури дедей хуьшдере эз хуней гьунши, сер гуйрдуьт хьэрое.

Суй глэтош сер гуьрд асда-асда эри фуберде кемер дуь гьэде бире гьээмере. Кок хурде шефде гьоймегьо офдере сес сохдут сэггьэбу совусде не оmore черхгьой глэребей гомишире хуно.

Дуре эз туьхмек ведиреморенбугьоре хуно ве хьэрой зенгьо ве глэилгьой гьунши мэхьэле кура сохдут могоьлугьэ.

Гье ебо, чуй буге э фикир Борух оmore, жингире хуно ехэне тох сохд, дешенд хуьшдере эз гьэд хэсде дуре ведиреморенбугьо дерле.

Могоьлугь, хьозур биробугьо эри куьшде глэтоше, и вогьифеире дире, поисдуйт гьогь, гузет сохде нетижей эн и жуьрглэтуле коре. Дедей, э хоригьо дураз бире шивен дешенденбугьо, и коре диренге суьфде диеш келе хьэрой дешенд. Песеде уш възхуьшд э некуми, божэхь дешенде э сер кук хуьшде гуьдн.

— Ой Борухлейме, гьэдой туь э дедей ,зу бош, ведеше хьэловгьо-болушгьоре...

Э дуьл Борух угьо недебу. Дир не сохде, чендгьэдриш келе секоней буге ве дуре тасунденбугеш юре, суьфде вегуьрд туьроре, песеде воисд дес кешуь э сер тефилин. Омо гьетте э фикир ю оmore ки, имуруз шоботи, вогошд песево.

— Ой, сухдум... — суьгьруьсде-суьгьруьсде, туьро э дес дери, тасире хьэрой дешенд, э буру ведиреморенге Борух.

Куьнж бел гьобой Борух, э глэтош расире эденбу суьхде. Терс шобот мишкин недо юре эри уреш куьшде.

Нисон ох кешире, е кем сере жумунд ве песеде хьэрой дешенд:

— Зу бошит жовонгъо, вачарунит гъэзмере.

Борух, ранг ю хок, эз хуыште дур гуърде поисдебу бел гъоборе. Мин-лих куынд бире, хэндусде-хэндусде сер гуърд эри куыште бел гъобой-юре ве гүфди:

— Гъэйби эри туь, имугъоиш овом мундей...

Мердгъо сер гуърдуьт вачарундере, зенгъо гъов омурдугъу э совугъо, нигърегъо, бесдугъоревоз, ве эеки куышдуьт гъэтоше. Хилос сохде да-мусдуьт энжэгъу куынд бугъо гъээмегъой гъуншигъоре.

Борух не вотовусд и коре, комиреки хъисоб сохденбу келе шобот хъуьли. Сер гъуз гуърде вадарафд рафд э коминжо буге.

Себэхъимуьц, эз и гъээме бугъо жиге, мунд энжэгъу е хэре хокисдер-ге нимесухгъой куыште оmore кусовигъо.

IV

Себэхъумунден. Гъеле суьрглегъой чуьшме не дарафдебу лугъонд э савзе, мэхберлуье жевгъэтгъо, гуьлбенд гуърдебуьруьтгъо шегъере эз той мэгъэров.

Эз сес мэгъу гуселегъо ве зинг кервугъо гъэйр, эз куьнжгъо шиновусде-оморенбуьруьт сес зенгъой «себэхъи» — пише ве санигъэт ишу бугъо: сер-кеширей э ёс хонегъо, сер гъоврегъо, э кин фолчигъо ве рабигъо. Игъо рэхъ рафде-рафде ихдилот мисохдуьт эри дуь еки шовуне диретгъо хов-гъой хуышдере ве жэхъд мисохдуьт тэгъбир сохдеки эри дуьлгъой екире-сокит сохде.

Э Гъэрей эн и зенгъо дебу, э гъеммей шегъерле одлуь бугъо, момуй Мироти, рафденбугъо э е зеневоз дердгъоре вогу сохде-сохде.

— Эхдер! — мезе доре-доре гүфди момуй Мироти, — одоми э рузи е тозе гоф не шиновусдге е кар мибу е кур...

Мироти бу 40 сала зен. Сифет эн у гъе эз имугъой гъуьже-гъуьж диромореву — шей буьзменюре хуно, паргъой винию э тегъер дегъ сал эз гъурум темиз сохде не оmore тов гъурум гуърдебу эз бурновоти. Лой доре-доре хуышдере, ве вечире тузгъой хоригъоре э белгъой шаздегъ лете-пожей ластикиревоз, минкин не доре эри гоф сохде э юревоз бугъо зене-тене гүфди:

— Шову, мердуьшме, э ки раби рафдебуьруьм эри сер кешире. Раби

у хьол хуышдеревоz эденбу эри жэгъмет дорош доре... Э гозитгъой эн нгъо... эн и жегъендеме пой бирэхънегъо дие... чуь гуьом эри туь гъэдово-лим... бигъэдетигъо... вери мугу: мегър, тологъ, хъэлисо миё эз гъэре ве-гуърде биёв... Гъэйбиш буге, зенгъо хъэрмэхъи миё бу... Гъемееки миё хисуьт э зир е луьхъуьф... Муй буро зендегоргъой эн угъо, чуь гуьом эри твь, гъэйб-гъор, мерди зени ниё мунде, гъеме гъэтмэгъэриш биренини...

Гъечи гъер руз, зенгъой «себэхъи» и тегъер лов мисохдуьт вэгъзгъоре э гъэрей могоьлугъ, э тенге мэхъэлегъой жуьгургъо.

Мироти эз пэхъники момуети гъэйр, дололиш сохденбу. Гъэре-гъэре ох медиремо эз кон дуьл ю, нум раби Хъэсдиле гуърденге. Гъэрогъдеки-гъо гъечи фикир сохденбуьруьт ки, у эдей ёзугъбери кешире гүфдире эри кефсуьз бирей раби Хъэсдил. Оммо э дуьл ю дебугъо сура, егъэни пуьл-гъой нумазе э фойдеи доренре, эз ю ве раби Хъэсдил гъэйр екиш ние-лануьсденбу.

Эхирде, эз е ченд рузиге, момуй Мироти дануьсд эз жерэхъ ёгъини сур шекуьле гъэзор раби Хъэсдиле.

Руз орине, комиреки Мироти хъисоб сохденбу хэвлети эри гоф сох-де э рабиревоз, омо раси. Гъовой пишнеигъо, у хуб геймиш бире, дарам бесде кемере, ве дуь пейле эрэгъиш зокускусуьз вешенде ведиремо эз хуне.

Зен раби, э тере-тэгИди диггьой шоботи деbugьо кор хуышдере вараденге, совуре вегуьрде рафд э билогь. Мироти поисдеbugьо э гьушгъэри, дешенд хуышдере э утогь раби Хьэсдил.

Рагг раби Хьэсдил, Миротире диренге, диеш суьпенж бисдо, чумгьою варафд э келлею, ве э и гьово екем демунде бэгьдо э хуышде диремо. Чуткей хьисобире норе э гьирогь, теклиф сохд:

— Хош оморит, софо овурд! Нуьшит гьери холей Мироти!

Сифет ю эз гъэзоб ве иллогьки, эз эрэгъи гIэтош гуьрде сухденbugьо Мироти дир не сохде гуфди:

— Вииш раби! Те кес дироморе очугь гуьом бурам, зиёдие ихдилот герек нисди... Ме эз у жире зиндонгьо гирошдем... Мереш лэгIэ вери!.. Мереш зиндегуни вонсде. Э ме эз э куьф туь дарафденигьо фойдеигьо кей ферлуь пул расиренини?

— Туьре чуй бири, холей Мироти! Туь чуй хунде? — гуфди эрэхчире песево доре раби Хьэсдил.

Мироти незникте нуьшде, асда, оммо жуьргIэтлуь жугьоб доре, талаб сохд:

— Гуш вени, Хьэсдил! Холегьо-молегьо э гьирогь мунугу, у лутие-тигьоре э ме меё... кутэхьн гофе гу варас, э ме гьейсэгIэт пул-чи расиренини е небуге нэгI?!

Раби Хьэсдиле вонсденбу чуйниге гуьу, оммо Мироти гьизмиш бире минкин не до юре эри гоф сохдеш ве гене гуфди:

— Ту гьечу дануьсдени мере эз сургьой туь хэбер нисди? — Е кем сесе вешенде бэгьдо: — гьеммей эн и пулгьой жэгIмети э шуьгъэм дей Борухигьо эдей дерафде! Туьш имугьой гIэзоб сохде бигIэдетие коргьой туьре эдей кешире... — эсда гуфди — суьсенекле бэхшири туьре?.. Меш мугум эри чуй шомоше вешенде, Борухлере овурде шомош нориге ве хунелеш дориге юре ве дедешуре э хьээт нумаз?

Раби диренге ки, гьеме сургьой юре дануьсди дололе Мироти ве юре минкинниш ниё доре эри гоф сохде, сер гуьрд эри хоши гуьрде э мехэнефигьой рабиревоз эри ю шинох бугьо дололе Миротире. Эхирде ловгьой Мироти э хэнде варафденге раби Хьэсдил вэхуьшд эри дере сэхд сохде, оммо Мироти денишире эз пенжере гуфди:

— Гьеле, вэгIдой эн у коргьо нисди!.. Туь хос биренге...

Раби жэхьд сохд эри варасунде ки, себег эн и кор бири гуфдире энжэгь песини вэгIдогьо. эз ю дур бирен Мироти.

Долол шиновусденге и гофгьоре, э дуьл ю шори дери вэхуьшд э пой эри рафде. Раби Хьэсдил дир не сохде кешн эз бел пожейю ве нушунд юре лап э ки хуышде.

Мироти, эхирде, раби тефлине норе шовгIо сохденге ки, ю элхонн бошгу, дир-зу, зен хуышдере тологь доренини, дей Борухигьореш ово-ре сохде юре вегуьрденини, ловгьой ю э хэнде варафд.

Э пушой шишей эрэгъи ве гуьлегьой ерпэгъи диг шеботи, бурурут, бесдуьт плангьой биёвгьо хуьроме зиндегунишуре.

— Кутэхьн гоф, — гуфди э лезетевоз раби Хьэсдил, — дир не сохде пулгьоре вечире герекн эз фойдеигьо. Эгер дир сохдугте мугуники, хуькуьмет эдей ревиш сохде. Меш ки э хуне деригьо чигьоре, те дуьм зугьо-лигьой зенеш, мегуьруьм, оммо туьш, жон Мироти, дануьсденики, гьемей эн игьо э е дахуьл дарафденини, миё зу бегьем сохи... нум худоре гуьрде эз шобот бэгьдо вадарам бурам.

Мироти, тапшуьрмиш сохд э раби Хьэсдил чуйтами парчагьо овурде герекиге, комигьорекн ю э гьэриш дуь-се руз хьэл сохде дануь. Юш эгерде вегуьрд эри кемер нуьгьреиреш гье имуруз фурухде, пулгьоре овурде доре э ю.

Шиновусде оморенге сес гIов тигън бирен эз сову э хуьм, Мироти

дир не сохде, эсда вокурд гыли дере, нуьшд дурте, ве сер гуьрд эри хэ-
бер вегуьрде хьол-овхьол рабире.

Бэгъдовой пенж-шеш дэгъыгъэйге шоре дуьл, э келе метлебгьоревол.
Мироти ешмэгъэ кешире, вадарафд эз хуней раби Хьэсдил.

V

Борух, е руз, чуй савзегьо буге, эз биней кулегьой сер жигьи чиреки,
сд омо э ю куьмуьр фурух ве пуьрси:

Бе эри чуйни туьре и савзегьо? — э гIэжоибиревоз хэбер вегуьрд.
куьмуьр фурух.

Борухэ жугьоб дореш ниё воисденбу э фикир ю гуьре, и лап нофое
бугьо одомире. Гьеле у фурмуш не сохдебу перине сугьбете, комиреки
у кук ве Милих сер гуьрдебу эри кешире юре руйе «Дсдей жовоне фэхь-
легьо ве кентчигьо».

Оммо, чуй сегьм буге гуьрде юре гуфди:

— Эри ра-би-ни, у азарлуьни—жугьоб до сере тик не гуьрде Борух.

— Бе чуй азари и эхи? — гене э гIэжоибиревоз хэбер вегуьрд куь-
муьр фурух.

— Ние дануьсденуьм валлагь, нум эн уре суьсенек гуфдиренуьт э
хьисобевоз — гуфди Борух.

— Э-гье... суь-се-нек-леи! бе эн раби туь!? — лове хэндеи сохде,
гуфди куьмуьр фурух.

Момуй Мироти терс бим вегуьрденге эденбу гуфдире ки, у эз терс
автомобиль гуьрди гуфдире и азара, — гуфди э езугьмендиревоз Борух.

— Гье эзини азара бе моллеймуш гуьрдебу... Бе эри эн у духдир,
чешмекгьо нуьвуьсдебу, песе у хос бисдо... Эгер туь бе раби туьре дусд
лошденге, бе э рабитуьш гу е чешмекгьо восдоре венуь бе гIэрей зуне-
гьо ве автомобиле тефигIэт сохде дануь... — гуфдире э хэндеревоз гуфди
жогьлени ве рафд руе десдей жовонгьо.

И гоф э келе шекигьо венгесд жовоне Борухэ

НэгI, у кор нибу, у эдей гIэллолои вешенде э сер раби, угьоре,
гьемешуре гьэгьр оmore эз раби, — гуфди Борух эри хуьште ве туф
шенде э песой ю, сер гуьрде эри чире ругьэните савзегьоре.

У гьич биренигьо кор нисди, — гене фикир сохд Борух: — чуй-
там эхи? Себэхь худо кор юре э меслиехь овурде, не дениширей э хос
не бирен хуьшдеш, раби эдей э Урснет рафде, эри тозе сифир-туьро вос-
доре овурде... Оммо и худо нифри сохдегьо чуй гуфдире... — кура сохде
савзегьоре вэхуьшд Борух.

VI

Гьер рузгьой форигъэти, жовоне кукгьо ве духдергьо э десдегьоре-
воз кура биренбуьруьт э савзегенгьо, эри гировунде сугьбетьгьо. Имуруз
нубот куьмуьр фурух жогьлени бу. Шиновусде оморенге ки, гоф доре
сморени гуфдире хьэрмэхь Мирзоре, куьмуьр фурух э селигьэревоз
но э хори келе килэхь мигIиди хуьшдере, песе сер гуьрд э лезетевоз
ихдилот хуьшдере.

У ихдилот сохд чуйтам ве чендгьэдер э песини рузгьо желб сохдетге
ишу жовоне кукгьо ве духдергьоре э десдей жовоне фэхьлегьо ве ранж-
бергьо. Ве гьемчин ихдилот сохд чуйтам гирошдге кор э эртель «куь-
муьр-сухунгьо». Ве э эхир гофгьой хуьште у, эз дур гирошденбугьо бух-
чее-десе Борухэ нушу доре гуфди ки, гьеле гьисдуьт гуфдире чуйн эзини
жовонгьо, комигьоки домундетгьс э зир бим рабигьо ве моллагьо ве бу-
ховуй диндогIэт.

Нум Борух гуърде оморенге, еки эз жовонгъо вэхуышде гуфди ки, ишу, гьеле омбар песуэт эз меселей не шинохди дуй екире. И хьэрмэхь ихдилот сохд чубтами речь гоф сохдебуге Нисон огьунчи у руз шобот, сухдебугъо хуней Борухигьоре куышде бэгъдо. — Расди хьэрмэхьгъо, хуышдени Нисон огьунчиш э герде вегуьрд ки, ю те гьунши-мэхьэлегьо гуфдире не шинохди эз кигьонге Борух. У, гьелбет, эн суьфде, кемсуь-жимуни, хьэрмэхьгъо, — гуфди жовоне кук, вэхуышде эз хьуьршлемиши ве битоби хуышде. Гьемчин жовоне кук ихдилот сохд эз урузине митинг эз лэгъэй Нисон огьунчи шиновусдебугъо гофгьоре ки, Борух гьисди гуфдире кук сионисте Зокой, бугъо еки эз ведилуье членгъой миллетн. Э 1918—19 салгъо угьо э одоми фурмундение вэгъзгъой хуышдеревоз, гиж сохде мувэхь пес мунде зэхьметкешгьоре, кура сохде фуьрсорет э хоригъой — эн Ерушоленн. Хьуькуьмет советгъо оморенге бэгъзи эн угьо вирихдуьт э узьге улкегъо, бэгъзигъо сургум сохде оморот ве е бэхн: зере оморот эри контрреволюционние коргъой хуышде э гьэршуй диктату-рай пролетариат. Борухиш тербие доре омориго э контрреволюционне руьхь милетчи, нэгълете бебей хуышдеревоз, миё пусу э фикиргъой хуыш-деревоз, ве вегуьрде биёв эз гъэре э тегьер е гьэретикон.

И гофгьоре шиновусденге, жовонгъо ведешендуьт гьэрор эри диеш зиёдте гужлуь сохде женг бердеире э гьэршуй векилго ве идеягъой. чубруьтмиш бирениго сионистгъо ве миллетпересгъо.

Гуьрдлеме варасденге, широй интернационала хунде, жовонгъо жуьфд-жуьфд сер гуьрдуьт э гешде, э сейл э гъэрей хушбуйлуье доргъон-гидей, буй вокошире эз кегьребое хуьрде гуьллегъо ве верэгь-верэгь доренбугъо вер нуьгьрене велгъою.

VII

Э сеимуйн руз, себэхьмунде, раби Хьэсдил фурамо э вокзал эн келе шегьер. Э холинче допучунде оморевугъо корзинкере доренге э дошд, сер гуьрде элхоини ве э тегьнимиревоз эри рафде э шегьер.

Сес трамвайгъо, гудок бежиде автомобилгъо, рач варавунде оморе пенжерегъой магазингъо, хуьрд сохдут хьэсрет тешней э дуьл раби Хьэс-дил дебугьоре.

Хош оморе юре эз хубе, яравуьшлуье тукуй шириниети, мармар да-шие столлегъо ве иллогьки эз ковре чуме духдер, бесдебугъо се куьнже, сипре пишосине.

Нашдовн сохде-сохде э герме шир ве ширине гьогьоллегьоревоз. лезетлуь дениши э лов хэндегуьле духдер ве и диеш очмиш сохд иштогь-юре. Бэгъзи вэхдгъо э беден ю е тегьер лерз офдоре, раггъой жендек ю мугьнге сес мисохд — зерде симгъой саз ошугьере хуно.

Эз е сэгъэтиге у поисд э э бульвар, э пушой е гьуьндуйьере мерд чугу-ви, гьиргьире муйгъо, ойленмей комики вадабурра омореву э раче гу-рунде сиегье зенжилгьоревоз.

Э у лойге е жовоне кук, хуб варасде, галстуклуь, шляп э дес дер: поисдебу. У э е чумевоз эденбу денишире гуйге э еровурди э е чумиге-ревоз э раби Хьэсдил, Песде куьнд оморе, евош, эри хуышде гуфдирере хуно гуфди.

— Буьзуьрге шогьир бири Пушкин... оммо хьэйф э жовони муьрди езугь!..

Раби Хьэсдил, гьич не шиновусдебугъо э гъуьрмуьр хуышде и нуме. оммо гуфди:

Расди. Омборе хубе одомиго э жовони муьрденчът Эри эн у гьечу нуьвуьсде омори..

Гье э и вэгъдо эз угьо куьнд омо е зен, хуб геймиш бире, э гъэйс кешире сеегъэвоз гуфди эз жовоне кук:

— Кеш бурайм, ме э иглэре гээрол ние гуьрденуьм.

— Сабур сох! Гьейсэглэт, Катенька! — жугьоб до жовоне кук ве ге-
ае руй бире элой раби Хьэсдил хэбер веуьрд: — ишмуш э хьисобезов
гьэрибит?

— Эри, эри! — лов хэнде жугьоб до раби Хьэсдил ве чарусд э лой зен.

— Ишму Кавказинит э хьисобезов? — чумгьоре гьэужунде, назлуь-
назлуь хэбер веуьрд зен.

— Эри гуьзел!.. Меш дуьлтенги кеширенуьм ишмуре хуно.

Хэйли вэхд гоф сохде бэгъдо, гьерсешу ширине ихдилот сохде-сох-
де рафдуьт зеверо эз бульвар. Гирошденге э ченд не шинохэ кучегьоре
эхир поисдуьт э пушой е мигьмунхоне.

— Иму э иглэре э нумиргьо поисдейм, кешит дарайм э имурезов
екем нашдови сохим, песеде мурайм э театр, — теклиф сохд зен э раби
Хьэсдил.

Дироморенге э е чуккле, хуб варавунде оморе утогъле, жовоне кук
гуфди:

— Ишму нуьшит ме микешуьм гьэйгъуй имурузине чуккле суьгуь-
доймуре, э хотур тозе тониш биренму.

Кук веуьрде вадарафденге корзинкере, зен куьнд норе стул хуьш-
дере, сер гуьрд ихдилоте.

Те кук оморе раби Хьэсдил ихдилот сохд эри зен ки ю келе севде-
гери, оворди гуфдире эз хоригъой Кавказ холи-холинчегьо, эгер себэхь
варасдге севдою, юш оморенини э ишурезов э Харьков. Зен диеш э ши-
ринирезов гоф сохде ве э келе шорирезов жугьоб до.

— Хисургьойме омбор шори мисохут гьуногъгьой Кавказире дири-
руьтге э хуней хуьшде.

Эз гофгьой зен, раби Хьэсдил вараси ки, юре тозеле глэруьс сохде
овурдет эз Киев э Харьков ве изму оморет э Москов эри дуьрлуьггьой
хунере восдоре.

Жовоне кук оморенге, шишегьой эрэгъи шороб, вишновке ве зар-
луье асаралегьой коньяки — безетмиш сохдут сер сипре, гуьллуье
суьфрере.

Суьфдеи пейлегьо гьенжире оморут э шори тонишишу ве дуьимуьн
э шори меслинехь оморей совдой «севдегер холи-холинчей», чуьтам нум
норобуьго хуьшдере раби Хэсдил

Тэгрифигьой гуьлшонлуье богъгьо ве богъчегьой Кавказе ве жуь-
рэглэтлуье игиди хэлгъгьошуре гуфдире варасденге, раби Хьэсдил, ни-
мелите лугъмере фуберде, гуфди:

— Энжэгъ лезет и теьгер чигьоре ние дануьсденуьт, гьелемиш овом
мундет! — нушу до, э буз чоңголевоз веуьрдебугьо гьолгьоли калбаси
лугире.

Жовоне кук векенденге сер сеимуьн шишере, зен эсда эз зир стол
дураз сохд дес хуьшдере тимор сохд дес рабире. Минкини бесгъуни де-
геси э беден раби ве уш вено пой хуьшдере э сер пой зен.

Гье гьечу нуьшдуьт угьо э е десевоз дэглэмлуьте гьенжире ве э е де-
сигерезов эз зир стол тимор сохде десгьой дуь екире. Сипи чумгьой ра-
би оморе-оморе бисдорут э ранг э шише домундебугьо гьирмизине шо-
роб.

Жовоне кук эри чуь гьуьллуьг буге вадарафд э буру. Раби Хьэсдил,
женеве верелере дапарунденигьоре хуно, куьнд оворде э ки хуьшде зе-
не ве сэхд, хьэжемет веуьрдере хуно, моч сохд эз гуьл гьирмизи зере
оморе гьутиней ю.

Зен вено гьутиней хуьшдере э глэтош гуьрдебугьо муйлуье гьутиней
раби ве э е десигерезов тимор сохд шевее рушгьоуре.

Огьгире, глэсб хуьршлемиш бире э суьмезов венжиренигьоре ху-

но эз дур буй сохденге бейтоле гьемчиң гьечу сер гуьрд битоби сохдере раби Хьэсдилиш.

Зен диренге вэхьши сифет рабире, денишире э хунгуьрде чумгьом гуфди:

— Песде, сабуьр сох! Песде!..

Унгьэдер мигьрибоние ве хошие гофгьой зен сокит не сохдут раби Хьэсдиле, иллогьки вокурде оморей дер хомуш сохде нушундгьо юре.

— Себэхь ек шоботи — сухунде папрус хуьшдере эз папрус раби. гуфди жовоне кук, — иму э Харьков мидебисдоримге гьисмет мибисдорим э келе базар... — Е кем фикир сохденге гене гуфди — ишму нуьшит ме бурам билет вегуьруьм — гуфдире вадарафд жовоне кук.

Дере сэхд сохденге, зен куьнд оморе эз раби гуфди:

— Изму ихдиёр дит мере глэзизе севдегер, эри нуьнж хьозур сохде эришму! — Э лап келе пейле декуьрд эрэгьи не вишновке, песде вегуьрде э дес гуфди:

— И гьенжуьше ишму миё гьенжит э шори метлебгьой менейтуьни

Раби Хьэсдил, комики э гужевоз поисденбугьо э сер пой, данарунде эз дес зен пейлере, э пой вэхуьше гуфди:

— Хьозурум, гуьзелме! — гьенжиренге зир пейлере моч сохде зе минжи суьфре.

Зен воноре килэхь бухорен рабире э сер хуьше гуфди:

— Мере лап хьэз оморе эй шиновусде раче мэгингьой Кавказире. ме э и пееле деригьоре мигьенжуьм туь эриме е бенд мэгини хундиге.

Сер раби эз гуруни лой-лум хурденбугьо, екем тик бисдо и теклифигей зениш э гуш ю дарафденге, э дес зен дебугьо пейлейгереш восдоре сер гуьрд эри хунде:

«Широй ун широгьо,
Унчуьк эри Шелуьмуь,
Моч ди мере
Эз мочгьой лэгйэй туь,
Ки хуби дусди туь
Эз шороб...»

Э е десевоз гьэл гуьрде зене ве э е десигеревоз воисденбу пейлере куьнд биёру э ловгьой зен. Оммо зен э мигьрибониревоз хэндусде, вогордунд вено э лэгйэй ю.

И ширине ве сухунденигьо лезет, гьэдерсуьз гурунд рафд эз бугьо: раби. Ве и бисдо эхири еровурди мундигьо эри раби Хьэсдил эз у рuzинэ сэгйуьдо.

Эз гурунде хов хэбер биренге раби Хьэсдил гьисс сохд хуьшдере хэсде менде ве хуьрсек шиширере хуно. Сер эн у эденбу дорд доре. Уре омуно небу эри вэхуьшдеш. Вамасире чумгьой ю эденбуьруьт сухде.

Евош-евош сер гуьрд эри э гьуьл оморе. У зури вэхуьшд, дениш: лой дер, сер гуьрд эри фикир сохде. У нимелит парталгьо векенде дегешдебу э сер кровать э нешинохэ утогь ве сегьмуьсде вэхуьше куьнд оморенге э пушой пенжере, дири э товуш себэхьмундеи гьич э гьуьмуьр хуьше не диригьо кучере.

У жингире хуно шенд хуьшдере э сер гьобой хуьшде, дешенде оморевугьо э зир стол, вегуьрд юре, гешд куьфгьоре, диеш гьогь мунд. Офдо гьобо эз суьсд-гьувот бире десгьою. Юре талан сохдет. Э асдар гьобую духде оморевугьо пулгьо сур бисдо.

Э фикир ю омо гьеме гье ебо: чендгьэдер эз пулгьой нумаз дебуге. чендгьэдер ю суьрхгьой зене фурухде кура сохдебуге ве чендгьэдер Мирогниш мое дешендебуге.

У дегешд гене э сер кровать ве гьечи ним сэгIэт бирени вомунд, муьрдере хуно. Эри хээрoй сохде минкин небу уре.

Бугьгьoй ичгни, ховелуьн парусдуьт ве дорд дорен сериш эз ёр варафд, энжэгь офдо э бимлуье могьбуни ве гурунде гьэм.

У аса взухушд, куьнд бире эз фирегье, келе гузги, э комики вини ёд оморенбугьo эри ю, вамасире, могьбуне сифет хуьшдере.

Хэйли фикир сохде бэгьдо гене у гешд куьфгьoй хуьшдере, сер ве ёр кровати, хоригьореш. Эз куьнж гьултугь у офд энжэгь квитанси корзинке э дошд доробугьoре.

Веди небу гьемчин бугьoлуье килэхь бухоренюш. Уш сур биребу э пуьгьoревоз.

Раби Хьэсдил сере ведешенде эз дер, эри дануьсде чуьжонге инжо, э чум ю вохурд гьуллугьчи мигьмунхоне. Мэхьтелие сифет раби Хьэсдиле дире, у куьнд оморе гуьфди:

— Ме гьнмиш не сохдум ишмуре эри хэбер сохде. Кук туь ве гIэруьс туь тапшуьрмиш сохдут э ме ки, ишму хэбер биреки гуьом э ишму, ки, ишу саламат рафдуьт ве муьзд мигьмунхонереш дорут. Воисдениге чой дировунум эришму: — гуьфди пире гьуллугьчи мигьмунхоне.

— Герек нисди, согь боши!..

Эз нуьгь-дегь дэгьигьэйге, соиле хуно, сер бирэхьне, кишд хьэрзо эденбу гешде раби Хьэсдил э нешинохэ кучегьo. Е взгIдо фикир сохд эри богошде э мигьмунхоне, э комики шову хисиребугьo, оммо офде не да нуьсд.

Эз куьфгьoй хуьшдере тигьни дире бэгьдо дие имид не сохд гьич э е иллож, э е хилосиш. Энжэгь хэнде-гирье сохд дуьл ю ве эри хуьшде фикир сохде гуьфди:

— Эжеб луби, гьемере ме фурмундем, эхир меш э тур офдорум. Зарал нисди, — келе-келе гуьфдире песини гофгьoре хомуш сохд дуьл хуьшдере раби Хьэсдил.

Эз дуь-се сэгIэтиге, квитанси эн дошдире нушу доре э рэхьгироргьo ве пуьрсире жигеюре у омо раси э вокзал. Дир не сохде фурухд холинчере, ве эз корзинке вегуьрде вено килэхьэ, комиреки дегиш сохдебу пушой э шегьер расире э сер воун.

Энжэгь шохьонгум дие не дарафд э гуш ю сес трамвайгьo ве гуьдок бежиде автомобилгьo. Гьечи, э чоримуьн руз раби Хьэсдил венуьшд э рогуьн, дес тигьни, эри вогошде э хуне, комики э нуминей сифир-туьро водоре оморе э Москов, миёсд водоре жуьр-бежуьр чигьoйге эри алвер сохде.

У э хуьшдеревоз овурд энжэгь эз хэйл не вадарафдение еровурди эн и гьoзиере, комики гьер гиле, э сер гьихэл варафдеки эри сифир-туьро хунде, миомо э пушой чумгьoй ю зинде сурете хуно, менгесд э жендек ю лерз гьуьздуьрмен.

VIII

Э виж гьуьздуьрмеиревоз хэбер бисдо Борух, девере хуно жумунде эз кеф бэлгьэм гуьрдебугьo лэгIэй хуьшдере. Зарунжие сес болабан чупончи э хэьлелуши венгесд юре. У дегешдебу э биней кулегьo, э зир дор ээгIэруьли, э сер неме савзегьo, руй зверо. Чуме вокурдемунде тасире божэхь ведиромо эз бугьoз ю, у до хуьшдере песево, гуьрде э дуь десиревоз сифет хуьшдере. Э серне ю, э келлей дохьориле, жуьфде шевелуье чумгьoре буьхь сохде дениширенбугьo буьзгьoле жуьмуьсдей юре дире, бихэбер мэгI зере, шенд хуьшдере, вирихд.

Гьиркей Борух бурри энжэгь шиновусде оморенге дур бирен зил муьгом хуьроме чупончи.

Суйпенже сифет ю диеш чарусебу э ранг кемере. Оммо гьетте эрэгь оmore э Борух, э хуьшде диromo, сокит бисдо. Эз екем вэгдойге, кура сохде лов биреbugьo туьр-туьре велггьoй тегильуьме, офдо Борух э рэхь, эз комики нмугьoй дуз е хьoфден гьер руз себэхьгьoймунде рафдени...

Э гьирогь эн у рэхь билгьoре э эрх дезере, э сер гьендэгь ёнбоки дегешдебурьут гьoвreveкегьo. Гьурум чуггьайлере темиз сохденбугьo е гьoвreveке Донил, эденбу эз тозе хьэрмэхь хуьшде э хэндеревоз гуфдире: — Дес туь гурунд бире-бебей ошне, руз пишненш бисдо, оммо одоми-чи веди нисди?!.. Эгер е-дуй рузигеш ме э туьревоз хьэрмэхьети сохдумге, ёгьин кифлет ме эз дес мурав.

— Ме чуй Говун корум, кук сеггьo, дуразуруй ишму, ехэн худоре гуьрде дуллу бире поисдет гуфдире!.. жугьoб до Дониле соки хэжелети кеширенбугьo Содугь.

Дониле воисденбу гене чуй буге гую, оммо оmoreй Борухэ, дирe гуфди:

— Ини, туь мунош. Межнуниш омо...

Седугь чарусде вини эз ён ишу гиросдгьo пой бирэхьнее жовоне кукe, кинколе сиегьe пешме хуно бугьo муйгьoй комики эз дурази веди бурьут эз гьирогьгьoй пуьрзее килэхь ю, хуьрс гуьрде жендек, комики веди бу эз жуьндуьригьoй парталгьoй ю. И бу Борух.

Борух рафде нуьшденге э хори, э пушой е гуьмбез хоки, Содугь э гьэжоибиревоз дениши э Донил войге сохд эри дануьсде киниге и гьэри. бе кук.

Донил ихдилот сохд эри тозе хьэрмэхь хуьшде ки, э и кук хэйли вэгдой ки, гьэриши офдоре, серсон бири гуфдире. У гогь ехэне тох сохде гиридени, гогьиге теретэгди рафде хуьршлениш бире хьэрой сохдени: Рэхь дит, э Эшкенез эдем рафде, э Ковно, э Бит Гьемидрош раби Обо». Бэгизи вэгдойге мивини эз хуьшде рафде, лгьэю куьпуьк сохде офдо э хори. Ченд гиле бердет ире э делуьхоне, омо ние бире дануьсде чуй кориге, гьегене дуй-се рузики э кучегьo себил дери.

Донил денишире э лой Борух, асда гуфди:

— У гуьмбез гьoврeй дедей эн уни. Уре у хьoфде ме допучундем. Эдет гуфдире ки, чумгьoю гьe гьечу хьэрзо мундебу ве жендек юш кову бу. Мэхьтеле кори, — екем денишире э гьовой хьэрмэхь хуьшде гене гуфди Донил:

— Момуй Мироти гуфдири мугу, и зене хуьрсек тасунди гуфдире.

И гофгьo э леггьэй Донил дери, Борух пенжей хуьшдере э хокевоз кур сохде, вэхуьшд рафд э коминжо буге эз гьэрей вачаруьсде гьoврeгьo.

Хэйли вэгдо дуй гьoврeкeкeгьo, хуьшдере ён доре, гофсуьз, э чумe-воз рэхь сохдут те веди бире Борухэ, пeсде э мэхьтелие лов хэндеревоз денишируьт дуй э еки. Донил гьэйлере пур сохденге ихдилот сохд эри хьэрмэхь хуьшде кук киниге и серсон, ченд гьэдер боггьo ве хунегьo буге угьoре ве эз товун э сургуми фуьрсоре оmoreй бебей эн угьo э дес-дей сионистгьoревоз.

IX

Шогьвор шохьонгуми э лигегьoй, э келлей дохьори веригьo жовоне тэхьно гьoбoгьдорле расире, эденбу шогьунде велггьoюре, пегьлуьвоп хьэйкелгьo ве тилсимгьoй хуьшдере пушой вежегьисде шогьунденигьoре хуно. Ригагьoй гьэргьбиренигьo чуйшме э асар ранг хокисдере велг-легьoю расире эденбируьт верэгьлениш сохде угьoре. Инжо эри хуьшде, суйфре гьурмиш сохде нуьшдебурьут раби Хьэсдил ве э рачаю дурдо-

могълуь, сифет ю гІэтош гуьрде нуьшдебу Мироти. Угьо екем хурде, гьенжире, лерди-дуьли сохденге, Мироти вегуьрде пейлере гуфди:

— Ме эдем гьенжире э согъи биёвгьо келе гъэзенж-гьойму — гьенжире эрэгъире, е тике нун вегуьрде закуска сохде гене гуфди. — Э гоф-гуьревоз э рэхъгьо гъэчгъгьо дери ве омборе вогунгьореш тараш сохдет? Худо дур сохош угьоре эз иму... Эгер согъ, саламат э гъэриш дуь-се руз мөлгьойму оморе ведиромоге, иму келе хэйр мисохим...

Раби Хъэсдил офдо э фикир. Хьол ю гене гурунд бисдо. Э гъэриш эн и бисд руз ю эз Москов вогошдигьо, Мироти, шешмуьн гилеи ки уре гьечи эдей силис сохде. Э гІосне вэгІодогьо у гьеле-буле доре ве биёбуригьош сохденбу. Дололе Мироти эз ехэн ю дес ни вегуьруьгьоре раби Хъэсдил хуб дануьсденбугеш, оммо эри сура ошгор сохдеш терсиренбу. У гьечи норенбу эри хуьше ки, Мироти бовор нисоху гуфдире э ю ве дуьмуьнжи сарфши небу эри гуфдире, чуьнки фикиргьой Мироти э ю гІэён бу. Раби Хъэсдил гьемчин очугъ ве хуб дануьсденбу себеб дедей Борухгьоре тасунде куьшдире эз лой Мироти. Уре тасунде куьшдебу, соки, э ю мешет не бу гуфдире.

Раби Хъэсдил чендгъедер келе хэйлгьош сохдге, оммо эри эз пенжей эн и дололе зен хилос бирей хуьше е эзуни эсанте иллож ве чоре не офд. Имуруз сенмуьн гиле бу э гъэриш е лугъэ нун мергимуш деноре у норенбу э пушой Мироти ки, у, хурде мимуьруь гуфдире. Оммо гъэдой нэхъс Мироти гьич десе ни кеширенбу э тариф эн у лугъэ.

Пейлей эрэгъи э буз Мироти вери эрэгъ шиши раби Хъэсдиле. Хун ю э келлей ю омо. Сэхд докоши дуь гІэтош гуьрде чумгьой хуьшдере э пейлей эрэгъи, комиреки тешнее гомише хуно гьенжиренбу Мироти. Дендуне гъижи сохде, раби Хъэсдил, дуь пенжеире куьнд овурд руге Мироти ве шилолире хуно гуьрд эз биней ховорелуье бугъоз ю, венгесд песево, ненуьшд э кул ю.

Энжэгъ эз е гиле гъих-х- сохде гъэйр эз у гьич е уьнтиш шиновусде не омо. Чумгьой раби, эз дес Мироти офдогьо пейлей гьедесиш келете бисдо. Ох азади ведиромо эхир эз кон дуьл раби Хъэсдил. Дир не сохде, кешире Миротире, пертево до гуруне леш юре эз дохьори эз е пой керге шэхъидо сохденге пертово доренбугьоре хуно.

Гьелем раби Хъэсдил песево не чарусдебу, сес дарафдгьо э гуш ю:

— Э Эшкенез, э Битгьемидрош раби Обо...

Раби шянохд сес Борухэ, воисд юре гье ебо чару песево, гуьрде и серсоне кукеш дешенуь э дерен, оммо чуь кор бисдоге пой раби суьртчиш бире офдо. Те гулу-гулу рафденбугьо ве хуьрде сенгъгьоре э песой хуьше кешире берденбугьо леш Мироти эн кон лугъоне дохьори дебугьо шэхшэхие бежиде нуькерей догъи расире, жендек раби вохурд э гъугъ тире хуно э миглей нуькере поисде-бугьо дуь сажине тижэ сенгъ. Эз и офдорей суьфде шиновусде омо кара сес, пареа туп э дивор тэхтен вохурденигьоре хуно. Оммо эз е минутиге дие не сес шиновусде омо ве не чи дире омо эз гъэриш палаша, бежиде, гІов, комики кешире берденбугьо э хуьшдеревоз гьеме хокоругьо ве лихъэгьоре, гьемчин мегъитгьой эн раби Хъэсдил ве ошнеюреш.

Борух оморе вараюнде суьфрере диренге, э песе-пушо не денишире сер гуьрд гисне вече, гуьрглере хуно эри фуберде э пушой ю расд оморе хурекгьо ве гьенжуьшгьоре.

Х

...— Иван Максимов — фэхълей рэхъ огъуни, Томор Шимиева — корсох завод шишей, Мирзо Рустамов — эз артель куьмуьри, жогълени... — эденбу хунде э руй е дуразе когъоз, жерге-жерге нумгьоре хэндегуь-

ле. Жовоне Милих, доре э нум гуърде оморенбугъо хьэрмэхъгъо литергъоре.

Бэхш сохде оморенге гъеме литергъо э сэхьибгъошу, секретарь Союз Жовоне Коммунистгъо гуфдире варасденге чухъ гъэрд вериге э сер э хунде фуърсоре оморенигъо хьэрмэхъгъо, ве чухъ мие буге везифешу хунде варасденге, э сес чеке-чекгъо ве «уррай рэхъ саламетиревоз жейле бисдорут дульшоре жовонгъо.

Эз е сэгъэтиге, хуб варагъисде хуъроме жовонгъо, ранг-бе-ранге чедодангъо э дес дери, эденбируът десде-десде фураморе э вокзал.

XI

Гурунде дервозей огъуни больнице вокурде оморенге, эз унжо когъли-когъли ведиремо е чор осгъулуъе пире гъэсб, кешире, э песой хуъшде гъэребере э гъэриш ю э е хъсдили депучунде оморигъо мегъите.

Сипре гъобо э тен вери, лопаткеш э душ вери ведиремо э песой гъэребе гъуллугъчи больницеш.

— И чухъни леле?, — хэбер вегуърд эз гъуллугъчи больнице, эз хьэрмэхъгъо жейле бире Милих.

— И хэлефме, серсоне Борухи!.. -- жогъоб до у. Песде гъуллугъчи больнице дервозере сэхд сохде, ихдилот сохд эри гъогъ поисдебугъо Милих, ки, и мегъите офдет гуфдире сибэхъмунде эз сер дохъори, дегешде э сер вараюнде оmore суъфре

Хуб, имугъой э коминжо берде хэели ишмуре, леле?! — пуърси гене Милих.

Пире гъуллугъчи, денишиге э жовоне мерэгълуъе Милих хэндегуъал э руъхшендиревоз жогъоб до уре:

— Эдейм войгеюре э жиге овурде... Э Бит Гъемидрош раби Обо эдейм фуърсоре... — веноре лапаткере э гъэребе гъей сохд гъэсбе.

**СТИХИГЬО
ВЕ
МЭГІНИГЬО**

Монувэхь ДАДАШЕВ.

КАВКАЗ

Ме дирем шаргьоре
Э дерьёгь,
Ме дирем зыгIбереш
Ченд караз,
Оммо гьечи гужлюь
Э дуйнёгь
Небирет гьич хэлгъгой
Эн Кавказ.

Ме дирем товуши
Эн менге,
Ме дирем темизе
Жовогил...
Оммо гьечи туь тов
Доренге,
Бирени эз жогьилгьош
Жогьил,

Ме дирем хубе вэхд
Гьоворе,
Ме дирем рузгореш
Э васал.
Оммо гьечи софи
Шогьворе,
Гье эдем диренуьм
Сал бе сал.

Ме дирем богьгьоре
Гьеминон,
Ме хундем мэгIнире
Эй буьлбуьл.
Оммо гьечи торе
Гуьгьюьном,
Чарусди э шоре
Гуьзуюьлгуьл.

Чуьнки туь, эй Кавказ
Де нисди:
Не торик, не етим,
Не соил.
Эз у хотур шори

Жуьмуьсди,
Э дуьль кук, э дуьлме
— Эн шогьир.

Эритуь хунденуьм
Ме мэгIни,
Эритуь нуьвуьсдем
МэгIнигьо
Эритуь, эй дедей
Эн ширгьо.

Гьер кук туь хуьшдере
Вокурди,
Э ээгьюьл ве хьохмой
Совети.
Гьер кук туь э метлеб
Вохурди,
Гиснеи ве женге
Диреки.

Гьер куьнж туь, эй Кавказ
Гуьгчегуьт,
Эз жофой дуьлшоре
Балагьо.
Дирносуьз генеки
Э женгуьт,
Вокунут гуьфдире
Гьэлегьо.

Нум эн у гьэлегьгой
Эн улке,
Хуьроми венгесде
Э жунгьо.
Чуьнки сес ве хьэрой
Гудоке,
Догьлуьгьо фуьрсорет
Э чуьлгьош.

Хэлгъгой туь эй Кавказ
Бироруьт,
Эз теке, дуде рэхь
Уьшуьгьи.

Эз сохде коргыошу
Дуьлшоруьт,
Чуьн эз хубе мэгни
Ошугъи.

Ме дирем шаргыоре
Э дерьёгъ,

Ме дирем зуьгIбереш
Ченд караз.
Оммо гьечи гужлукъ
Э дуьньёгъ,
Небирет гъич хэлгъгьой
Эн Кавказ.

1936 сал.

МЭГНИ ЭЗ ТОВНЕЙ ВАТАН

Билесмор бируьт э хун, э эрэгъ
Эй сэхьибитуь жофокеше хэлгъ,
Ленин-бебе до сэхде ерэгъ,
Муьгъбет эн дуьлме, гIэзизе ватан!

Гирошд девр падшогъ. У възьшие сал...
Уре шушде берд мигуиге сайл,
Туьш веромори гуьзел-богъ васал,
Муьгъбет эн дуьлме, гIэзизе ватан!

Гужлукъ муьхъкем жесд нишон пенжкунжи
Э сер эн тожгъой суьрхи-буьруьнжи.
Дие гъич ниьвт сесгъой заруьнжи,
Муьгъбет эн дуьлме, гIэзизе ватан!

Туьни сохдейгъо ярагыоре вир,
Дорей дуьньёгъе хушлукъе эвир,
Эз гьеме дусдгъо гуьфдирей: хьовир!
Муьгъбет эн дуьлме, гIэзизе ватан!

Муьхъкем венорей туьфенге э душе,
Тиге хэьжелеш бесдей э кишдме,
Эз серхьэдгъойму куьнд неьв дуьшме,
Шор-хуьром фуьрсукъ ригазеш чуьшме
Э сер хушбэхде гIэзизе ватан.

1936 сал.

КОСТА ХЕТАГУРОВ

Севгиле шогъир, бэхдевере мерд!
Бирей туь гьэмлукъ, кеширей туь дерд,
Гене войгей туь, войгей пулати,
Гье огол зери рукъе азади.

Бэхдевере мерд, гуьзеле шогъир!
Фурмуш не сохлет туьре гъич екиш.
Тиге гьэлем туь мисохд догъитмиш
Вэьше жоллодгъо, шефде дуьлгыоре,
Пажундегоргъой раче гуьлгыоре.

Бэхдевере мерд, буьзуьрге шогьир!
Уьшуьгьлуьни туь э тегьер алмаз
Эри хуьроме догьлуьгьой Кавказ,
Чуьнки мэгИни туь—тиж гужлуье сес
Э дуьшмен менгесд лап бимлуье лерз.

Бэхдевере мерд, гIэзизе шогьир!
Нум туь мигьрову ве жовогьили,
«Ирон Фандыр» туьш пир нисд—жогьили,
Эри аслангьо эз Нар, Алагир...
Гьисди туь, Коста, гIуьзетлуь, вегир.

Ини имбуруз буьзуьрге ватан
— Вилеет мозол, вилеет васал,
Э шориревоз гуьрде нум туьре,
Нум туьре Коста, севгиле шогьир,
Нум — мимунгьо гьемише жогьил.

1938 сад.

Борис ГАВРИЛОВ

П А Р Т И Я

Деде хъэсуьл овурде,
Шир доре сохди келе...
Партия эгъуьл доре
Овурди э и мэгIреке.

Деде эз гъул ме гуьрдэ,
Сохди мере поегерд...
Партия гъувот доре
Сохди э ён мердгъо-мерд.

Деде мере куьнд сохди,
Эз хубе хъовир-хъэрмэхь...

Партия очугъ сохди
Э лушой ме дузе рэхь.

Деде хъэрекет сохди
Соху мере эхир ник...
Партия хуте сохди
Э рэхь Ленин -- большевик.

Гъемей гIуьмуьр гъэрхундум
Партия не дедере...
Дедере ме бэхш мидуьм,
Партияре — гIуьмуьр ме.

ЛЕНИН

Ленин зиндеи гьер вэхд э гIуьлом,
Э буьтуьн дуьньёгъ гIилм ю гьисди лов
У доре эгъуьл, у доре илгъом,
Эз суьрх нуьвуьсде вери э сер мов.

Э кура чумгъо дешенде товуш,
Хэсдее гъуле дорени гъувот.
Инсоне сохде гъэнетлуье гъуш
Сэхьиб мол-девлет, сэхьиб эн овгъот

Зугъун лолгъоре сохде ошгор,
Э дес хэлгъ дори дефдер ве гъэлем
Ленини имуре руьхь дорегор.
Э пушойму де у доре гIэлем.

Нисди э дуьньёгъ ужире хори,
Ленин не дебу гьич э е кифлет.
Нум Ленин гьисд — нум бэхдевери
Муьрскеше хэбер сохде эз хифлет.

Ленин зиндеи гьер вэхд э гIуьлом,
Э буьтуьн дуьньёгъ гIилм ю гьисди лов,
У доре эгъуьл, у доре, илгъом,
Эз суьрх нуьвуьсде вери э сер мов.

ДУЪХДЕР — АСТАРА

К ук
Гьери духдер
Э ёр биёр
У кувьне девре.
Торе рузе,
Муърсе гърсе,
Пуче гъумуьре
Не бу туьре
гъич ихдиёр
э пушой жэгмет.
Э шовглой туьш
Небу бовор,
бири бихуьрмет.

Духдер

Угьо гьеме
Фурмуш бирет
не вогошдени.
Биёйт гьони
Хуним мэгни
эз дуьли-жунн.
Э гьер жиге
Верн нум ме
Э хуьрметевоз
Э бараси
дери нум ме
э гъузетевоз.

Кук.

Эдем дире
гьони туьре
Э пушо дери.
Э мердевоз
пой вечире
э асму вери.

Ки до туьре
и гъул-гъэнет
ой духдер-духдер
Гьер кор туьре
гъисди хуьрмет
жон духдер-духдер.

Духдер.

Гьони бирем
сэхьиб улке,
сэхьиб гьер ниет.
Валентине
гешд асмуре
э гъэд эн ракет.
Э мердевоз
пой вечире
эдейм шенде лент
Имид мени
дуз минерайм
э астара-менг

Духдер.

Шеш игидгьо
жевлон зерет
буьтуьн асмуре
Метребе дор
угьо сохдет
Ватан имуре.
Ватан-мени,
Дедей-мени
келе-сохдегор.
эн Ленини
У партияй
Гъувот дорегор.

МОЗОЛЛУЪЕ ВАТАН

Жоборде дедей ме, туь бэхдеверн,
Кукгьой туь эеки сугъде бирори
Ек бире, дуьшмене зерет э хори,
Мигидгьой азади норет эй Ватан!

Э расди ве дузи туь вероморей,
Эдовгю ве жофо гъувотлуь бирей
Овозей азади дуь-бо жар зерей
Э гъул васали безетмише, Ватан!

Эз холиш рачте варансди зими,
Э хунче дери гьер завод ве мэгдон!
Э гъэд туыш дери шори, хуьромн,
Кукгьой туыш рачуыт э рачи туь, Ватан!

Паздегь бирорим иму э и мейду,
Руз-бе-руз бирени Улке оводу.
Партия норигьо бисд салине план,
Зуте бегьем мибу, гъэзизе Ватан!

Кукгьой-кукгьой туыш, эз мезрегьой Дагестан,
Эй туь, деде бесденуыт раче десдон.
Э Кремля дери у зурбое зиндон.
Партия овурд, мозоле эй Ватан!

ПОИЗ

Омо поиз, ворущ шур-шур,
Ерхгьой куче ов бисдо пур.
Емиш доргьо гьеме гьони,
Могъбун, сер гъуз, тип-тигъини.

Хэйли кутэхь бире рузгьо,
Дегиш бири эвир гьово.
Гъушгьо е рач суру беседе,
Эдет шев-руз гье паруьсде.

Не мунди у савзе холи
Вамасири хок эн хори.

Хуышге хори хуб сохди гъыз
Эз и буле ворущ-поиз.

Велггьой доргьо хэзон бире,
Кулок берди те бин куле.
Гуйге гьеме дери э хов,
Э сер нерме хьэлов эн гъов.

Э кор дери колхоз гьони,
Колхозник э трактор вери.
Кутон зере кошдени тум,
Гузет сохде буле гендуьм.

НЕВОЕ СЕНГЪ

Е руз бенно, э гъэд эн кор
Мугу, — шегуьрд, е сенгъ биёр...
Тэгди сохде эз гъуьндуьри,
Зу фиромо у э хори.
Сенгъ вегуьрд хуб э гъужогъ
Э ён бенно веберд унжо.
Но э пушо дес совусде,
Хуб дениши тик понсде.

Бенно сенгъ э дес вегуьрд,
Рач дениши тиж э шегуьрд
Сэхд хуьрш сохде, эз у мугу, —
— Бегем унжо де сенгъ небу?!
И сенгъ нисди— е гъингъэли,
Эри гъичиш нисд гъэмели...
Куьнж ю неве, лап назуки,
Омбар тенги, нисд гереки.

Эз гъэйри, екем гъисд
Гьереводо сенгъ э ерх.

Коргьой сенгъи варасдебу,
Сенгъ герек бу эри беш бун
Усло мугу, — Шегуьрд, гьери
Е сенгъ биёр эз у хори
Тэгди сохде у фиромо
Е хубте сенгъ офд не омо
Усло дире, вегуьрд божэхь, —
— Э кур!.. Уни, э гъирогъ рэхь
Эз гъэриш ерх сенгъэ веги,
Гъич нисд келе, лап рач тенги.

Шегуьрд сере тик гуьрд суьфде,
Песде гуьфди э дуьл хуьшде.
— «Лап рач тенги, гъич нисд келе».
Невое сенгъи, лап э келле.

МЭГИНИ ДУХДЕРИ

— Туь севгил эри ме
Зиёди эз чуьшме.
Дусди туь дуьл мере
Герм сохде гьёмнише.

Э гоф туь севгили
Ихьдибор ме сохде.
Дошде сэхд боворин
Фуьрсорем эй хунде.

Гузет сохде когъоз
Бирем гье чуме рэхь.
Дуьл ме э туьревоз
Бири шев те себэхь.

Э ёдевоз дуьл ме
Нирав гьич э хэнде.
Нидануь гьич дуьшме
Дусдире вегуьрде.

Бегьем лов э хэнде
Не бердем и ченд са:
Туьре гузет сохдем
Э тегьер эн васал.

Зимисду гирошде
Васалиш куьнд бири

Дусд эри вогошде
Вэгдо ю омори.

Дусд миёв гьёмнион
Э вэхд раче герми
Лов мибу буй рейгьон
Шори ве хуроми.

— Туьре гуьль у буьлдуьр.
Нисоху гьич фурмуш.
Дусди туь э гьэд дуьл.
Э гьэфес де чуьн гьуш.

Когъоз туь овурде,
Эри ме шорире.
Гуш мегн туь ёде,
Мухькем дор дусдире.

Чигьрет туь гьер вэхди,
Э пушой чум мени.
Минвиним хош-бэхди
Туь гьуьмуьр жун мени.

Миём ме э минжи,
Герми эн гьёмнион
Мизигьим э динжи
Э хош-бэхде деврон.

Расул ГАМЗАТОВ.

Сес сохдени воруш э чул,
Гром-гром э сер аул.
Гьсмееки гьэриш бирет:
Дерд ве шори, гьэгьр ве муьгьбет.

Шори муьдуьм хьовиргьоре,
Дердме мэг'инигьоре муьдуьм,
Муьгьбет муьдуьм инсонгьоре
Гьэгьре эри хуьше муьгьлуьм.

Чарунди
'МИШИ БАХШИЕВ.

ХЭТГЬО Э СЕР СЕНГЬГЬОИ ДОХЬОР

Муьгьбет игид, мерди суьмуьргь,
Гуьндуьри сенгэ ни пуьрсуьт.

Гьинор э гьугь дохьор берде,
Терсирен ээ догь шенде.

Чарунди
МИШИ БАХШИЕВ.

Алексей ЯКУБОВ

ЭРИ ОНГУР ЧИРЕНИГЬО ДУХДЕР

Сес духдергьоре шинире
Рафдуым э лой онгурбогъгьо,
Э велгъошуревоз мере,
Пэхьни сохдуът тэгьенгъо:

Эз глэрей энэ духдергьо,
Вихдуым ме, севгилме
Видовусдуът рафдуът угьо
Туьре гьнше э ёнме.

Эз хьэрекет эн кор хуьше,
Туь мере недирири,
Е хуб тэгьенге гьэл туьре
Онгуре чиребири.

Хьозур бируым у сэглэт ме
Э тегьенг эй чарусде,
Дегесунди туь э дуьлме
Эшгэ эри мэгни хунде.

Э сиб Ахты ухшеш зере
Гуне доре гьутиней туь,
Пур сохде севергьоре
Мере туь шенде рафди.

Рачи туьре нисди гьэдер
Жофой туьш тэгрифлуьни
Шуьвер туь бугьо, духдер,
У келе мозоллуьни.

ИНСОН.

Гьэдерлуье гьуьмуьр инсон
Шасд-хьофдод сали
Коргьою гуинге
эй гьозор сали
Томошен —
чуь мибисдо э и товуше гьуьлом
Те юре воисде
мнизгьнсдге инсон?

Э и гилевозиш разиним
Иму эз дуьнэгь,
Согь гердо инсон
не кешире дердлуье огь
Э согьн эз коргьой ю
хэлгь ю бирейге рази
У гьисди эри инсон
гьуьмуьр дурази.

ДУЬ ГУЬЛЕ

Эри билет восдоре
Э ён касса оморум
Дуь гуьлей снегь онгуре
Эз пенжереле дирируьм.

Э зир гьошгьо жуьмуьсде,
Чуьшмешуре лов сохдуът,
Синей мере сула сохде,
Э дорун дуьл ме дарафдуът

Машин эдере рафде,
Мере берде э Масков.

Дегешдуым э сер тэхте,
Миварам гуре э хов.

Генеш не шендуът мере,
У снегь раче гьуьлгьо,
Э пушой ме веди бире
Тов доробуьруът угьо.

Угьо нис вероморенуът
Э тэгьенгъо ве богъгьо,
Угьоре офде биренуът
Э сифет духдерун догъгьо.

ЭРИ ЖОГЪОБ БИРИ МЭХИЭЛ

Гьербой туьре диренге
Рэхьме товуш, эркин бире
Чуиге диренуым менге,
Е Небуге офтоире.

Э у дениширенигьо гузги туь,
Соей мере диренуым,

Эз товуши эн чуьшмей туь,
Гуйге ме «кур» биренуым.

Дуьл ме э кеф дес туь дерн,
Эри жогъоб бири мэхьэл,
Хосдениге дор эвели,
Е небуге сох уре хьэл.

З А Р И Ф А Т

Воре небу сохи
Э меревоз женг,
Рэхь вокурде оморей
Измугьой э менг.
Эз унжо Марсиш,
Дан, ки, дур нисди,
Гуфдиренуьт унжош
Зиндегуни гьисди.
Женг сохдиге, мибошум
Э туьревоз жэйле
Туь сике сохде
гуфдиренигеш э ме:
«Кире гереки туь,
Ки оморэ э туь,

Галай туьш сарн,
пириш бирей туь».
Гьобул не сохдге мере
э хори духдери,
Мирам эз Марс эй ме
духдер миёрум.
Ме не рафдуьмгеш
Миравт илчигьо,
Е бикере миёруьт эри ме угьо
Э гьэруьси туьреш
Мизенуым огол
Воре небу сохи
Э меревоз гьолмогьол.

Михаил ГАВРИЛОВ.

ДИЛЕГ ЭН ДУЪЛ

Эз у дедегъо вегирим хэбер,
Бала вир сохде мундетгъо сер гъуз.
Гуюгу хори, у савзе мэхбер,
Фурмуш мибуге у гиросше руз.
Вегирим хэбер эз у вишегъош.
Легьбетлудь сухде бирет хокисдер.
Вегирим хэбер эз догъгой Карпат,
Э ченд довглогъо биригъо зир пой
Вегирим хэбер гъе эз у солдат
Гъэлхэнд инсонет поисди э пой.
Вегирим хэбер эз у улкегъош
Э хори хуьше довго не дирет.
Гуюгу эз дуъл гьер рачи хори,
Герекиге женг э гӀэрей хэлгъгъо.
Гъеме э еки, — НэгӀ! НэгӀ! — мугуют,
Мебугу у женг герек нисдигъо,
Гъеме э еки шовго мисохут:
— Мебугу зир пой кешире жофо.
Биггил дор више, гъе у нимесухд
Гую гъемише, — герек нисд довго!
Гъич э е улке, э руй эн хори,
Рачи эн дивӀгӀ дегиш мегердо.
Имидлуьнуьм ме, сохденуьм шовго,
Мугуют гъеме: — Мегердо довго!
БиӀйт э еки сохим бирори,
Иму бэхъс гьерде бугу деш були
БиӀрим мозол, дусди, шолуми.
ДуньӀгъеш сохим раче богъ гуьли
Биггил улкегъо зигъуьт э динжи,
Имуш э еки хуним эй дусди.
Биггил бу гъемише гъово,
Гъеме инсонгъош гъечу эз дуьли,
Фуьрсоре ригаз чуьшмере хуно,
Е зугъун офде гуют э еки:
— Шолуми! Жофо! Мозол! Бирори!
Азад! Тен бире! Тевесер зигъо!

П А Р Т И Я

Туьни имид бовориниму,
Суьрхине чуьшмей гIэзизе Ватан ме.
Туьни эгъуьл, гъувот жун иму,
Гъуьзетлуье партия-партией ме.

Туь дедей гьер жире милети,
Товуше чуьшмей гIэзизе Ватан ме.
Дусди туь гъисд-дусди совети,
Гъуьзетлуье партия-партией ме.

Эри кукгъой туь нисди чапар,
Гъэлхэнд туьнуьт-мигърибоне Ватан ме.
Нисд жиге угъо незенуьт пар,
Гъуьзетлуье партия-партией ме.

Рэхь шолумире, шевгъ коммунизм.
Товуш доре-мигърибоне Ватан ме,
Э бэхдевере девр зигъисденим,
Гъуьзетлуье партия-партией ме.

В А С А Л

Песни верф хьэл бире
Бугъ варафде эз хори.
Доргъо чуьме пур сохле
Дуьлгъо сохденуьт шори.

Парандегъо вогошде
Хьэз сохденуьт эз рузгор,
Э гьер куьнж мэгни хунде
Сохденуьт дуьлгъоре шор.

Чуьшме ригаз фуьрсоре
Герм веромори хори
Ранг асму дегиш бире
Лов бири савзе — холи.

Колхозникгъо э еки
Бэхс гурдет эй бараси
Эри були ве ники
Эшгъ васали — хьэвеси.

Апрель 1963 с.г

Ш. Дербент.

Гьирсил ЗАХАРЬЯЕВ

ВАЛЕНТИНА

Космонавт зен совети,
Раче жоборд вилоти,
Торих Пуьломире вокурд
Эри гьеме шори овурд.

У гьисд нишонеи игиди
Эй ватанмеш келегеди.
Пара бошгу душменгьойму,
Эз дерд кукгьо-духдергьойму.

Раче хэгьер пенж бирори,
Тэгрифменди э руй хори.
Э гьэршуй эн планетгьо
Чуьн гьуш, варафде-фурамо.

Валентина зен совети
Суьфден зен космонавти,
Гьем партия-гьем-ватанме
Уре гьезиз хосде гьеме.

Бичими САФАНОВ.

ДИ ДЕС ТУЪРЕ

Ерэгъ довгто э дес туъ недериге,
Ди дес туъре дусд шолуми гьисдиге,
Бешгъэ нисди комини милетиге,
Э комини куьнж хори зигьисдеге.

Перепев: Шолумире гъоим дорим,
Инсонгъоре бэхдлуь сохим,
Э гьэрешу дебу дусди,
Гьич э гьуьлом небу беди.
Бигьил нисд бу унг эн довгто.
Софолуь бу жофой хэлгъгьо.

Мегу туъ ме терсиренуьм, гьожизуьм
Ерэгъ ве девлет нисди гьувотсуьзуьм
Дануьсде бош, ме дусд эн шолуминуьм
Дес дусдире э лой туъ кеширенуьм.

Перепев: Шолумире гъоим дорим,
Инсонгъоре бэхдлуь сохим,
Э гьэрешу дебу дусди,
Гьич э гьуьлом небу беди.
Бигьил нисд бу унг эн довгто.
Софолуь бу жофой хэлгъгьо.

КУК ВЕ ДУХДЕР

К

Туьни шори эн дуьлме,
Гьувот гьуьлме-муьгьбет туьни.
Рази бош туъ э метлеб ме
Хуним мэгьни гьердуьеки.

Д у х д е р:

Э нике метлеб разинуьм
Дуьшмен муьгьбет эн дуьл нисдуьм,
Гьувот пулатире мидуьм,
Э мэгьни туъ ме рач мидуьм.

К у к:

Менге хуно туь товуши,
Мугъум мэгИни эн буьльдуьри,
'Туьн тьуьззургуьл безетмиши
'Чуьшмей муьльбет эн дуьльмени

Д у х д е р:

Игиде кук, аслан догъгьо,
Венгесдей э дуьл жовони
Войге ниет эн дусдигьо
Сорхош бирем эз ширини.

К у к:

Гъэдем сифет туь чуьн сирот,
Алише бэгИли эн васали,
Инчегеле духдер совет
Сох э ме туь рэхьмедуьли.

Д у х д е р:

Гьинормендлуь сохде туь кор,
Дуьльмере сох, ёрме, туь шор,
Эз е кориш мепой песо,
Нишон веги туь эз хубгьо.

Г ь е р д у ь е к и

Хубе деври и девр иму,
Бегьем мубу метлеб иму,
Иму жовоне кифлетим,
Дуь эри еки кумегим.

Дуь хьовиргьо зен ве шуьвер,
Иму сохде нишонлуь кор,
Э и тозе чуькле кифлет,
Дировуним мозол ве бэхд.

НЕСИГИЭТГЬО

Хуьшденхогьн. нигуьнжуь э гьич кес,
Тэхьно чек зерн гуфдире-нибу сес.
Тэхьное дор э гьэд вишеш мегердо,
Дусди нэхогь эз гьэре селт нисд гердо.

Эз гьэрей эн хэлгь небу дур боши,
Тэхьное дор э гьэд вишеш мегердо,
Дусде дире туь руй туьре мечарун
Эй дусд, хуьшдере меги туь гьич гурун.

Текебури нисд эй инсон гьуьзетлуть,
Обурлуи сохде уре хуьурметлуть,
Гьер инсоне э бэхш хуьшде вегири,
Небу гуи туь эз гьеме звери.

Илхэнон РУВИНОВ.

ГУЪЛМЕ РАЧИ

(Мэгян).

Сервори

Гуългьо омбар, ранггьо бивер.
Эз гьер гуълиш гуълме рачи.
Бигьил дустгьо мильон салгьо
Бигьил хушбэхд зигьим гьечи.

Мэ ошугьум эи рузгьо:
Дирейм иму шоре рузгьо
Э жигей торе пигьсузгьо —
Лампай Ильич, дуълме рачи
Эз гьер гуълиш гуълме рачи.

Сервори

Бигьил дустгьо мильон салгьо,
Бигьил хушбэхд зигьим гьечи.

И уьшуьггьой коммунизма
Лампай Ильич э дуълме де.
Шолумини, дуълме, рачи.
Эз гьер гуълиш гуълме рачи.

Сервори

Бигьил дустгьо мильон салгьо,
Бигьил хушбэхд зигьим гьечи.

ЭХИРИ ВЕРФ.

Ошугь гуългьо-хосе буьлдуьр,   Э чум ишу ригаз офто
Жегь-жегь зере, хунде сер гуьрд.Те пишнеи днеш товдо.
Эхири верф,—сипре дуьгьуьр
Э руй раче гIэрубс дегуьрд!

Ди шохьонгум пэхьни бугьо
Жужермиши э лувгегьо.

Э чум ишу ригаз офто
Хунчей гуългьо гье лов бисдо.
Варансде лувгей доргьо,
Шоре хэбер васале дол

Зоя СЕМЕНДУЕВА.

БУРА РЭХЬ НИК

Дедей кукле рэхь сохдеки
Э муьгьбетевоз дениши,
Гьэл дешендуьт э гьэл еки,
Эз дуьл лугьонд «ох» вокоши.

Э пушой дедей гье у туьтем,
Гуйге у гирошде рузгьо,
Оморут поисдуьт бирден,
Эз чумгьоюш рихдуьт глэрсгьо.

Гьечи эзи бисд сал пушо,
Вэхд эн довглогьо гьисди,
У шуьвере гьечи ебо
Рэхь сохдебу э солдати.

У жогьиле глэруьсле бу,
Шуьвер э довглогьо рафденге,
И кукле э гьужогь вебу
Дуьшме угьоре дур сохденге.

Э дуьшмеревоз женг берде,
Шуьвер эз довглогьо невогошд.
Жун хуьшдере гьурбу сохде
Чуьн дедей Ватане дошд.

Гирошдуьт рузгьо ве салгьо,
Э гуьлом омо шолуми
Кукле бисдо келе пойгьо
Э и улкей эн хуьроми.

Бэгьдовой бисд сал гирошде
Гьечи кук э жигей бебе

Изму шори эдей рафде
Ватане гьурлугь эри сохде.

Эри дедей гьечи омо
Гуйге э жигей эн кук ю
Оморе поисд гьеебо
Пуч биригьо шуьвер ю.

Гье у гьоши, гье у чумгьо,
Муьгьбетлунни, мигьровуни,
Гуйге гье у хэнде ловгьо,
Э ю исеглэт денишири.

Дуьл эн дедей диеш могьбул
Бисдо э и хэёл дери,
Гуйге домунд у э билбул,
Дуьл ю э лой эн кук вери.

— Чуьн дедей, эйчуй гьечи? —
Э руй деде денишире
Кук дуьл песо бисдо ечи,
Сер гуьрд эз у эй пуьрсире.

Лове э хэнде веберде
Дедей гуфди эй несиглэт:
— Бура рэхь ник э жоборде
Глэзизе лешгер эн совет.

Бебере хуно Ватане
Дор гьемише глэзиз-хуьром,
У шовглогь боворине
Тевесер ги э и гуьлом

ДУСДГЬО

У вэхд немунди э ёрме,
Шохьонгум бу, ненге руз,
Кейки бирден э ёнме,
Дусд ме омо дим-бе-дуз.

Гьул эн екире гуьрде
Дуразе рэхьэ рафдим

Шоре мэглини хунде-хунде
Бэхд имуре гешде-офдим.

Эзу вэхдгьо те имбуруз,
Омборе салгьо гирошдет,
Серме гьич небири гьуз —
Дуьлгьойму э еки расд оморет.

Данил АТНИЛОВ.

ГЭЭЛЕМЕТЕ ГЭС

Вуьнуьгу г1уьлом, вуьнуьгу хори,
Чуьтамиге и ГЭС эн шори.
Бесдеи муьхъкем риз энү гуйге
Э биренг1иней эн гьоворевоз.

Гъэд дохьоргьоре э жиге-жиге
Бурра одоми э пулатевоз,
Деберди товгьо ве мошингьоре
Доретгьо минкин г1ов дошг1угьоре
Эй рихде зурлуь, шенде туз верфи.

Понсдем гьони. Инжиге кефи
Эри поисде, дире э пушо
И фантазие ГЭС эн дог1ьире,
Зурбое мэг1дон эн уьшуг1ьире,
Ве гуйге э гуьг эз гъэд товушгьо,
Рач доренуьтгьо дигье, шегьере,
Диренуьм чиг1рет Ленин бебереш.

НЭГЪУЬЛ ДОГ1И

Э гьер логоь гуьл дори сэхьро, богъ.
Колхозник э дур додошди чуме.
Пуьрсуьруьм эз у: — гу, те у г1ьирогъ
Э гъэд е сэг1эт мирасуьм ми ме?
— Ни данн э е мег1иш расире!

Ме шори сохдум, хуб варасире,
Ки гьемей ватан чуьн богъ зими
Дери гуфдире э гуьл гьонилей,
Пуьрсуьруьм гене: — Пушоте, леле
Гу, чуьтаме бу? Не шинирей ми? —

Гуфди у, — нэгъуьл эн дог1имуре?
Гуш дор: э муьлк ю оморе дог1луь,
Лов сохде дешенд епинжи юре,
Нашдови сохде, вэхуьшдкн охлуь,
Не офд муьлк юре. Гуфди: муьлк эжи?
Оммо муьлк добу ээир епинжи.

—МЕ Э ЗАВОДУЪМ

Ме э заводуъм. Те чуне-те гъош
Эрэгъ сохдем ме эз туфон гІэтош.
Эдей хьэл бире пулат э мартен.
Инжо хушдере одоми бирден
Гьис сохдени чубн дохьор, гІэногъим.

Усдой эн пулат, шинохэ Тогъи,
Шек сохде мере, гуфди: — Хуб сохдей,
Экиму хьовир, туь рэхъэ вихдей.
— Инжо эз герми бирем ме делуь.
— Герми куьк кори, — гуфди у туьтем...

Денишуьруьм ме э у тиггэтлуь,
Ухшеш мизе у э Прометей,
Э Прометей гІэтоше эз гуьг
Фуравундигъо э дес ю гуьрде.
Оммо и эзуш гуйге гьисд буьзуьрг:
И суре эдей э гуьг веберде.

ГЪУШГЪО — ГОФГЪО

Зу себэхьмунде э ён дор палуд
Поисде, э дур ме дениширем.
ГІэтлуь, мирафдгъо, пуьрси: — Туь холу,
Э доревоз той хосдени бире?!..

У гирошд рафдки, ме думит сохдум:
Чун эз расдекиш, дуьл ме бисдоге
Э доревоз той, ве гофгъош эз дуьл,
Гъушгъоре хуно шор царусдуйтге
Э гьер тарафгъой фирегье хори?

Энжэгъ э е кор ни бошум рази:
Гъушгъо рафденуьт эри е рузи
Э гьер тарафгъо, после боворин
Гене э гъэл дор вогошденуьт шев

Оммо гофгъой ме мовогордуйтгу
Эки эн дуьл ме. Гъуногъ минутгу
Э суьгъде хори угъо гьемише.

ХЭЛГЪ ТАТИ

Э богъ э ён ме нуьшд э сер куьрси
Е мерд сибири, дусд бире, пуьрси:
— Гуит, дузи ми, ки э Дагестан
Зигьисденуьт чуьл хэлггъо эз согъи?

— Диеш омбарте!.. У сэхд мунд мэхьтел,
Пуьрси: — Хэлгъ ишму комини хэлгъи?!
Ме жугъоб дорум: — Хэлгъ эн татини.

- О, данусденуым, хэлгь татарини.
 — Татари нэгі, тати, е умогь Иран.
 — Келеи ми у? — пуьрси гене у.
 Мидору э е келе хуне у!
- Диренуым, гьисдит историк энү?
 -- У бэхд нисд мере. Оммо чуйн широ
 Дошденуым э дуыл ченд гьозор сали
 Гьисмет энуре гье эз гїэили.
 Чуйни гїошири чуйкле хэлгь тати?
 — Буьтуьн буьзуьрге улкей совети!

ХУБЕ ЗЕН

Э гьемей район не добу екиш
 Мозоллуьте эз Шишет ве Тейло.
 Оммо лов бисдо хэбер э гьерло,
 Ки Шишет зене сохдени дегиш.

— Туьре эз хуне чуй воисдеге, —
 Гуфди у эз зен, — веги вадара,
 Де эз туь нибу суьгьде зен мере.
 Зен гуфди: — Бошгу. Ве шев биренге
 Сэхд пиён сохде шувьере, песде
 Вено э кул хэр ведеберд эз дер...

Мерд хэбер бире э више поисд,
 Пуьрси: — туь мере э чуйжо берде?
 -- Гуфдиребири, чуй туьре воисд
 Веги ведебер, туьре вегуьрдем...
 — О, лап согьбоши, зене гьэл гуьрд у, —
 Эз твь хубте зен нибу вогорду

Э ЛУГЬОНДИ ЭН УГЬО

Гьеме суретгьой энуре, ини,
 Сохдем ме пара. Энжэгь вомундет
 Э е тикиле, э куйьжгьой вини,
 Дуь сие чумгьой энү гїэлетет.

Инжо гуфдурум. Э хуьшде: о туь.
 Чуй дусд михосди и дуь чумгьоре,
 Мухунди уьшуьгь, мелхьэм угьоре,
 Хьисоб мисохди эшгь: ве гьувот туь.
 Оммо исэгїэт и сие чумгьо
 Ейгере эдет доренуьт товуш,
 Ейгере эдет сохденуьт шор, хуш.

Бигьил эн ейге биретгеш угьо,
 Гьисдуьтгеш шори ейге эз хьэпес.
 Э сер эн угьо рухунденуым гїэрс,
 Чуйнки э угьо — лап э лугьонди,
 Хэзний бэхд ме гьелеш домунди.

Эльдар ГУЪРШУЪМОВ

ЛИРИЧЕСКИ МЭГНИГЪО

Биё, биё.

Биё биё, эже мундей ёр ме туь,
Жофой ме туь, ники ме туь, дуьл ме туь,
Муьгьбет туьни мере гъувот доригъо,
Гъэзиз ме туь, хэндей ме туь, гуьл ме туь.
Биё, биё, эже мундей ёр ме туь.

Руз шохьонгум бугу, шохьонгумиш шев,
Шевиш тейте себэхь хуним эйеки,
Екиш нис воисде туьре диреки,
Товуш ме туь, мозол ме туь, бэхд ме туь,
Биё, биё, э же мундей ёр ме туь.

Э доргъо бегьер ве э богъгъо гуьлгъо,
Ловгъой туьш бигъил хэндуь, шор бошгу дуьлгъо,
Гъечи гъээзоб нидуь эз дуьл хоюгъо,
Муьгьбет ме туь, шори ме туь, дуьл ме туь.
Биё, биё, э же мундей ёр ме туь.

ШИРИН МИБУ

Туьре гъисдгъо гъэлем не гъош,   Э богъгъо гьер тозе гуьл,
Хъэл сохд мере ёвош-ёвош,   Ерашубгъи чуьн гъуьзуьргуьл,
Биё эз ме гъэгъри мебош,   Мэгъни хунде гуфди буьлбуьл,
Дуьл хоюгъо ширин мибу.   Дуьл хоюгъо ширин мибу.

Э гьер жиге гоф туь бисдо,   Тэхсир ме гу-насандануьм ме,
Гуфди хэндуьсд, дуьл шор бисдо,   Яра зерей туь э дуьлме
Гуфди э ме гъеме дусдгъо,   Рази бош туь, севгилме,
Дуьл хоюгъо ширин мибу.   Дуьл хоюгъо ширин мибу.

Юмту АГАРҰНОВ.

ЗУ ВОГОРД ГУҰЛ МЕ.

(Мэгінн э гьовой ошугыл)

Дохьоргьо ленг шенде, догъгьо гирошдум,
Эз гъушгьо пар хосде, буьлуьнд парусдум,
Э гьер куьнж сер зеруьм — туьре не офдум,
Э гьер жой гьисди туь, зу вогорд гуьл ме,
Вогошде мелхъэм бош э ерай эн дуьл ме.

Э серине воровоз ме лерзире,
Гешдуьм гьоворе мунде не хисире,
Эз лугъонди асмуш не офдум туьре,
Э гьер жой гьисди туь, зу вогорд гуьл ме,
Вогошде мелхъэм бош э ерай эн дуьл ме.

Бовор нисохум, ки муьгъбет эз муьгъбет,
Дур мибу гуьфдире те гуьмуьрлугъ селт,
Вогошде э хуне, нисдуьм форигъэт,
Э гьер жой гьисди туь, зу вогорд дуьлме,
Вогошде мелхъэм бош э ерай эн дуьл ме.

Э гьер жиге бисдоригеш, э гуьл, туь,
Шогъ рагме бесден э рагъгой дуьл туь,
Эри тох гьошгьой туь гьурбуни Юмту,
Э гьер жой гьисди туь, зу вогорд гуьл ме,
Вогошде мелхъэм бош эй ерай дуьл ме.

Шегьер Баку 1962 сая.

Э ХЪЭСРЕТ ТУЬ ДЕРУЬМ ДУХДЕР

Е лэгъзеле поюн пое, Чигърет туьре винуьм духдер, Хъэбер туь нисд туьре эз ме, Э муьгъбет туь деруьм духдер.	Эз эвел и е гъедети. Чум ди дьыл хосд муьгъ- бетн Эз дерд туь дан, дуьл ме чати, Э ниет туь деруьм духдер.
Эз дире руз, раче духдер, Эгъуьл мёре бердет эз сер, Гъэтош мереш нисди гъэдер, Э гъэд легъбет деруьм духдер.	Бигъ гуьрде рач гъуьл мере, Шиннов сесгьой эн дуьл мере,

Вейгесдей э муьшгуьл мере,
Э ишорет дереум духдер.

Гуьлме, бугу э туь глэён,
Эз эшгъ туь ме бирем серсон,
Вегирдиге эз ме нишон,
Э ишорет дереум духдер.

Биренге туь эз ме гье дур,
Э гъэршуйме поисде гъур,
Мэглум бошгу э туь и сур,
Э гъисмет туь дереум духдер.

Мерд э гьер жо гъисди вегир,
Не мердгьоре нисди эхир,
Гуьзет туьре нисохум вир,
Эз бигор ме дурум духдер.

Э ватанме хоси гьерчуьш,
Севгил азад, рузгьош гъисд хуш,
Бисдориге туь э ме туш,
Эз глэзнет дурум, духдер.

Э дерд-хифлет нисдуьм хуте,
Биёвгьо руз деш знедте,
Шор мисоху дуь муьгьбете,
Э руьхсет туь дереум духдер.

Юмтуре тек гъисди е жу,
Ушки гердо эйтуь гъурбу,
Жогьоб мере зу вогордун,
Э хъэсрет туь дереум духдер.

Баку 1963 с.

ХЪЭИМ РЭХМАНОВ.

МОСКВА ОФДОРИ Э ДУЪЛМЕ

Имбуруз ме чуй шор гьисдуьм
Э рагьойме хун вежесе.
Себебе ме гьич нипуьрсуьм:
Москва офдори э дуьлме.

Э гъэд метро э зир хори
Дервозегьо эз мармардаш
Диворгьою нэхчгьо пурн,
Денишире мою сад бош.

Гуйге э пуйшойме поисд
Е дуразе, раче поезд,
Ве песде у эз гъувот ток
Эз зир хори рафд, чуьн кулок,

Э коми кучеш небирем
Глэемете э чум дирем.
Дениширем ме э гьер чи,
Гьеме гьисдуьт буьнуьш рачи.

Е глэемет глэлишонгьо
Бунгьошу дуз те гьугь гьово,
Диворгьошу дигил-дигил,
Гуйге битев эз жовогьил.

Ве нишонгьой эн пенжкуьнжи
Эз гьугь суьрхине Кремля,
Фуьрсоренуьтгьо нишон динжи —
Эри ранжбер, эри фэхъле.

ГЪМИШЕЛУЪГ ЗИНДЕИ ЛЕНИН

Э велг букварь диренуым ме:
Вождь муурди, кураи гъеме,
Песде уре хундумки ме —
Варасируым зиндеи Ленин.

Дануьсде эз газет, журнал,
Гъовхоюре гьер сал-бе-сал,
Жофокеше гуърде э гъэл, —
Варасируым зиндеи Ленин.

Э гьер хуне чигърет рэхъбер,
Тегьер чуьшме э зверсер
Сурет энү вери звер, —
Гъемишелуъг зиндеи Ленин.

Эз декретгъой эн омбардан,
Гуьлишонлуь бири Ватан,
Геймиш бире, чуьн богъ васа: —
Гъемишелуъг зиндеи Ленин.

Диренуым ме гигантгъоре,
Ворлуьети хэлггъоймуре,
Шевгъ пур гъисдгъо сэхърогъоре,
Гъемишелуъг зиндеи Ленин.

Гъувот игид — э женг гъовхо,
Гъувот желде жофой хэлггъо,
Гъувот десдон эн шогъиргъо, —
Гъемишелуъг гъисд нум Ленин.

Пенж бэхш гуьлом бирет шогъод' —
Большевикгъо вокурдет од,
Эн Ленинизм у гъисд мирод, —
Гъемишелуъг зиндеи Ленин.

Хьэнуых АНИСИМОВ

Э Гуыэт дедайгу гуыуыс-
дем и магӀири

ЗИГЬО Э ГІУЬЛОМ ДЕДЕГЬО

Сер ебо жон дедей туь,
Нуышде э ён хэненуй,
Хунденге эй невей туь
Эзу гофгьой ненем-ненуй,
Э ёрме оморе увэхди,
Гирошде рузгьой гъэребэхди.

Чуьтар гъечи эз дерди дуьл,
Э сер жундуре епинжи,
Эз гӀэрс не гъэм бире бил-бул ,
Михунди э гьовой заруьнжи:

«Тир незереки —
тиркомулуье дедей,
Шимшил нерасиреки —
яралуье дедей,
Ойлеруьн боши —
гъэмлеруьн юлдашие дедей».

Е сер зугьу недан бири,
Туьре э шуьвер доренге,
Э чумгьой туь гӀэрс вебири,
Туь шуьвере шинохденге.

У рабигьо ве гӀэдотгьо,
Э ишму гъэзоб венорет,
Э гӀэрей эн одомигьо,
Зене инсон не гуфдирет.

Гирошди рузгьой товголя,
Шор бирет дуьл эн зегьо,
Дие нибу гыч могъбули
Зигьо э гӀуьлом дедегьо!

Михаил РАБАЕВ

МОСКОВ

Э ежигеш нисди рачи
Туьре хуно шегьер Москов,
Варансди богъ совети,
Гъэлхэнд гуьлом гьисди Москов.

Догъ пулати поисдей туь,
Хэлгэ уьшуьгъ дорени туь,
Асдарай суьрхи э зевер туь,
Гьер вэхд товуш дорей Москов.

Ченд заводгьо, ченд фабригьо,
Кор сохденуьт шевгьо-рузгьо,
Эз уьшуьгьи эн фонаргьо
Варансди шегьер Москов.

Нур гуьломи кремлей туь,
Эй хэлгъ, гъонун норени туь,
Парамендим эз коргьой туь,
Чуьн гуьл васал шегьер Москов.

ОДОХЛУ

Фегъм сохдумге гуьломгьоре
Эз туь рачте нисд одохлу
Гъеме раче мейвогьоре
Эз туь ширин нисд одохлу.

Шиновусдем ченд гуьзелгьо
Эсли — Лейли ве Зуьлейхо
Ухшеш зерей туь э угьо
Бовор сохдум ме одохлу.

Тегьер эн менг тов доре туь
Эвруьшуьми муй эн сер туь
Шекер-гъэсел гьисд ловгьой туь
Гъэнге темэхъ гьисд, одохлу.

Терсиренуьм наз мисохи
Мере фурмуш воре сохи
Чуьмени кук туь ниофи
Шогьир бирем ме одохлу.

ЭРИ ДОГЪИСУ

Безетмиши богъ не богъче,
Варансди тегьер хунче,
Э сер догъгьо раче ипже,
Гьервэхд гуьллуь гьисд Догъсдон

Товуш доре раче догъгьо,
Иловлею гуьллуь богъгьо,
Тегьер гузги билогъгьо,
Иловлей туь гьисд Догъсдон.

Колхоз, совхоз, завод, фабрик,
Гьеммей хэлгъ туь гьисд ударник.
Лампай Илич эликтирик,
Товуш доре туь Догъсдон.

Чор тараф туь онгур богъгьо
Дуьлшор бири гьеммей хэлгъгьо
Десде-десде э сер догъгьо
Хуним мэгни эй Догъсдон.

Тозе шогьир бисдо дуьлшор,
Раче гофгьо омо э ёр,
Гьемееки бисдо бирор,
Гьемей хэлгъгьой эн Догъсдон.

Яша ИЛЬЯГУЕВ

ШОЛУМ ЭЙТУЪ КОММУНИЗМЕ

Шолум эйтуъ коммунизма
Гуюм гьони эзинжо ме, —
Эз гьуьндуьри догъ ватани
Эз вилоет дагестани.

Иму зерейм туп «Аврора»
Хэбер сохде шар хорире,
Шэгмелере дегесунде
Товуш сохдим гьер тарафе.

Эз гъэд энугуьлчмене
Вилоетгьой эн Саванне
«Шолум эйтуъ коммунизме!»
Гуфдиренуьт хэлгъ Африке.

Эз гъугъ догъгьой эн Понама
Шиниренуьм сесгьоре ме —
«Шолум эйтуъ коммунизме!»
Сесгьо жесте чуьн биренгьине.

Нисди гъувот э сер хори
Коми туьре рэхъ нидуьгьо,
Эгъэд асмуш астарাগьо
Магестраль сохдет угьо.

Туь ведини чуьтам чуьшме
Э сер хори товуш доре,
Шолум эйтуъ коммунизме!
Имид, метлеб эн хэлгъме.

ЧАБАН КОЛХОЗИ

Сер догъгьоре эдей гешде
Чабан иму зурнов зере,
Епинжире у ен доре
Мугуиге э сейл рафде.

Э пушою е илхи де,
Гъей сохдени эй хорунде
Нерме савзей сер догъире
Жирей мэхбер гьисдигьоре.

Эри ватан гусбендгьоре
Келе сохди ченд гьозоре,
Эй хьофд сали э тэгиди де
Бегьем соху зу плане.

Е вереле пуч небире
Ужире гъэсд гьисди уре,
Шовглой энугидини
Эри догълуь у мерднини.

Амал КУКУЛИЕВ.

Лепуьргьо эдете оморе эз дури,
Сес сохде э гьово вешенде хуьшдере
Лепуьргьо эдете оморе эз дури
Сес сохде, сес сохде эз синешу зере.

Ихдилот энугьо эз товней эн чуйни?
Пуьрсуьруьт э ён дерьёгь поисдегоргьо,
Ве песде гьуз бире угьо гуш дошденуьт
Эз товней эн чуй кор-гоф сохдеге шаргьо.

У шаргьо эдете ихдилот сохденуьт,
Эз товней эн чуй кор—гоф сохдеге шаргьо.
Э улой эн дерёгь зэхьмет кеширенуьт,
Гьэзенже берденуьт тожиргьо ве хонгьо.

У шаргьо эдете ихдилот сохденуьт,
Э товней энучи, чуйтам инсонгьо
Э жигей эн хэмзе офдоре хурденуьт,
Э фикир ве зэхьмет деруьт иронигьо.

Хэлггьо унжо косиб зигьисде,
Эз зэхьмет ве эз гуж кешире ноле.
Гьегене у шаргьо ихдилот сохденуьт
Чуйтар инсонгьо э хори эн Куба,

Революция сохдет, власть вегуьрдет,
Хосденуьт ватане чуйн гьэзизе деде,
Ихдилот эн шаргьо эз товней энинуьт
Гуфдируьт э ён дерьёгь поисдегоргьо.

Гьегене ишмуре дануьсде воисдени,
Гуш венит э ихдилотгьой келе шаргьо,
У шаргьо эдете оморе эз дури
Сес сохде э гьово вешенде хуьшдере
Эдере у шаргьо гоф сохде эз дуьли,
Ихдилот сохденуьт эз синешу зере.

АСДАРАГЬО Э. СЕР ДЕРЬЕГЬ

Э ён дерьёг шев биренки,
Ме егиле дуз оморум.
Менг э асму верики,
Ме тигьэтлуь денишируым.

Вниренуым ме гье ебойге
Э сер дерьёгь ригагьгоре,
Менг чуьтар лов сохдиге
Евош ёвош сейлон зере.

И сироте ме диренки
Бирден эйме гьечи омо,
И менг нисди, параходи,
Э сер эн глов гешденигьо.

Ригагьгой эн менг гуйге,
Ригагьго нисдуьт—тургьоют,

Тургьой суьрхи э гьэриш глов,
Э пушой чумгьо вединуьт.

Гене ме внируым у вэхд
Чуьтар менг тейте себэхь,
Кешире гуж ве зэхьмет
Вонсдениге гуьруь жэгI.

ЖэгI нэгI, — асдарагьоре
Уре гуьрде вонсдембу
Оммо е доне асдараре
Гуьрде ние дануьсдембу.

Ме эз дерьёгь куьнд оморум
Десгьоре э глов деноре
Жовогьгиле хуно вечируым
Е сад гьозор асдараре.

КИНИ ГУЖЛУЬ?

Шивиш дери э гьэд дерьёгь
Эдет хуьрш сохденуьт, шаргьо
Э ён глов луьтке поисди,
Э гьэд луьтке екиш нисди.

Эз хори берде луьткере,
Э сер эн глов веберденуьм.
Венуьшунде севгилмере
Э сер шаргьо верафденуьм.

Дерьёгь генеш хуьршлуь бире
Синемииш сохдени мере,
Э луьткейме шаргьо шенде
Гьэсд сохдени эй чарунде.

Гуьрге хуно зузе зере,
Дешенденуьт шаргьо хьэрой,
Э луьткейме сэхд расире
Гене вогошденуьт угьо.

Омбар четин бире эйме,
Эй бэхьс берде э шаревоз

Шаргьо эдет жэхьт сохде
Эй борж берде э меревоз.

— НэгI, ниданит батмиш сохде, —
Ме эз шаргьо гуьфдиренуьм
Шаргьой дуьлме гьисд гуьжуьте,
Угьоре ме бесгьун мидуьм.

Гьеме шаргьо, гьеме еки.
Ён дорут луьткеймере
Кем мундебу эз расдекиш,
Дерьёгь фуберуь мере.

Севгил эз ме сэхд минет сохд,
Негьогь иму пуч мибошим...

Э сифет эн севгил денишуьруьм:
Сифет энү зерди зери.
— Метерс, севгил, — ме гуьфдируьм,
Дерьёгь эдее лос бире.

Ханух МАНУВАХОВ

ВАСАЛ

Мэхьэл васал омори,
Гуьлгьо эдее лов бире.
Эвир гьово герм бири
Муьргьгьо эдет жевлон зере.

Ивэхд э више рафде,
Хьэз мисохи эз и рузгор,
Эри туь мэгIни хунде,
Хэрч мизенуьт дор ве шогьвор.

ДивэглI васали гьисди
Шори, эй гьер рачи хори.
Эй жофокешиш дусди,
Нишон були бэхтевери.

ИХДИЛОТГЪО

Михаил ГАВРИЛОВ

ДЕВР ВЕ ОДОМИГЬОЙ Ю

Чуьшме ведироморенге, астарарго
батмиш биренуьт.

Чуьшме тозеле шэхдей суьрхине ригазгьой хуьшдере шенде, эденбу тозе руз веревунде

Руз базар — екшобот бу.

Омбаргьо эденбируьт э пура гьэрзинкегьоревоз эз базар фураморе, оммо эз хов дир вэхуьшдегоргьо гьеле гьейсэгIэт эденбируьт верафде э базар.

— Э имурузине рузиш ме гьегене пес мундем. Хэлгь эдей эз базар фураморе, оммо ме гьелеш рафде не расирем. Дие кей расирениуьм ме э у эз ме пушо рафдегоргьо. Е гьимети э се гьимет биренге? Пой вечи гьерио-о! — Одом куке тэгIэди доре, туьндте вегуьрд пое.

Эз сиегье тов-товие руьшгьо ве е гьэдер гьуьж диромореи сифет Одом огьили ю веди бугеш, э жонлуьи ю гуьре нибисдо гуфдире и мерд шасдире бегьем сохди гуфдире.

Куьгьне гьобой сетини хуьшдере гьелемиш э тозе парталевоз дегиш не сохдебугьо Одом эз дин ве гIэдот пес нисе поисденбу.

Роувине воисденбу пуьрсуь эз бебе хьозури комини мигIиде виниреге у. Песде э ёр ю омо чуьтам гьеме сал и вэхдигьо, школегьо сер гуьрденге, бебешу дуй хуруз не дуй керг восдоре вечарундениге: хурузгьоре э сер хуьшде не эн ю, е керге э сер дешу..

Вечарунде хуруз-вечере раби куьшде бэгьдо бэхш мисохдуьт эри хэгьер-бирор. Э ёр Роувин гьейсэгIт омо чуьтам ю хуьшдени ю пор, куьшде хуруз хуьшдере эри холе берде, эз холе керг овурдге эри ишу.

Оммо тейте имуруз Роувин гьич фикир нисе доренбу эри эн и кор, ГьейсэгIэт э базар верафдеки у фикирлуь пуьрси эз бебе:

— Эри комини мигIид хьозур бире хэлгь, бебе?

— Эри кипур!.. кипур! Хэлефме.

— Эри кипур? — не варасире хэбер вегуьрд Роувин.

— Кипур эз гьемме мигIидгьо келе мигIиди. Руз кипур, худо гьер инсонсе э пеймуне доноре, диву сохденини эри ю. Унегуьре.— Уре воисденбу гьегене чуьниге гуфдире, оммо э базар дироморе, гофе буррани.

Одом гьемнишейней хуьшдере хуно дуй хуруз не дуй керг восдоре дорени э дес Роувин. Ю, карзинкере, ер-емиш пур сохде бэгьдо, гьердуй ишу фураморенуьт э хуне.

Оммо Роувин не вараси чуь диву сохдениниге худо эри инсонгьо э руз кипур.

Э хуне оморенге Роувин тоб не доре пуьрсирени:

Чуь диву гировунденини худо эри инсонгьо?

Одом рушгьой хуьшдере тимор сохде гуфдирени:

— Гьелбетте гереки дануьсде хэлефме. Туь имогьой эдее чордегь сала бире, вэхд зиндегунире шинохдей туьни. — Лугьонде ох кешире, Одом сергуьрдени эри жогьоби куке вогордунде.

— Офирегор иму — худо, э пеймуне доноре согь сал сохде коргьой гьер инсоне, сохдени эри ю диву. Унегуьре гьер инсон гьурбуни вечарунде э сер хуьшде — недова, э сер мерд хуруз, э сер зен керг. Чуьнки иму — бендегьой худо, омбаре гловуне коргьо сохденим согь сал. Э у недова-ревоз гловунгьоймуре копоре сохде, темиз поисденим э пушой дивун худо.

— Гьемме инсонгьо гловункорут э пушой худо?

— Эри хэлефме. Гловунсуьз екиш нисд э глутьлом:

— Егъни рабигьош гловункорут?

Э Одом мигуиге биренгъине раси.

— Туь чуь гуфдире?! — э кук тиж денишире пурьси Одом.

— Гьичиш, мугум рэхьмедуьле худон худойму, согь салине гловунгьоре э е хурузевоз бахширенге э инсонгьо. — И гофгьоре гуфдире, Роувин э ловгьой ю хэнде вери вадарафдени эз дер. Оммо Одом, эз зир сиегье фирегье гьошгьо, гьечи дениширени э кук... Чорей ю мибисдоге...

Рузгьо песово не денишире эдебируьт дуь э песой еки рафде. Имуруз Роувин эз школа оморенге эз деде пурсирени:

Эхи бебе е керге э сер шляпай Сара вечарунде?

— Бегем Сара э институт хунде гуфдире инсон нисд? Эз лоруни хуне ведироморе гьэриш бирени э гоф деде-писер Одом.

— Пой бурао-о! Туь эдее э гъиллеревоз хуьжет гуьрде. Эжигей э ю андуьрмиш сохден? — Э лой Одом денишире пурьси Десдегуьл. Песде э Роувин денишире, э мигьровуниревоз у вогордундени жогьоби куке:

— Эри э хуне не дебугьо инсон, э сер палтар ю миё вечаруну, хэлеф ме.

Роувин зир лови хэндуьсде пурьсирени:

— Егъни Сара гловунгьой хуьшдере э шляпа кура сохде дие?

— Шэхьиту! — хьэрой дешенде гуфди Одом.

— Бебе сокит бош. Биё э гьэгъи гоф сохде веревурд сохим.

— Гу гьери шиновум, чуь гьегъи дериге э дуьл туь.

— Эгенер эз расдиш э кергевоз енебуге хурузевоз согь сал сохде гловунгьо вегуьрде оморениге. веди бирени иму гловунгьой кесе, белкем эз гловунгьоймуш мурдалтере вегуьрденим э сер иму.

— И тозе гофи. Игьоре эз же шиновусдей туь? Ме гьингъэдеи мерд бирем, гьеле и туь гуфдире гофгьоре не шиновусдем ве не хундем, унегуьре нисе варасиренуьм.

— Туь эз и ченд мегь пушо не гуфдири, холейму келе гловуне кор сохди? Бебей чор гъиле эз кифлет жейле сохде эри хуьшде э шуьверьети овуриди гуфдире?

— Мере э гловунгьой холешмуревоз чуь кори?

— ...Дедей эз у керг, холе э гловунгьой хуьшдеревоз фуьрсоренигьо, бугьлеме сохденге туь э пэгь-пэгьиревоз хурде нисе гуфдире чуь лезетлуьни?.. У чуьтам? Эже мунде у мэхъэли худо э пеймуней хуьшдеревоз. Имугьой хуьшден туь фикир сох эз товуней худо, — гловунгьо, дивугьо ве рабигьо.

— Туь шиновусдени зен гофгьой, гьеле бегьем эз хори не вероморигьо, кук туьре? И гьеле э хьофдимуьн класс дери, оммо себэхь чуьтам вадарафденинуьм ме э вихтей эн и? И гофгьоре худо э иму ни бэхшуь.

— Хуруз вечарундимгеш?

— Войге туь гомиш вечарун, мурдал! Вирбош эз пушой чумгьой ме!

Афигьурус!

Роувин диренге бешуре эде гэзгьр оморе эз гофгьой ю, дие гоф не сохе дерафдени э доруни хуне.

Е орине Одом э кукевоз гоф не сохд. У эри хушде норебу, Роувин гэзгьри бирен юре дире, миёв эз ю бэхшлемиши михогьу гуфдире. Оммо Роувин гьич у фикире нисе сохденбу.

Имуруз Роувин партфель хушдере хьозур сохе э школа бурав гуфдире, Одом чорей ю не бире э шолумиревоз огол зерени куке.

— Роувин, белкем фикиргьо ве гофгьой туь расди. Оммо туь нисе варасире чуьтам и гьэдотгьо юхуьлмее гьэзор бире гиросдиге эз келетегьойму э иму, эз иму... Ве екиге, екигьо гьурде екиге не гьурденге и гьэдотгьоре, жэгмет гьэиб сохе одомире. Одоми э лэггэй хэлгь офдоре. Белкем меш..., оммо.. — Одом гофе бурра сере тик гьурде дениширени э сифет, э пушой ю поисдебугьо кук. Десе веноре э сер душ Роуани э хоширевоз гуфдирени:

— Бура хэлэф ме килэхь туьре вени, эри эз лэггэй хэлгь хилос бире и хурузе вечаьрним э сер туь.

Э расди дес Одом еки эз у восдоре хурузгьо дебу.

Роувин сер хушдере жумунде гуфдирени:

— Нэгг! Эгенер тэхсир ме бисдоге, ме миё михьилои хогьум. Эри тэхсиргьо ве гьовунгьой ме и бедбэхде хуруз чуь тэхсир кори? — Роувин партфеле вегурде вадарафдени эз дер.

Одоме вонсденбу хьурш сохе бигьилуь Роувине веревунде войгей юре. Оммо комини гьувотиге гьэришу бире поюндени уре. Одом фикирлуь рэхь Роувине гузет сохе, гуфдирени:

— Бегем девре гьурде поюнде бирени?..

Тозе девр хушдени ю эдее бирмунде расдире э одомигьой хушде.

«БЕДМОЗОЛИ»

Эз торики себэхь те егилейге чум ю э хов верафде э зир зугьун фуьгьундени Шово гьич нисе варасденбу. Сер ебо Шово сер гофе веревунде, Шолум тигьгьэтлуь дедере гуш веноре мигуфди:

— Жон дедей, ме верасиренуьм гьеме войгегьой дуьл туьре. Оммо...

Шолум чигьрет хушдере э гузги диренигьоре хуно диренбу, чуьтам куьгьне фикиргьо ве гьэдотгьо зенжилгьо бире вепичиретге э иловлей дедешу.

Шолум эз гьэлиревоз э колхоз кор сохденбугеш, нмугьой дуьимуьн сал бу сельхозтехникуме заочно варасде, бригадир бирен ю. У е денуьшдее пура жовон бу. Очуггэ сифет ю гье эдембу хэндуьсде э одомиревоз э гоф сохдеки. Сер ебо, э вэхд кор, хуьжет офдоре, шолум э келе сабуьргериревоз хьэрекет сохденбу эри дузов сохе у хуьжете. Гьемчун гьониш Шолум хьэрекет сохдени эри э тегьними ве сабуьргериревоз векенде зенжилгьой куьгьне гьэдотгьой динире эз иловлей дедешу.

Мозол е очуггэ сифет, назуке гьэруьс бу. Э ферма, эжеки, у кор сохденбу хэндегуьл ва зарифетчи бу, оммо э хуне, эз серкушигьой Шово визор оморе ловеш песово нисе берденбу. Эз гьэиб хэлгь нибисдоге у гьич эз ферма э хуне ниомо, гьинггэдер хижолети доренбу уре хисур ю.

Шово э сал огьил бугеш, у юре дебугьо гьуьмуьр нибисдо доре уре. Не сара бала, пура жендеклуье зен бу.

Руз шобот, эз худо хосден эн и зен биренбу. Себэхьмунде е нимдерче дешенде зир хушде, гьобой атласи ю эз тозе зере кемерей руз орнеи пури небу гуфдире, минуьшд ве е чендиге чуьн тойгьой хушде зенгьой гьуншире кура мисохд э иловлей хушде.

Гымети зен гьуншире зен-зоре эз дури шинохденбу. У е гьэдер гьуьндуьрте бу эз гьуьндуьре одомигьош. Шивитие бала ю гьэдерсуьз лэгьэр бу. Эз лэгьэри пусд сифет ю гьуьж дироморе дуллу бире бу. Сипре муйгой сер ю гьемише эз зир чутгьу бесде биренбу. У хоснет Шоворе дануьсде, гьечи ихдилоте сер мигуьрд, э тегьер очоре деноре килит пура сундугьэ вокунугьоре хуно. Оммо Шовореш гириге гье у герек биренбу, дердгьой дуьл хуьшдере эри вогу сохде.

— Эгь, мере ужире мозол худош не дори неки бенде жон Гымети. Гьэруьсгьой хэлгь э сер сал оmore э эхир сал гьэил нарине веноренуьт э гьужогь эн хисургьо. Оммо и бэхдевере гьэруьс ме гириге э и шеш сал дуьдуь зенди угьош товуш хуней кеси. Эн кесгьоре эри чуй гуфдире, веги гьэруьсгьой хэгьерунмере виниш. Худо мебура гьеркишуре чорипенжини. Ишуш гьеме нарине.

— Наринесуьзе гьэруьсиш екини, жуьра дор вишеш, — гоф Шоворе бурра гуфди Гымети.

— Мегуит гьечу, — тоб не доре гуфди Норунж. — Эгенер гьэил вихден э дес бендегой худо мидебисдоге, бебей гьэил ме мере э гьэил гьнсдики жиге, гьэилсуьз хунде шенде ни ведерафдики.

— Эри чуйни нэхогьой туь гьэилсуьз? Нум инженер завода гуьрденге эз лэгьэй хэлгь эдей гьэсел не руьгьэн тигьи бире. Гьэил дие чуйтами мий бу? Зари-суьрхи? Егиле э завод дерафде-ведироморей духдер туьш; э дегь кукгьой хэлгьэвоз беребори ки, — эз зир назука сиегье гьошгьой хуьше деншире, Гымети, эз лугьонди дуьл гуфди Тозегуьл.

— Духдериш екини десгьэрдиш, — сер гуьрд гене Гымети, — жон нисди кук? Егиле гьэдиш зерей кук э хьофд духдеревоз беребори, гьеле у корьгойе ю э гьирогь мунугу.

Э ижире гофгьоревоз Шово рузе ниге сохде, дуьл — хуьрд, ох кешире мидарафд э хуне.

Шово эз расдиш, хуьшдере келе бедмозол хьисоб сохде, эз гьеме нимдгьой худо дес вегуьрлебу.

Дуьл Мозол гириге эз зуревоз туьрши-шури вое сохденбу. Сер ебо эз богь гиросде те сирон жагьлибодон, шивгьой тегьенг ве коле элуьче не хурде ни ведерафд. Оммо Шово бейхэбер бу юре е ченд мегьиге бэгьдо тозе неве биренини гуфдире, генеш нидануьсд эгенер имуруз Шолум Мозоле эз кор вогордунде ниовурдге.

Мозол дорд-дорей кемере тоб недоре э тегьер ноле эдебу евошлей угьь зере.

Шово хьолсуьзи гьэруьсе диренге, терсире пуьрси:

— Чуйни?! Кидан эз гьэребе офдорейге?! Небуге гов зери туьре?!

— Нэгь, жон дедей... Бегьем, эз гьэйб, жогьоб хисуре не доре дерафд э доруни хуне.

— Нэгь, Мозол эй гьер коргьо угьь зенуьгьо нисди. Негуит чуйниге! Небуге гье гене гьовун зийд сохди э пушой худо? Бигьил э гьэвре думуну нум кошире, хьэлоле бебешму. Хьэйф нисди эри туь?! Гьемме гьэйбгьоре ме эз туь жусденуьм. — Лэгьэ вокурде хьэлово бисдо Шово э Шолум.

Шолум тэхсиркоре хуно э пушой деде поисде нисе дануьсденбу гьич чуй гуьгеш.

— Герексуьзе гофгьо эри чуй гуфдире туь жон дедей? — Евошлей э шолуме сесевоз, пуьрси Шолум.

— Гьич е гьовуниш не сохди у. Гьенжэгь имуруз бидонгьой шире, тэхьно э сер дуьл хуьше вегуьрде э гьэребе венори. Имогьой эз шуьгьэм не кемер э божэхь демунди. Мэхьэл духдир нуьвуьсде варасди, оммо «скорая помощь» огод зере гереки.

Шово песини гофгьой Шолуме гуш не веноре зу-зу ведерафдени ээ хуне.

Соня не Ире э зверсер дедей поисде эденбируэт тимор сохде сер сифет юре, дорд-доре ю рэхьэт бу гуфдире, оммо ээ нолей Мозол веди бу, чьтам дорд-дореи ю гужлюь биреге.

Гьич дегь минутиш не гиросхебу ведерафдей Шово, э пушой хуьшде е зене э сал огьил, лэгъэр, миёнее бала дешенде овурд.

Билгьой-Тонуведи ээ зуревоз момуети ве жерэхьи сохденбу э гІэрей хэлгь. Э яра велг белгъэдуне мивено, ведирофдоре дес-пое гьечи мидешенд, ээ ю бэгъдо духдир тейте хос сохде келе гІэзнет кеширенбу. Оммо «расдире» гуфдире гереки ээ гьемме хубте сер Билгьо ээ шуьгъэм оф-дереи ведерафденбу.

Ээ и шеш мегь пушо, сер шев, дер Билгьоре куфте, шуш нефес гуьрде дироморени е келе зен.

— Гъэдой гІэил туьре вегиром, жон Билгьо, дир месох э лой иму биё чоре гьенжэгъ ээ туьни. ГІэил гьегене дес ю э шуьгъэм дери вогошди ээ кор, дуьшменун ю э сер куьшде кергьго эдей пар-пар сохде.

Билгьо омор нечоьгъэ дире бэгъдо гье у сэгІэт гуфдирени:

— Руригьой дуьшменун туь. э зир пой дерики хэлефме. Гъэйгьу нибу, гІэил ме, гьейсэгІэт ме угьоре э жигеьгошу миденуьм.

Кишди хьозур сохде, десгьоре денорени э зир шуьгъэм нечоьгъ. Шуьгъэм нечоьгъэ векошире гьишдени келе зене кишдире сэхд бесде.

— Се себэхьле, гьечи векошире омого хуб мибу мирав. Ме себэхьмунде зу сери миём гьенжэгъ гІэсел не се зерди хоме хое хьозур сох биьгил, — гуфдире Билгьо рафдени.

Оммо дорд-дореи шуьгъэм нечоьгъ нисе поисденбу. Зир расди лой шуьгъэм ю гьечи дорд доренбу, э тегьер е сад доне дерзегьо сула-сула сохуьгьоре хуно.

Хэйли шев рафде бэгъдо хунеигьо диренге нечоьгъ ээ битоби дорд дореи шуьгъэм эдей божэхь зере, огол зеренуэт духдире.

Духдир кишдире дире зир лови хэндуьсдени. Тигьгъэтлуь феьм сохде бэгъдо нечоьгъэ гуфдирени:

— И дир не сохде миё операция бу. ГІэзор эн и апендицити. Гьемме э еки дениширенуэт э келе зен.

Имуруз Шово э тегьер эн у келе зен теклиф сохде дировундени Билгьоре э хуне.

— Гирор жон Билгьо, эри ме оморенигьо гІэруьс деррэхьини. Имогьой нэхогьой туь небелед нисдики. Шово момуре э ён Мозол дировунде, гІэилгьоре вегуьрде ведерафдени.

— ГІэйб меёвгу туьре, гъэдовалим, ме эн туь дедейтуьнуьм, холей туь, — сергуьрдени Билгьо Мозоле эри винире.

Дере куфте э хуне дироморени е жогьиле духдер э тен ю сипре халат э дес ю чуькле чемодан дери.

— Эжи нечоьгъ ишму?

— Гирорит э у хунейге — теклиф сохде дебердени духдере э ён Мозол, ээ духдир дуьсе минут зу дироморегуьбо Шолум.

Духдир дироморе Мозоле феьм сохде гуфдирени:

— Тенги месохит, зарали нисд, гІэил зинден, эдей вежесе. Эз гуьрунде чи вегуьрде шуьгъэм ю гуж хурди. Вокунит партал ишмуре.

Мозол сер-тен хуьшдере дуз сохде бэгъдо гьерсешу ведерафденуэт.

— ГІэжел ведирово эри нехогьой гІэил туь. И ээ же омо ведирома гьейсэгІэт. Гье ээ у расди муно угьо, гьингъэдер дануьсденуэт. Миберуэт дерзегьо мизенуэт Хэто несохдгеш хуби Гьербой гІэил нарнеш нисе бире инсоне.

— Ужире бэхд не мозол ээ же омори мере, жон Билгьо?

— Нарине биренре хуно муно у е теклей ме эн туьревоз. Э сер дуьл дедей эдебу думдумаре хуно вежегысде худо мебура эз н шешмегыере хуно. Дие ме бурам.

— Инжимиш мебош, жон Билгыо. Худо эри туь дуьл динжи фуьрсо, шори г1эилгыоре винош, э мило е келе бэхш вери э сер ме. Илле туьре эри дес тигьи не ведекуьрден эдем доренуьм.

Шово е семонетире гъэд сохде денорени э дес Билгыо. — Небу г1эиле эз дес шенигыо, туь э у духдиргыо медениш, г1эре-бир дира серкеш э г1эруьс.

Г1эруьс эз больнице вогошде бэгъдо, Шово эз гоф Билгыо дуьл динж бире сер гуьрдени хьозури милоре эри дира. Суьфде восдорени лулей куки, песде е ченд келегъэи эри бэхш доре куьнде хэгьер бироре, ве е чендиге пушосинегъо духде эри кейвонигъо. Хьозур сохдени пиэс, дуне, кишмиш, ве е ченд жирейгеш хуьшге боргыо эри герме г1ош ве гьовурме. Оммо Шово хозури г1эруьсеш эз дес нисе шенде. Г1эсел, гъуьжуьр, хое, г1орд хьозур сохде нуьшдени чуме рэхь.

Эз Мозол э отпуск рафде бэгъдо Шово г1эруьсе тэхьно шенде, эз дер нисе ведерафденбу.

Е руз шобот г1эруьсе гьишде симовор веноре, э зир соен дор э хьэйт э сер полхол е раче перзине дешенде норени е ченд жире миробо, шекер, ди векенде тозе нун тонуиш ве огол зере гъуьлум-гъуншире Шово эри ебонжэгъи хуьшде нуьшдени эри чой хурде.

Офдо суьрхине ригазгъой хуьшдере фуьрсоре э гьер тараф, эденбу тозе раче руз веревунде. Шогъвор себэхьмунден г1эре-бир велггъой доре жумунде зиэд сохденбу темизе серине эвире эри э зир дор нуьшдегоргыо. Парандегъо жевлон зере товтовие ковре гьоворе дуь э бэхьс екиревоз мэг1ни хунде эденбируьт хьэз сохде эз рачи тозе вереморенбугъо руз. Рачи тозе руз дуьлшор ве бэхдевер сохденбу инсонгыореш.

— Эз и миробой гъэйси и г1гъин бигыл э эрэгъиревоэ эри хурдейму, жон Шово, — гуьфдирени Сарабике.

— Шоворе хуно дес лов гердо гьемме хосдегоргыошму. Дуьл ю дерьгъи-дерьгъ. Э дуьл ю гуьрде дори юре худо, г1эилгыошму муно, — э зйгьомевоэ сер гуьрдени тэг1рифи Шоворе, Г1имети.

— Хьозури милоре эз и дуь-се мегъ пушо винирики Шово, оммо еки эз у пушосинегъо кейвониш не бисдорумге э дуьзди-пэхьники семе миё беруьм.

— Туьре воюгъо пушосине, гье эри энини фикир дуьшменун туь? — жогъоб Г1иметире дорени Шово.

Э ижире мэхсерегъо ве зйгьоме тэг1рифигьоревоэ симовор чое варазде бэгъдо гъуногъгъой Шово вэхуьшдуьт.

— Худо мирод дуьл туьре веревунде, суьфрей шори-ники дешенде биёво э хуней туь.

— Шори виношит-ники — э пой вэхуьшде жогъоби гъуншигыоре вогордундени Шово, — нуьшденит дие е пейле чой е чи нисдики, ненге терсиренит пиён мибошит гуьфдире?

— Э хуней туь, пиён бирение руз биёро эриму худо, — гуьфдире эз гьемме песи эз гъпоу ведерафдени Сарабике.

Шово, гъуногъгьоре рэхь сохде бэгъдо, хуьшдере ведоре нуьшдени э темизе эвир зир дор э фикир. Фикиргъо вокурденуьт э пушою эз зуревоз гъзет сохденигыо руз юре. Э е лой хьэет е ченд жире гъэжгъу э иловлешу е ченд кейвони э бэхш вегуьрде тозе пушосинегьоревоэ. Э е лойгей хьэет чор тарафлуь норе омори столгыо, куьрсигъо э миглелугъ э хори сумогъ. Э доруни хуне э дегъмерд кура бире огьилте мердгыо, э буруни хуне ю Шово, «нум худой» гуьфдире эдей кумеки сохде э Билгыо г1эиле э лемболуш эри бееде.

Гэйле бесде хьозур э гъужогъ холу венуь гуфдире бирден сес Шолуме шиновусде бирени уёгъ.

— Мозол эдей гирисде, дара виниш жон дедей, — гуфдире Шолум гадерафдени эз гъопу

Шово зу-зу э хуне дироморе хьол Мозоле дире, гье у сэгIэт вара-сирени...

— Мегирис гIэруьс ме, нэхогьой туь суьфден гиле нисдики. Шове зани зенoш, е кемлей тоб ди, ме гьейсэгIэт холей Билгьоре огол зенвъм.

Шово Билгьоре э пушо дешенде шуш нефес гуьрде оморе э хуне не расире мивинуь, эз пушой хунешу е сер сэхде машин э песой ю гьирми-зине хоч вери, рафд.

Шово те шохьонгум дер больницере хьэрзо не до, гье генеш нирафд эгенер дуйлпесой гисне бирей гIэруьс нибисдоге. Зури-зури э хуне оморе, се-чор хое хоегине зере ве е термус чой вегвьрде вогшдени э больница.

— Ишму э негьогъ тенги сохденит, гIэруьс ишмуш игьонигере хуно э динжиревоз форигъэт мибу. ГьейсэгIэт дуьл ишмуре динж сохде бур-райт э хуне. Себэхьмунде ме ишмуре ёгьин шор мисохум. — Хуреке гьо бул сохде эденбу дуьл динжи доре Шоворе акушерке.

Оmmo Шово дуьл нисе сохденбу эри э хуне рафде. Эз дуьл Шово ченд жире фикиргьо ве хэёлгьо эденбу гиросше.

— Одоми эри гьемме кор миё мозоллуь бу... Эз шев чендгъэдеш руз хуб бу эри форигъэт бире. Шев акушеркегьо, сестрагьо ховолуь бире кидан гIэиле чутам гьобул мисохутге? Тен гIэиле мишурут е ни шурут, енебуге берде гIэиле э кроват кесиге деноре дегиш не сохутге хуби. Эгь! Ме мозоллуь бире бебей имурузине рузе эри ме худо эз и пенж сал пушо эри чуй не фуьрсорубу? Меш игьонигере хуно...

Эпушой Шово оморени, чьтам ю нуьгъ рузиге бэгъдо парталгьой гIэруьсе ве эн гIэиле овурде эдей гузет сохдеге гъундогъ невере ведировунугьо акушеркере, оmmo эз расдиш дер вокурде ведироморени акушерке. Шово акушеркере дире сэгIэт фикиргьоре вир сохде терсе-терс гуфдирени.

— Инжимиш мебошит, эдей рафденуьм, дедеюм дие.

— НэгI, нэгI, холе, ме ишмуре пиш нисе сохденуьм, гьенжэгъ шоре хэбер ведировундем зришму...

— Чьтам Абрамова азад бири? — тоб не доре пуьрсн Шово.

— Дануьсденуьм, дануьсденуьм духдер ме, ме у гIэиле эз зуревоз элей гузет сохденуьм, духдер ме. омбар согъбоши-гоф акушеркере бурра Шово тэгIди сохде рафдени э хуне. Оmmo акушерке эз сер ю кечуьк расирере хуно эз жиге не жуьмуьсде. поисдебу мэхьтел.

— Имогьой э куьнди дегъ сал эдей бире кор сохдей ме, гьеле недирем ве не шиновусдем инсон пушоте «дануь» чуй гIэил биренинге.

Шово, э рэхъ вохурде одомигьоре бошорон доре юре нарине не ве бири гуфдире, зу э хуне оморе хэшил сохде вогошдени э больнице, оmmo гIэреулчи нисе дегьишде Шоворе.

— Иму шев чи нисе вегуьрденим эри нечогъ.

Шово диренге минетгьой ю кумеки нисе сохде, вогошдени э хуне. Сер столе вараюнде э ченд жире мироборевоз, эри себэхъ э омборекбу биёвгьо одомигьо, хунегьоре вечире дуз сохде бэгъдо э е гьирогъ хуне жиге дешенде шев зури-зури гирору гуфдире дегсшдени. Оmmo эз дуьл-шори чумгьой ю э гужевоз э хов верафде, ебойге хэбер бирени э сес хуруз.

Вэхуьшде эри Шолум хурек хьозур сохде, герм сохдени шовуне хэ-шили ве ширеш. Сер тен хуьшдере дуз сохде бэгъдо чигьоре вегуьрде рафдени э больница.

Хуреке гъбул сохденигъо зен эз дес Шово бухчере вегуърде гуфдирени:

— Хуреке ме мидеберуым, оммо э ён нечогъгъо эз сэгІэт дегъиревоз дегъишденим.

Шово согъбоши гуфдире вогошдени э хуне.

Э хуне кура бире хэгъер-бирор ве гъулум-гъунши Шово диреморе сэгІэт сер гуърденуът омборекбуре.

— Десе э хиней чукле гІэилгъошму дено. Бирордомор биёво у чукле гІэиллей ме эри гІэилгъошму,— жогъоби гъемере вогордунде, Шово зу э пушой зенгъо суьфре дешенде норени хъозур сохде чигъоре, песде эз доруни хуне ведировунде е графинка эрэгъи юш нуьшдени э пейле зере ве шори сохде э кура бире гъуногъгъоревоз.

— Худо метлебгъой дуьл гъемешмуре, метлеб дуьл Шоворе хуно веревуно, — румкей эрэгъире вегуърде гуфди Гъимети.

— Худо гІэил туьре э мироди метлеб расунде, эз песи семе гъэдур дедее дануьсдене гІэил гердо, э кешире захъметгъой туь верзирение кук бире э чум туь товуш биёро, — гуфдире, жогъоби Гъиметире вогордундени Шово.

Екем нуьшде дуьлшори вегуърде эз шиновусде омборекбугъо, Шово оморе-рафдегоре э гъэбиле тапшуърмиш сохде ю вэхуьшдени эри хурек хъозур сохде эй гІэруьс. Гушд кукде сохдени се дуьруьжде шомокуфде э жарит сохде картошкеревоз ве е ниме нун тонуи веноре э сер ю, бухче бесде рафдени э больница.

Акушерке хуреке гъбул сохде гуфдирени:

— Омбар хуб мибисдо е ченд руз Абрамова те дуь литир шир мхурдге, чуьнки шир энэ эри дуь гІэил кеми.

Эри дуь гІэил чуьтам? Дуьдуней бири?!

— Эри холе, бегем ишму нисе дануьсденит, ишмуре дуь раче духдерлегъо биренре?

— Духдер?! Духдер чуьни? Ме дануьсдуьм дегіш мибугъоре! ГІэил-мере дегіш сохдейт! Эн ме кук бу, кук!

— Чуьтам кук?! Ме гъейсэгІэт егилейгеш мидануьм, белкем ме егІэлмиш бирем, чуьнки ме себэхьмунде оморем э кор.

Акушерке дерафде тигъгъэтлуь фегъм сохдени карточкагъой гІэилгъоре ве эз Мозолиш пуьрсире ведироморени.

— Холе, эз диревоз едоне нечогъ имуре кук не бири, гъемме духдери, оммо эн ишму эз эн гъемме рачи, воисденеиге ведировунум винишит?

— Не ишуш мемуно, не рачи ишуш, ме... ре ми... ест кук бире, духдере чуь сохденуьм-гуфдире. Шово, сере гъуз вогошдени э хуне. Пушой чумгъой Шово зерени снегъетов.

Гъэбиле могъбули Шоворе диренге мэхътел мунде, пуьрсирени:

— Чуьни?! Кидан хъол гІэил туь гъемишеннере хунои, тенги месох.

— Дие чуь бисдо нэхогъой гІэил туьре? Туь эз и е сэгІэт пушо дуьл шор не вадарафди эз хуне?

— Дуьл ме шори сохдере худо нисе вегуърде, чуьнки ме бедмозоле серуьм.

— Э имурузине рузиш дуьшмонун туь хуьшдере бедмозол миё хьисоб соху? Мозол дие чуьтами бире? Эхьисобевоз дуьм вери миё бу?

— Уре туь гъэгъ гуфдири, мозол ме гъенжэгъ дуьм верини. Дуьм вери нибисдоге э кэф дес дебире кукке худо э духдери ни чарунди. Е кук э дуь духдериш чарусде бебей...

— Духдери чуьтам?!

— Дие чуьтам бире? Теймогъой еки, еки биренбуге имогъой дуь бед нефес бири. Эз и зиётгеш бедмозоли бирени?

Гъэбиле сер хуьшдере дегуърде зу рафдени э больница.

Шово эз имурузевоз рэхь больницаре фурмуш сохде гыч не хьол г1эрусье не г1эилгьоре хэбер нисе вегуурденбу. Себэхмунде эз хуне ведерафде ебойге мивогошд шохьонгум. Шово имогьой гьенжэгъ эз овял хунегьо офт миомо.

Шолум хьол дедее варасире гыч гоф нисе сохденбу, оммо Мозоле эз дес не шенде э руз ю дуь гиле: ебо себэхь, ебойге шохьонгум э ён ю мирадф.

Гыч Шоворе хэбер не бисдо чьутам нуьгъ руз гиросше Мозол э хуне вогошдге.

Шово эз сер шохьонгум те егилейге себэхьмунде эз дер ведерафде э хуне дебиренбугеш эри ю э хуне одоми не дебирере хуно бу. Не гиристей г1эилгьоре, не четине зэхьмет э дуь г1эилевоз кеширенбугьо Мозоле гш ни гуьрд, оммо ди гирийё г1эилгьоре тоб не доре гуфди.

— Те кей назуре хуно мияв-мияв зеренини игьо?! Дошде не дануьсденге дие эри чьу жуьфди-жуьфди кура сохдейт?! Ненге э ме имид биребирит? Оммо Мозол сабуьрлуь тоб доре гыч е гофниш не гуфди. Шолум не Мозол одомигьой имурузине раче хушлуье девр иму бугеш, угьо варасиренбу чьутам и кор тейте уьлуьг осгьунгьо ю кори сохдиге э дедешу, оммо угьоре имид бу: э тегьер, торике шевгьо себэхь биренигьоре хуно, г1этош дуьл дедешуш серин мибу гуфдире. Оммо эз и бедмозоли г1этоше хуно сухденбугьо, дуьл Шово гыч серин нибисдо, эгенер имуруз шиновусдегьо келе фикиргьо ни дорутге юре.

— Ме гычиш нисе варасиренуьм. Е инсоне дуь кук биреки-жиге, гъэдиш юре кесгьо, э пулевоз миё зенуь?!

Расди, имуруз кукгьой Миши Мемри э дедеревоз э бэхьс поисде, эденбуьруьт гуфдире:

— Иму коммунистгьо нисдимгеш э гъэдишгьо ве гъуьдуьшгьо бовор нисе сохденим. Угьо эри у г1эдотгьоре ведешендегоргьо мунутгу. Хьуьрмет бебе, деде э гъэдиш не вери.

Шово и гофгьоре шиновусде бирени серсон. У нисе дануьсденбу чьутам и дуь жуьр-бе-жуьр фикиргьоре, э дуьл ве сер ю деригьоре, жейле сохуге эз еки.

— Кук дие эри чьу хосденим иму эз худо?.. Едигор ве нишоне гуфдиреним эз бебе-деде, оммо игьош нишонеи? Бегем худо кес зере гъэдише гьобул сохдени? Дие эри чьуни мере кук, эри ме хьофд руз э овил не нуьшде, ве е сал семе гъэдиш мере не зеренге?

Шово эзи фикиргьо серхошлуь бире, эз овилхуне ведироморе гыч нисе дануьсденбу пойгьой ю эже берденбуге юре. Белкем дуртеш мирафд эгенер эз сес автомашин, эз ён ю гиросдгьо, угьъ нибисдоге.

Легковой автомашин э пушой Шово дарафде поисдени э расди гьярогъ куче. Эз машин ведироморени е жендеклуье жовоне духдер.

— Ишму уже рафденит холей Шово, — э лой Шово чарусде пуьрсирени духдер.

Эз сипре очугъэ сифет ве егъэдер дуразе гьолинде бендгьой сиегье муйгьо, Шово шинохдени Оля духдер Норунж гьуншире.

Э хуне эдей рафденуьм, г1эилме. — Песде тигьгъэтлуь иловлере винире мундени омбар мэхьтел. Чьутам ю, эз гьирогъ куче э миглей рэхь ведиромориге.

— Гирорит э машин нуьшит, меш эдем э хуне рафденуьм. — Оля теклиф сохде Шоворе нушундени э машин. Юш э ён ю нуьшде бэгьдо, ихдиёр дорени шофёре эри рафде.

— Туь эз же оmore хэлефме?

— Эз ён дедей. Дедее ди э Каякент, э герме овгьо фуьрсорем. Мере э завод лап сэхде гьурлуьг бу гуфдире, рафде юре динж сохде не дануьсдебиреуьм. Унегуьре омбор дуьл песо бируьм эз рэхь ве ~~динж~~ бирени

дедей. Имуруз рафде э ю сер кешире сэхд гээдэггэ зерем мугьоет бу, гуфдире э хуыште.

— Туе дедей гуьре, гьечиш омбор хосде?

— Эри холей Шово. Ме, тейте чумгьой ме хьэрзо гьисдигьо ве дуьл ме кор сохденигьо хьэрекет мисохум дедейму могуьбул небу. У гээрд ферзендини.

— Эн духдер тейте э шуьвер рафден. Э шуьвер рафде бэгьдо у кеси.

— Дуз фикир нисе сохденит ишму. Э сер гьер ферзенд, те гьуьмуьр-лугь гээрди эн у келе жофой дедей вери. Комини расунди у дуь сал шир доре ферзенд келе сохден гээрди дедее? Дедей те песини руз гьуьмуьр хуыште, эз кук, эри духдер зиьдте жофо кешире. Унегуьре гээрд гьер ферзенди эри расунде э дедей, е гээдер семе кешире жофой юре. Гээрд гьер ферзенди хьуьрмет, гьуьзет ве муьгьбет бебе-дедере эри дошде. Расди у эз дес гьер ферзенд нисе вероморе. Оммо у э куки-духдери кор не вери. У э номус ве гьирьет хуышдени ферзенд гуьрен.

Шово тигьгээтлуь Оляре гуш веноре мундени омбар мэхьтел. Фикиргьой эн и зен бирени деш зиьд.

Автомашин э пушой гьопуй хуней Шовойгьо расире, поисдени. Оля зу эз жигей хуыште вэхуыште гирошдени э лой дер Шово нуьшдигьо жиге. Дер машине вокурде, эз гьул Шово гуьрде кумеки сохдени э у эри фурамьре.

— Согьбошит, холей Шово. Бэхшлемиш сохит, ме миё зу-зу э завод бурам.

— Туь не гуфдири меш эдем э хуне рафденуьм?

— Ме гьечу ни гуфдирумге ишму э машин ни венуьшдит. — Оля э машин венуьште рафдени э тераф завод. Шово гьеле те хэйлиш фикирлуь поисде гузет сохдени рэхь машине.

Пое э гьопу денуь гуфдире, э гуш Шово сес хээрй не нифри дарафде, у поисдени. Песово чарусде, дирени чуьтам кук Гьимети э хээрй не нифрирево: гьелебуле гуьрде гуьрде эз гьопуй ишу ведироморениге.

— Иш кук... Иш ферзенди?.. Ижирегьо гьэдуьр дануьсдегорими? Мибуми е бурра шенде нэхуьй чуьн Оляи духдере э ижире кукгьоревоз той сохде? Эри хуыште фикир сохде-сохде, Шово дарафдени э хуне.

Э ижире фикиргьоревоз шеве гировунде, Шово хэбер бирени себэхьмунде э сес гирисден гЭзилгьо. Сер-тен хуышдере дуз сохде ве руй шуште бэгьдо, совуре вегуьрде рафдени эри ов.

Мозол сову вегуьрде эри ов рафдеи хисуре диренге эз жендек ю виж гирошде. Зу-зу э хуне дуьлшор дарафде. Шолуме хэбер сохде гуфдирени:

Дедей эри ов рафд, варасирени!

— Чуьтам?! Дедей эри ов рафд гуфдири?!

Дуь э еки денишере сохденуьт шори. Шолуме воисденбу зу-зу бурав дедере моч сохде, эз кул ю совуре вегуьруь, оммо э дуьл хуыште бовор не сохде, терсиренбу.

Шово себэхь эхэйрбу доре э сер билогь поисде зенгьой гьуншигьоре, совуре деноре э зир билогь поисдени э сер ю.

— Эз «куклечкегьошму» чуь хэбери?..

Шово сере тик гуьрде дирени э кор тэгЭди сохде рафденбугьо акушеркере ве воисденбу жогьоби юре вогордунде, оммо Гьимети акушеркере не шинохде, гуфдирени:

— Кукгьо нэгЭй! Духдергьо гу, духдергьо!..

И гофгьо э Шово биренгьинере хуно расире. Ранг ю бирени дегиш, мигунге эз сер ю е бедре герм ве екиге хинике ов декуьрдге. Оммо эз песни хуышдере э дес вегуьрде жогьоби Гьиметире вогордундени:

— Туь эз кук бирен туь келегеди сохде? Вой сохом эри туь ме, э зиндеи туьре э буз чекме ве пара сохде хуьзуьмовоз кову кесде эдей сохде, муьрде-зиндей туьре, э лэгIэ вегуьрде, динж нисе гьишде, туь муьрденге гIовунгьой хуьшдере э гъэдиш ве гъоврей туьре э чапар гуьр-деревоз копоре сохденини дие?.. Момуно ужире кук бирен. Эз ужире, кук гъозор пой духдер хуби. Э и гIуьлом хуьрмет мере эз гьемме зиёд гуьрдени гIэилгьойме эри ме гъэдишиш гьисди гъуьдуьшиш. Туьре куки, оммо Норунже духдер.

Шово екем дирилмиш бире, совуре вешендени э кул. е луйг норе чарусдени песово. — НэгIлет гердо э у ферзенде эз ферзэнд жуьро сохденигьо гIэдотгьо! — гуьфдире рафдени э тараф хуне. Оммо понсдебугьо зенгьо омбар мэхьтел мунде гуйге не шинохдуьт Шоворе.

Миши БАХШИЕВ,

СУЬГУЙДО

Герме-руз гьеминон бу. Ошир сере гъуз гуърде эденбу кор сохде э богъ. Эз гъулгъой хуьшде гировунде, э кемер бесде машин капарусире, келе мерд евош-евош эденбу гирошде эз глэрей тегьенгъой онгури, шенде капарусе. Ошир вомундебу, пушоню эрэгъ вешендебу. Имбуруз у омор сере тик гуърде дениширенбу э гьово. Эри эн у гьечу оморенбу, ки геле-меле руз шохьонгум ние бире.

— И чуй герми имбуруз, — гуфди келе мерд, песеде у кемере тик гуърде рафд э лой энжил дор, нуьшд э серини, э ён гьендэгъ.

Шохьонгум Ошир э хуне оморенге, ивэхдгъойгере хуно, эй гешде э куче не вадарафд. У векед эз тен хуьшде эз капарус савз биребугъо парталгьоре, екем чи хурд, дегешд эри хисире.

Нимешев келе мерд хэбер бисдо эз сес чуйнгуьр, комонче ве тефд. Эз мэхъэле эденбу омор сес чеке-чек, мэгини, хэнде, вежегьисде.

— Э Хонум, туь хисирей? — пуьрси Ошир гъуьл додоре хисиребугъо зен хуьшдере, — эжен глэрьюси, э хуней кини, туь гьич э меш не гуфдирей!

— Дегерд хис, эгъуьбет туь эхэйр, — жугьоб до Хонум, — инжо глэрьюси эз же омор?

Келе мерд вэхуьшд эз хъэлов, омо э лой пенжере, гуш воно.

— Э Хонум, ме бегем каруьм? Дие и сес чуйни: чеке-чек, гьовой тифлиси, шэггъэ зерей глэрьюс духдери...

Ошир вогошд, дегешд э хъэлов хуьшде. Хонум сере тик гуърде, куьнд омо э кин гуш шуьвер хуьшде, мугу:

— Егиле гуьом, дуьгиле гуьом: туь зигьисде ние дануьсде, гьенжэгъ хуьшдере тэгриф дорере дануьсдени: шешсад трудодень гъэзенж сохдем, э выставка рафдем, бэхш вегуьрдем. Оммо ини Оврум гъунши туьре трудоденгъош нисди, э богъиш кор ние сохде, оммо э е шев бисд гьозор гъэзенж сохди.

Ошир мэхътел бисдо. «Бисд гьозор!» Песеде э лой Хонум чарусде, пуьрси:

— Коми Овруми у, э магазин деригъо?

Э пушой чумгъой келе мерд омо понсд чигърет сифет э гъуншишу деригъо Оврум, гъундуьре балаю, фирегье душгъою, гъир-гъире сиегье муйгъой серию.

— Эри, гье уни, — жугьоб до Хонум, — э и зури кук эн у э школа эдей рафде эри хунде, э суьфден класс. Э хотур эни кор суьгуйдо сохди, гьеме хэгьер-бироргъо, гьеме гьовумгьоре, гьеме шинохгьоре огол зери. Омбаре одоми омори, зурбое пул вечири Оврум. Эдете гуфдире эз дивисд не сад монет кемте овурдегор нисди. Пенж хэржи сохди, бисдпенж вечире. Гьечу мубу. Ненге туьре хуно себэхъ зусери эз хов мэхуьзуь, е

лугъо нун э лэгъэ не деноре, пенж верс рэхъэ мурав э богъ, бил мизенуь, капарус мишенуь, глов муьдуь, келегеди мисоху..

Ошир гоф ние сохденбу. Келе мерд дегешдебу руй зверо, дениши-ребу э сергъови хуне, тимор сохденбу, сипре дуразе рушгъой хуьшдере эденбу думит сохде. Омбаре хээлгъо оморенбу э дуьл энэ эи туьтем: ихдилотгъо, шиновусденбугъо кучегъой Дербенде э гешдеки эз товуней тозе гъэдотгъо ведировидетгъо е пара пулдусде одомигъо: гьрки э гъэруьси рафд, э гъуьдуьшбенду рафд, э суьгъуьдо рафд, э мило рафд, биё пул беруь—е сад монет, е дивисд монет. «Шори никиреш э алишвериш чарундет», — гуфди э дуьл хуьшде келе мерд. Иллогъки мэхьтел мунд Ошир нум бисд гъозоре шиновусдки. У юш омбар бири э гъэруьсигъо. гъуьдуьшигъо, оммо ижире келе пулгъо вечиреире не дири. «Бегем пушотегъош гъэруьсигъо шоригъо не бири, — гуфди э дуьл хуьшде Ошир, — миоморут хуб одомигъо э мэжлуьс, сазандаргъо мизеруьг, гъэруьс-духдер, жем-жогъил мивежегъисдуьт, пенж дегъ шои, е монет дуь монет шобош мисохдуьт, бирордоморгъо тебэгъ миовурдут. Имогъой бирордоморгъо нэгъ, гьеркире огол зери, биё сад монет, дивисд монет биёру. Белки е одомире небу? Шори никигъо омбар бире омбар-риш гердо. Шинохгъош омбари. Э огол зере жиге не рафдиге, гъэгъри биренуьт, пулсуьз рафдиге, гъэйб сохденуьт. Гьечиш кор бирени!..»

Хэйли думит сохде бэгъдо, Ошир гене чарусде э лой Хонум, пуьрси:

— Имогъой э хотур гъэил э школа рафдеи сохди Оврум и суьгъуьдо-ре дие?

— Эри.

— Эй, гъэмел дане одомики! Вогънеш офденуьт эй пул вечире. «Баракеллогъ».

— Нэгъ, туьни баракеллогъ! — гъоси бире гуфди Хонум. Туь энжэгъ хэлгъэ доре пулгъой туь.

И гофгъоре шиновусдки, Ошире де хисиреш не воисд.

— Кире бэхш сохдем доре ме пулгъоре? — пуьрси у гъэгъри бире.

— Э хуней Гъээзигъо э гъэруьси рафдебири?

— Рафдебуьруьм, — жугъобдо Ошир.

— Дивисд монет бердебири?

— Бердебуьруьм.

— Э милой гъэил Рая, невей духдергъэмлей туь рафдебири?

— Рафдебуьруьм.

— Сад монет бердебири?

— Бердебуьруьм.

— Э суьгъуьдой бирорзереь Гъэтнил хьовир гъэилитуь рафдебири?

Сер Ошир дорд до эз пуьрсуьшгъой Хонум. Туьндэхуй бире, келе мерд гуфди:

— Туьре чуь воисде эз ме эй: рафдебири, бердебири, доребири. Весси дие, духдер нелонгъ! Рафдебуьрум рафде, имогъой чуь бири. Туьре чуь воисде?! Гуфдире гоф туь чуьни?

Хонум эз хьэлов вэхуьшде, нуьшдебу тим-тик.

— Мере чуь воисде? — пуьрси Хонум. — Туь хуб дануьсде: жугъуре гъэрдни. Те имогъой туь бердей, имогъой эйтуьш биёрутгу дие!

— Эле, бегем ме э гъэрд дорем? — гуфди Ошир.

— Бигъил ебо, гоф мере мебур, жон Ошир, Зарбоил муно эйтуь.

Келе мерд гене гъоси бисдо.

— Э духдер нелонгъ! — хьэрой веуьрд у, — туь э ехэнме эйчуь вепичирей мунде эй! Мере эри екиш гъэруьси сохдени нисди. Кукме, ху-доре шуькуьр, домор бири, духдерме гъэруьс бири.

Хонум десгъоре дураз сохде, мугу:

— Чув овом мундей туь э г'уьлом, жон Ошир. Бегем Оврум мэхьэле-
иму г'эруьси нушунди?

Ошир дие вомундебу эз рури буруши сохде.

— Весси зибор гуш мере мебер, мере э суьфдеи класс фирсорение
г'элл нисди, — жугьоб до келе мерд.

— Туьре нисди, кук туьреи, — дес не кенде эз Ошир эденбу гуфди-
ре Хонум, — э и зуригьо гьегене биренини. Худо гьишдге, э шори-никире-
воз г'эруьс зенди, е хубе суьг'уьдо минушуним. Гов муькуьшим, герме
г'ос э кергьоревоз мисохим, шороб пур мисохим сер суьфрере. Би-
гьил хурт, шори сохут. Хэьгергьо бироргьойму, гьеме хосдегоргьойму,
бигьил гьэрдигьоймуре биёрутгу бердегоргьо, бигьил бэхили сохут
умэхьэли э иму бэхилгьо!...

Гофгьой Хонум гьеле меле ние варасденбуьруьт. У эденбу гуфдире
нумгьой огол зере биётгьо гьуногььоре, хьисоб сохде ченгьэде пул
миьвге, э у пул чув мосдонуге ю эри хуней хуьшде.

— Туь мивини чужьире рач мубуге хуней туь, — шори сохде гьуьл-
додоренбу Ошире келе зен. — Тозе карватгьо, тозе шкапгьо, у чув гуф-
диреге холодидалник не илизийн бирмунденигьо тили-вили-зор, холинче-
гьой Гьуьбе...

Сер келе мерд дорд до эз лэгь-лэгьи зен. Э энгуьшдевоз сэхд сохде
сулагьой гушгььоре, Ошир хьэрекет сохденбу чумгьою э хов варавт. У
миьсде себэхьмунде зусери, гьеле чуьшме не ведироморе вэхизуь э богь
эри кор сохде бурав.

Оммо ченгьэде келе мерд хьэрекетнш сохдге эри э гуш не гуьрде
гофгьой Хонуме, у э дуьл деригьо метлебе сохд. Богьчирегьо варасденге
г'эруьс энугьо кук зенд. Хонуме эз шори гуьрде небисдо. Гьич эз шуьвер
не кук гофиш не пуьрсире, Хонум мэг'луьм сохд, э и зуригьо суьг'уьдо
биренини гуфдире. Дуз дивисд кифлет нуьвуьсде оморебу эри огол зере.
Э г'эрей энугьо дебуьруьт куьнде хэьгер-бироргьо ве дуре миросгьо,
куьнде хьовиргьой Ошир нен Зарбоил ве дуре шинохгьо, гьунши-
мэхьэлегьо не э Оширевоз э еки кор сохденуьтгьо колхозигьо. Списоке
нуьвуьсде варасде бэгьдо Зарбоил кук ишу омбар мэхьтел бире, гуфди:

— Эй, жон дедей Хонум, эйчуьй туьре и коргьо?

— Дедей Хонум гьурбу гердо эри туь, балайме, — жугьоб до Хонум.

— Эхи имуш рафденим э шоригьой хэлгь, пулиш берденим. Жугьуре
гьэрдени, хэлефме.

— Бошгьуьо, — гуфди Зарбоил, — ини иг'эре иму нум Мердехэй
демуьрчире нуьвуьсдейм. Ини е небуге Пинхьос э магазин дебиренигьо,
дуразе бигьгьо. Иму э хунегьой эн угьо гьич небирейм эхи...

Хонум г'оси бире, гуфди:

— Ме эдем дире туьш э бебешму оморей. Иму не биреймгеш бигьил
угьо биьвт. Довиге иму мурайм.

Омбар хуььжет сохдуьт, омбар г'оси бисдорут, эхириш Ошир гуфди:

— Бошгу, Хонум. Туь сикей туьре эдей сохде. Э ёр туь мунугу гоф-
ме: гьеле энгуьшд э донду мидени.

— Эле, энгуьшд э донду доно нэхогь г'элллегьойме! — хьэрой ве-
гуьрд Хонум.

— Эри, эри. — гуфди гене Ошир, фэгьире дедейму, монухьоту ко-
вут, чен хок пойгьою г'уьмуьр гердо г'эллгьо невьегьоймуре, мугуфди
чуькле одомилегьо келе ховгьо дире. Ме эдем дире туьш келе ховгьо
дирей...

Дие гоф не сохде Ошир не Зарбоил сер гьурдуьт эри хьисоб сохде
ченгьэде пул герекиге эри хэржи.

— Бобо вой, — хьэрой вегуьрд Ошир, — пенж гьозор!

— Бошгу дие. — гуфди Хонум, — пенж гьозор хэржи мисохи, бисденж мегари.

Чумгой Хонум келе бирере хуно бисдо, мугунге гьони э пушой ю гъеме-гъэм садигом эдете кура бире.

Зарбоил не дануьсдебу дедешу ижире темэхькор мубу гуфдире. Э хуней эн угьо сегъэтиш недебу. Зарбоил дануьсденбу, ки бебешу согь-гуьмуьр э онгурбогьго кор сохденбу гуфдире, дедешу кор хунере сохденбу, э пул чиревоз кор ю небу. Ихдилот келе пулго е взгидош э хуне не бири. Гьэруьси Зарбоил биренгеш, Хонум ижире келе корго не сохдебу. Огол зеребу лап куьнде хэгьер-бирор, хьовир-хьэрмэхьэ, гьэдот гьисдигьоре хуно норобу э пушой хэлгь гьош, егъни, савзи, гьов гуьрде душунде кутум, шороб колхоз: «Имогьой дедей Хонум уни взхизунди, — гуфди э дуьл хуьше Зарбоил. — Эз ки хуте бири и и коргьоре?».

Песде э дедешу денишире Зарбоил пуьрси:

— Хуби, дедей Хонум, эз же биьрим иму имогьой и пулгьоре?

— Эз же биьри? — жинленмиш бисдо Хонум. — Иш эриме мерди. Бу-райт э ки присидатель колхоз, хогьит аванс. Недоге э гьэрд офит. Эгер ишму э мердиетишмуревоз офде недануьсдитге, ме миофум...

Бебе не кук э мэхьтелиревоз денишируьт зеки.

— Весси, — гуфди Ошир, э пой взхуьше, килэхьхьэ э сер веноре, — Э меселегьо гуфдиренуьт: ихдилот данани гьурте верер. Де и гезироре овурди э сер иму Хонум, эз сер берде гереки.

...Хонумигьо гьечи сер гуьрдуьт эри хьозур бире э суьгуьдо, мугунге гьэруьсини. Эри сэгьэт хьэшди сер шев гьуногьго огол зере оморебуьруьт, эз сэбэхь мунде сэгьэт хьэшдиревоз э хьэет кейвонигьго гьэжгьугьго вонорут. Э келе гьэжгьугьгой муьси эдебу дуьшире руьгъэние нерме гучд эри егъни, э е лойге э келе товогьо эденбу вобуржунде оморе пиьэ. Каче буй пиьэ э гьемеий мэхьэле лов биребу.

Согь руз э кучегьой Дербенд эденбуьруьт гешде хундегьугьго. Э пушо дебу е гьуьндуьре, снегьечердее зен, тифлигьой лак э пой вери, дуьгуьр крепдешин э сер. И бу духдер Хонум гегей Мироти. Э песой эн у риз гуьрде рафденбируьт чор-пенж жогьиле духдергьо, гуьле-гуьле булишигьой звруьшуьми вокурде, э пой ишу гьуьндуьре дооонлэье пойвокуьго. Эз гьеме песо бу е чьукле духдерле ейлугь э дес дери. Э хуней гьерки мидиромо хундегу, гегей Мироти мугуфди: «Э хунешмуш шоригьо никигьо гердо, эз гьизилгьошмуш виношит, имишев э хуней бебейгьойму киф-летлугь миьйт!».

— Омборек бу, сэгьэтию ник бу, гьемише шоригьо никигьо виношит, — жугьоб мидо сэхьибхуне, песде е ниммонетиш мидо э дес чьуклен духдерле.

Хонуме нмид бу, ки огол зере оморегьо гьемеeki миьвт гуфдире. Уне гуьре у буйругь доробу эри дивисд мерд, дивисд зен жиге хьозур сохде биьв. Э хьэет, э зир луьгегьой гьэребеч дор нен тутдор, э биней бо-ругьо жерге жерге дечире оморебуьруьт стулго. Хэсде-менде биребуьго Ошир, кук ишу Зарбоил не хьовиргьою эз сэбэхьэвоз э видов-видов би-руьт, эденбируьт э хьэрекетишмуревоз хьозур сохде хьэете гьуногьго рази бошут гуфдире.

...Гьэзизе хундегорго! Коминишму э рузгьой поэизи бирейтге э Дербенд, дануьсденит чужьире раче гьовой рузгор биреннге увэхди игьэ-ре. Раче герме рузгьо, серине шевгьо. Гьемиш у шев Оширигьо суьгуьдо нуьшундебуьго евоше, серине шев бу. Э асму эденбуьруьт тов-тов доре астарегьо. Эз лой дерьгьэ эденбу оморе раче шогьвор.

Ошир посидебу э домой дер гьопу гьуногьгьоре эри гузет сохде. Сэгьэт хьэшд эденбу бире. Сазандаргьо э ён келе стол нуьше эденбуь-

руйт зере вежегьисденигъо гъово, э миглей хъет э сер келе сумогъ эденбуруйт вежегьисде, чуькле глэллегъо. Эз келете одомигъо гъеле оморобуруйт энжэгъ келе мерд богъбур лелей Шомоил, чуьклеи хэгъер эн Хонум раче Зулло, е ченд хъэрмэхъгъой Зарбоил нен Ошир э кифлетгъо шуревоз. Ошир эденбу тэгиди сохде. Э гъирогъе огол зоре Хонуме, у мугу:

— Э Хонум, дирей? Одоми кемн, вэхд эдей гирошде. Сэглэт эдей нуьгъ бире.

— Тэгиди месох, миёт гъеле — жугъоб до Хонум, — туь ние дануьсде бегем глэдот дербендигъоймуре? Сэглэт хъэшд огол зериге, сэглэт дегъи оморенуьт, сэглэт нуьгъи оголзериге — яздегъи. Туь бура пой э домой дер гъопу, хуьурмет сох гъуногъгъоре.

Э у вэхд, Ошир э домой дер гъопу поисдебугъо эз хъет эденбу оmore сес зере, мэгини хунде. Вешендебу сес хуьшдере гъемише э глэруйсигъо гешденбугъо мэгини хунденбугъо — тефдчи Келе. Эз пушой хуней Оширигъо гирошдегоргъо, сес мэгини нен зере-вежегьисдере шинире, мипонсдвът, мипуьрсуьруйт, омборек бу, сэглэтио никбу мисохдут мигирошд. Сэглэт нуьгъигъо оморут председатель колхоз не е ченд колхозигъойгеш. Ошир е кем шор бисдо, руьшгъой хуьшдере тимор сохд.

— Омборек бу, эй лелей Ошир, — гуфдируйт оmoreгоргъо — глэруйсиореш винош!

— Эй согъ бошит, эз глэлгъошмуш виношит!

Э гъирогъ хъет, э ён келе стол Хонум нуьшундебу лап куьнде хэгъергили хуьшдере дедей Божире. Э пушой Дедей Божи бу список огол зере оmoreгоргъо. Гъерки э хъет мидиромо, ебо омборекбу мисохд э Ошир не Хонум. песде миомо э кин Дедей Божи, мидо пул е небуге бэхшгъой глэили. Хонум эденбу дирекн омборгъо пул не овурдет, бэхшгъо овурдет: шеилегъой глэили, пойвокугъо, тикегъой парче. И чигъоре дирекн гъошгъой Хонум дуллу мибисдо, дуьлию гурунд. «Хок э сер хэр вараво — мугуфди э дуьл хуьшде Хонум, — бегем и шеигъо не пойвокугъоре не восдоре нис дануьсденбуьруьм? Э хуней Оврум садигъо-дивисдягъо, жэгъжэгъие пулгъо бердет, э хунейме шеилегъой глэили...». Песде гъемей эн и гофгъоре у гуфди э Ошир.

— Фикир нис сохденуьт эри туь эри пул овурде, — гуфди зарифат сохде Ошир. — Угъо дануьсденуьт, туь пир бирей, кей могордунн туь э угъо гъэрдире.

— Эле, хок вараво э сер эхдуьр зерегорун глэллегъойме. Туь чуь гуфдире? Весси, э мерд, хунмере э серме меворовун. Бура э домой дер гъопу пой!

Дуз те сэглэт яздегъи Ошир поисд э ён гъопу. Эхириш глосн бисдо, диромо эз зен хуьшде мугу:

— Эй духдер гъэбиле, нимей оголзерегоргъош не омори эй! Гъеме глшошгъо, егънигъо пуч мубу!

— Гъичиш пуч нибу, — жугъоб до Хонум. — Мере дерд не оmore пулгъо гуьрди. Хэржимуш ниведиров.

— Хэржи медиров о, — э гъенегевоз гуфди Ошир.

— Мере имид нисд.

Хонум рафд э лой дедей Божи, хъисоб сохд пулгъоре. «Се гъозори пенжсад монет. Моеш не ведиромори. Вой эри ме! Э дуьл ме чуь коргъо дебу. Мугум меш э сой бэхдевергъо эзи тозе ишкопгъо, тиллзоргъо мосдорум... хок вараво э серме, эйчуь не денуьшуьруьм э гоф Ошир»....

Песде омо э кин Ошир сер гъуз, гуфди и гофгъоре ошкор.

— Эй Хонум, — гуфди Ошир э сифет зен денишире, — ме чуь гуюм? Нифри сохум? Глэмел ниёв, шев шорини. Энжэгъ иллере мугуюм этуь:

у пулгьо, у молгьо гъэним гердо у одомире комики и хубе, раче гъэдотгьоймуре эз серобти пул хэреб сохдет.

Песде э лой хэлгъ чарусде, хъэрой дешенд:

— Эй сазандаргьо, сэхд зенит гьоворе, сер-поигьо, суьфре дешенит. гъэзизе гъуногъгьойме, хурит, шори сохит!

ДУХДЕР ДЕРБЕНДИ

Очерк

Дербенд гъеле хисиребу. Хисиребууруйт духдергьош, зигьисденбууруйтгьо э общежитией эн консервный комбинат. Энжэгъ лап зу хэбер биребу э и себэхъ васали е духдер эз общежитие. У бу сиечердее, гьошгьобогълуе тегьере, фикирлуе духдер Бела Исакова. Хэгьргилигьой хуьшдере у хэбер несохд. «Бигьил хисуьт тейте радио гоф сохде», — гуфди э дуьл хуьшде Бела. Сес не сохде, э бузпои у вадарафд эз хуне.

Э домой дер гъопу поисде, Бела дениши э лой дерьегъ. Эз дорун дерьегъ евош-евош эденбу ведироморе тух гьирмизи бугьо чуьшме, лов сохде шенде суьрхине ригазгьой хуьшдере э сер гузгире хуно тов-тов доренбугьо глов дерьегъ. И себэхъ васали хубе соките, герме себэхъ бу. Ебойге Бела дирени эз посой догъгьо, э келлей Дербенд веруьтгьо, эдете ведироморе снеге булутгьо, дегуьрде асмуре. Жендек духдер лерзи, мугуиге хиник бисдо уре, Бела дарафд э хуне, вокурд э тен хуьшде герме кофтере, песде гене ведиромо э куче.

Дуьл Бела могъбул бу и руз. «Тейте кор сер гуьрде э завод ме ебо бие Гришаре винуьм», — гуфди э дуьл хуьшде Бела.

Гриша бу жовоне фэхъле, член бригадей коммунистический труда, бригадир бу хуьшдени Бела. Пушой XXI съезд партия, кейки э вилоет омбаре жовонгьо э заводгьо-фабрикгьо гьовхо берденбууруйт эри вегуьрде нум бригадай коммунистически труда, бригадай эн Бела Исакова эз фабрикатный цех консервный комбинат Дербент хуб кор сохден вегуьрдебу и тэгьрифлуе нуме. Чуьл жовоне кукгьо ве духдергьо э рэхъ-бери Бела Исаковаревоз гъэсд сохдуьт диеш эри хуб кор сохде, зигьисде э тегьер коммунисти.

Эденбууруйт гироше рузгьо. Жовонгьо эденбууруйт кор сохде, э хьэрмэхгьош кумеки сохде. Э рузгьой васал эз ветэгъэгьо зиэд эденбу гьурзум оморе э завод. Э цех консерви гьурзуме эри темиз сохде одоми вес ние сохденбу. «Биейт кумеки сохим», — гуфди Бела эз членгьой бригадей хуьшде ве е ченд одоми гирошдуьт эй кор сохде э цех консерви.

Эз дуьли-жуни кор сохден членгьой бригадей Исакова хуб мэгьлуьм бу э комбинат. Келегьой комбинат ченд гилегьо тэгьрииф доредуьруйт угьоре. Белаш омбар шори сохденбу эз хьэрмэхгьой хуьшде. Гьечи е гиле шори сохде-сохде эз коргьой бригаде, Бела диromo э кабинет эн начальник цех Вартан Саркисов. Ю сиечердее одомиш буге, Саркисов, э хэндусьдеки сифтеню уьшугълуе биренбу. Оммо и дес Бела э кабинет диromoки гьошгьой Вартан дуьллу бу, сифтетю эз гьисди жигеш тор бирере хуно бу.

— Кидан е кор чи бириге, — гуфди Бела, гьечи начальник цеха гьошгьобогълуе дире.

— Эри, биьбур бирейм, — жугьоб до Саркисов, эз зир чумгьо денишире э духдер. — Членгьой бригадейтуь дуьзди сохдет. Гьутигьой консерва эз пенжере э гъэилгьо дореки гуьрдет угьоре.

— Эле, — гье ебо хъэрой вегуьрд духдер, — ки сохди и коре?

— Гриша не Яша, — посово чарусде гуфди Вартан, — дуь бонка консерв гьелбетте е келе чи нисди. Оммо чуйш бисдоге дуьзди-дуьздни! Песде ки сохди дуьздире? Членгой бригадай коммунистически труда. И омбар г1эйбе кори.

Бела нуьшдебу э сер стул, дес э чуне воноре. И коре чуйтам сохдет уьо, — гуфди духдер э дуьл хуьшде. — Гьердуь г1эйлгьо хубе корсох-гюют.

— Чуй сохим имогьгой, Вартан Аванесович? — пуьрси Бела.

— Саркисов дуь-се гиле десе э кемер воноре рафд-омо э ило-улой чуйкле хунеле, песде мугу:

— Ме уьгоре пиш сохдем эз кор.

— Эле!

Бела вэхуьшд, серсуре хуно вадарафд эз кабинет. Э посой-дер, э цех сес не сохде эдебуьруьт кор сохде жогьиле кукгьо не духдергьо. Эз ён эн угьо гиросше. Бела рафд поисд э посой бору гуьрде гьундуьр дечире оморобуьруьтгьо гьутигьгой консервгьо. Инжо сергьуз нуьшде у думит сохд. «Эз кор пиш сохди Гриша на Яшкере. Вартане г1эйб сохдени нисли, э жигей эн у де одомиге мибисдо, уш пиш мисохд. Дуьзди сохугьгоре э кор ни дегьлуь ки! «— Гьечи э хуьшдеревоз э гоф сохдеки Бела эденбу лерзире. Песде гене думит сохде, у гуфди: «НэгI, э у г1эйлгьоревоз гоф сохде гереки, эйчуь сохди угьо и коре. Белки эз сер ведешенде сморобуьруьт...»

Шохьонгум кор варасде сэгIэт Бела рафд э общежитие эри дире Гришаре. Яша Рабаев э шегьер зигьисденбу, эхуней бебейгьошу, уне гуьре эки Рабаев эри рафде Бела тэгIди ние сохденбу. Оммо Гриша етим бу, уре эз дес шенде г1эмел оморение кор небу». Бебесуьз, дедейсуьзи, езугьги э и г1эйл, мурав пуч-гьич мубу», — гуфди Бела, гьэсд сохде Гришаре эри дире, гоф сохде. Э общежитие омоки Бела Гришаре не офд. Шохьонгумиш омо Бела. Гришаре не офд. Дуьл духдер гуп-гуп «охд.

— Кидан вирихди э нединже г1эйлгьоревоз рафдиге, — гуфди у.

— НэгI, Гриша э кино рафди, — гуфдируьт хьэрмэхьгьою э общежитие зигьисденбуьруьтгьо.

Екем дуьл Бела хомуш бисдо. «Бошгу дие, — гуфди.. себэхьмунде мивнуьм юре». Эз и товне бу Бела у шев васали зобу хисиребугьго в себэхьмунде зусери эз хов вэхуьшдебугьго.

....Гриша поисдебу э пушой Бела сер гьуз, чуйтам нединжи сохде г1эйл э пушой дедей хуьшде поисденигьгоре хуно.

— Туь и коре чуйтам сохдей? — пуьрси Бела эз Гриша.

Хэйли вэхд эз лэгIэй геде жугьоб ние ведироморенбу. У юш мэхьтел мундебу, чуйтам и коре сохдиге. Г1эйллегьгой кучеи вепичуьруьт мундэвт, е-дце бонка консерв ди гуфдире, эри кино пул дорут, Гриша не Яша эз сер вадарафдуьт. Чуйтам гую и гофгьоре Гриша э бригадир. Г1эйб омо юре «И чуй хэре кори ме сохдум!».

— Имогьгой э же мурай? — пуьрси Бела.

Гриша сер жумунд, егIни нисе дануьсденуьм.

— Гьечу буге, — гуфди Бела, — бие э собрание. Унжо гоф мисохим.

Э собрание Гриша эз гьеме зу оморобу. Нуьшдебу э е куьнж, сере гьуз гуьрде. У дануьсденбу, ки имбуруз хьэрмэхьгьою г1эйб мисохут юре эри сохде коргьо. «Гьерчуйш гуфдурут угьо, ме бие рази бошум, — думит сохд геде, — тэхсири э серме вери, ме хуьрд сохдем нум эн уьгоре».

Собраниеш сер гуьрд. Председатель гуфди эз товун чуй гьони кура биретге. Дуьл Гриша гуп-гуп сохд, у гьечу дануьсд, гуйге гьеме игIэре дебирегоргьго гьони э ю дениширет, эдет г1эйб сохде юре.

— Биейт ебо гуш дорим винним, Гриша не Яшка чуй гуфдиренуьтге. — теклиф сохдуьт членгой бригада.

Ловгой Гриша лерзи. У вэхуьшд эри гоф сохде, оммо эз лэггэю гоф не ведирома. «Ох, чуй гуом ме», — э ёр эн у омо, чуйтам ггэиллего консерв хосдебуйруьтге, чуйтам э кино рафдебуйруьтге. Песе, сере гъуз гуьрде, гуфди:

— Чуй гуом, тэхсиркоруьм... гьерчуй ишмуре воисд сохит...

Де гоф сохде не дануьсд. Гирисд.

Эй гоф сохде вэхуьшд начальник эн цех.

— Бригадшмуре ггуьзетлуье нуми, — гуфди у, — бригадай коммунистического труда. Гьер бригадагьоре ижире нум ние доре. Э ижире бригада дебугьо одоми бие кор соху э тегьер коммунисти, зигуь э тегьер коммунисти, э мол, девлет хуькуьметиш денуьшуь э тегьер коммунисти. Имогой биейт винишит чуй сохдетге Гриша Берестов не Яша Рабаев. Ихднёрими вгьоре дебире э ижире бригада?

«Расд гуфдире Вартан, — фикир сохд Бела, — ижире одомигьоре ихднёр нисди эри дебире э бригадай коммунистически труда». Песе мугуиге э гуш Бела сес гоф сохдей Гриша дарафд. мугуиге в эдебу минет сохде: «Меведекинит мере эз бригада, ме де ужире коргьоре нисохум, бэхшлемеиш сохит, мере эри рафде жиге нисди... «Исакова сере тик гуьрде дениши э кук. э ёр овурд чуйтам у эз детский дом э завод оmore, буге чуйтам сер гуьрдебуге эри кор сохде, чуйтам суйфдеи гъэзенж сохде пулгой хуьшдере эз недануьсдеи э гъэнфит хэржи сохде, хэржисуьз мунденбуге. Бела думит сохде, мугу эй хуьшде: «Кидан чуй мубуге Гришаре, эз завод ведекуьрде омоге. Бебесуьз, дедесуьзи. Эже мурав у? Бегем меш уре хуно бебесуьз, дедесуьз келе не бирем.

Расдекиш, Гришаре хуно Белаш етим келе бири.

Бела хъзсуьл омор э Дербенд. Бебей эн угьо бу Ггилил Исогь, кор сохденбу э колхоз. Е ченд сал эз Отечествени довгю пушо Ггилил нечогь бисдо муьрд. Умэхъэли Бела гъеле дуь салелеш небиребу. Бэгъдовой э ченд мегьиге дедешуш офдо муьрд. Бела гьем етим мунд, гьем соил. Расди уре бу е леле. У лелере зен не Ггилгьоюш буйруьт. Зенггэм-лере мивоисдге, э Бела дениширеш мидануьсд. Оммо уре не воисд ггэил «кесе» эри дошде, гъурлугь сохде. Леле берд до дуь сале бирорзерере э етимхоне.

У рузгь э ёр духдер не мундет. Э ёр Бела хуб оморенуьт гуруне рузгой 1941 сал. Э фронтгой довгю деди-деди бу, Бела не е ченд духдергойгей эн етимхоне келе бире эденбуйруьт хунде э ремесленное училищэй эн Каспийск. Э 1942 сал гъэчэггэ гъушунгой фашистгьо эденбуйруьт куьнд бире эз Доггисту. Увэхди ремесленное училище рафд э Урал.

Беларе е хубе хэгьергили бу. У духдер урус, эз Дербенд, нумию Мария. У не Бела эеки хундебуйруьт э училище, после эеки рафдуьт эри кор сохде э завод, э Нижний Тагил. Э завод кор сохденбуйруьтгьо фэхьлего е кифлете хуно буйруьт. омбар хуб дениширенбуйруьт э Бела не Мария. Оммо эз гьемме эри Бела Мария куьнд бу. Хуте биребу э уревоз. Мугунге хэгьергой еки буйруьт.

Песе угьо эз еки журо бисдорут. Довгю варасд, Мария вогошд э Дербенд, э ки дедейгошу. Бела мунд э Урал. Дуьлию омбар гурунд бисдо.

— Тенги месох, Бела, — гуфди Мария э рафлеки. — Туь тэхьно нисди инжо, э завод дебирегоргьо эри туь хубуьт. Гъеле белки хэгьертуьш офд омо.

«Хэгьер», — думит сохд Бела, эз чумгьою ггэрс омо. Гъеле э етимхоне дерики нянкагьо э у гуфдиребуйруьт эжеге уре хэгьери гуфдире.

Гьери биё оф уре, нумюре не дануьсде, адресюре не дануьсде. Бела нуьвуьсд когъоз э Дербенд, э Буйнакск гьисдигьо етимхоне. Эз Буйнакск жугьоб омо, ки инжо э етимхоне дебу гуфдире Тамара Исакова эз Дербенд, омо гьони эжейге мэГлуьм ннсди.

Дуьл Бела гурунд бисдо. Имогьой Марияш рафд эз кию. «Чуь сохум?» — гуфди Бела. Песде гье ебо тозе хэбер омо эз Дербенд, эз Мария.

«Нуьшдебуьруьм э хуне, — нуьвуьсдебу Мария, — ебойге э гуш ме сес дарафд, мугунге сес туьни, Бела. Киниге э хуней гьуншиму келе-келе эденбу гоф сохде. Мэхьтел мундум. Мугум: и сес Бела эз же омо инжо! Дарафдуьм э хуней гьунши. Диренуьм е духдер нуьшди-сифетю гье у сифет туь, чумгьой ю гье у чумгьой туьни. Мугум: «Туь кини?», «Тамара Исакова», — жугьоб до. «Э Буйнакск, э етимхоне бирей?», «Эри», — жугьоб до. «Гьечуниге туь хэгьер эн хэгьерглимени». «Нум эн у чуьтами, эжен у?» — пуьрси Тамара. Ме гуфдурум нум туьре. У гьеебо гьов кенд омо, гьэл дешенд э герден ме, моч сохд мере».

И когъозе хунде, Беларе гуйге пардушгьо воромо. Видовусд э почта, телеграмма зе, эдеме оmore гуфдире. Эз е ченд рузиге Бела омо э шегьер деден хуьшде, э Дербенд, сер гуьрд эри кор сохде э консервный комбинат э хэгьеревоз.

Имогьой Исакова бири бригадир эн бригадай коммунистически труда. Э уревоз э бригада кор сохденуьт эз чуьклеи етим мунде жовонгьо. Эри эн угьо гьони завод кифлете хунои, хьэрмэхьо э кор-бирор-хэ-гьере хуно. Еки эз угьо гьисд Гриша. У гьеле гьевдегь сала бэгъэй нсди. Имбуруз хьэрмэхьгьо кура бире эдете суьгьбет сохде, дегьилуьтге уре э бригада небуге нэгI. «Зурбо биёбур сохдуьт имуре Гриша не Яшка, — гьфди э дуьл хуьшде Бела. — оммо езугьи э Гриша, чуь нисоху у, эз кор пиш сохде омоге?»

Жовонгьо эденбуьруьт гоф сохде. Те имогьой сер гьуз нуьшдебугьо Гриша, екем сере тик гуьрде винирени э пой вэхуьшд е жогьиле, инчебеле духдер Алла Зюзина.

— Гриша гьелбеттеш тэхсиркори, — гуфди духдер, — эз Гришеш зиьдте тэхсиркори Яша Рабаев. Э хьисобиревоз угьоре дие ихдиёр ннсди э бригадайму эри дебире. Оммо, е лойгей кореш винире воисдени, хьовиргой! Гьердуьй эн угьо жовоне гIэнлгьоют, суьфдеи гиле и гьэлетире сохдет. Ме эдеме дире угьо эз гIэйб сере тик ние гуьрденуьт. Биёйт иму э сер иму вегирим тербиет дим угьоре. Эз дес иму и кор миворов. Биёт поим э зомини, кумеки сохим э хьэрмэхьгьойму!

Э собрание дебирегоргьо сер гуьрдуьт эри келе-келе сес сохде. Екиш ние гуфдиренбу Рабаев не Берестов тэхсиркор ннсди гуфдире. Екигьо гьфдиренбуьруьт, ки угьоре ведекуьрде гереки эз бригада, екигьойге выговор дим гуфдиренбуьруьт. Песде десе гьово гуьрд Исакова. Гьошгьоре дуьл сохде э сер Рабаев нен Берестов, Бела гуфди:

— Эз и ихдилоте шиновусдем, мере хов нисе оmore. Ме гьечи данььсенвьм суьгьде бироргьойме э соконои офдори. Мэхьтелуьм, чуьтам сохдетте угьо и коре. Эз сер вадарафдет, э пул е небуге э билет эн кино темэхь сохдет? Гьэлет бирет угьо. Гьеле гIэилуьт. Угьоре усто сохде жубу. ме разинуьм э гофгьой Алла. Биёйт Рабаев не Берестова выговор дим, песде эришу зомин поим ишуре э кор дегьлуьт...

Э и туьтем Исаева дениши э Саркисов. Оммо у гьошдуьлу, сер гьуз бу.

Эз гьеме зиёд э и туьтем эденбу лерзире дуьл Гриша. «Беймей ной, — гуфди у э дуьл хуьшде, — ме чуь кор сохдум. Гьемей эн игьо э посойме вэхуьшдет, оммо ме нум эн бригадаре хуьрд сохдем»... Песде гье ебо у вэхуьшд э пой, десе кешире э лой Саркисов, гуфди:

— Пиш ме сохит мере, тогогъо сохденуым э ишму. Ме дие ужире коргьоре ни сохум. Бовор сохит э ме, ишмуре ни фурмунум.

Песде възхушд Рабаевиш. Уш гье и гофгьоре гуфди.

Имогъойле Вартан Саркисов тик гуьрд сере, дениши э жовонгъо, ви-ни, чуйтам хъшдод чумгъо э лою чарусде гуйге гуфдиренуьтге. «Пиш месох угьоре, бигьил, иму эдейм зомин поисде»...

— Бошгу дие, ишму гуфдире бошугу, — рази бисдо Вартан. — Ме мугуюм э директор...

...Гирошдуьт рузгъо. Э жигей серине васал омо герме гьеминон. Завод сер гуьрд эри консерв сохде эз емишгъо, хъвуьжгъо. Э еки эзи рузгъо, э миглей келе цех иму дирим Бела Исакова.

— Чуйтамуьт зомин поисдейтгъо г1энлгъошму?

— Лап хуб, — гуфди Бела. — Эгъуьлменд бирет, хуб кор сохденуьт, гьемейму разиним эз угъо.

Бела гьечи шори сохденбу, мугунге Рабаев на Берестов суьгъде бироргъоюнуйт.

Э Р З О

Очерк

Гьерки эз Хив э дигь Кандик рафди, у дири чуйтам эз г1эрей дуй догъи пичире-пичире рэхъ зверо варафдениге. Оммо и рэхъэ э рафдеки э чум одомо вохурденуьт эз догъгъо бешгъэй тозе жогъиле богъиш, зерде змигъош, савзе мержгъош. Иму гъисмет биребирим инжо гьеминон, кейки э змигъо эденбуьруьт эз кулок лой-лой хурде гъуьндуьре, пура, зерде суьмбуьлгъо ве эз лой богъ оморенбу раче буй суьфделе дурунде оmore, гъеле эз хори не вечире гивгъо.

— Эз и дуй-се сал пушо инжо небу и ишму диренитгъо богъ, — гуфди э меревоз юл юлдаши бугъо корсох райком Агададашев. — Догъуьлгъо гъич нис дануьсденбуьруьт инжо емишдоргъо миверовт гуфдире. Тэхуьлиш кем вероморенбу инжо, пенж-шеш центнер эз е гектар вечиренбуьруьт. Эйчуь? Э десевоз тум мишендуьт, э десевоз мудурундуйт. Гьечу куьлуьле бегъер вечире мубу? Гьелбетте нэг1...

Юл юлдаши мере воисденбу гъеле гене ихдилот соху эриме, оммо дие иму оморим расирим э дигъ. Э миглей дигъ бу е чуйкле мейду, э ён ю гуьндуьре се тебэгъэй хуне. Инжо, э ён хуне кура бире, поисденбуьруьт хэйли келе мердгъо не жогъилгъо. Угъо имуре не дирбуьруьт. Угъо эденбуьруьт томоше сохде, чуйтам эз у лойгей дигъ э кул юргъэе г1эсб ьенуьшде куьнд бирениге е жогъиле зен. Г1эсб э мейду оmore расире сэг1эт, э ки ю видовусдуьт е ченд жогъиле мердгъо. Еки эн угъо э чепи десевоз гуьрд логъум г1эсбе, э расди десевоз зинговуре. Э и туьтем чуйкле ловгъой хуьшдере э хэнде веберде, эз кул г1эсб мерде хуно фурамо е жогъиле г1эруьс. У гъово гуьрде келегъэн дегуьрде сер хуьшдере, дениши э шагъбалудие чуйкле чумгъоревоз, э гъуьбет эхэйр бу гуфди э мердгъой дигъи.

— И председателъ колхоз Зулхижат Давудоваи, — гуфди Агададашев. Диренит, чуй жире хуьрметиге юре? Оммо суьфде ире вихдебугъо мэхъэл омбаргъоре рази небу. Э колхозигъоревоз гоф сохит, угъо эришму ихдилот мисохут.

...Гъозори нуьгъсади пенжогъ шешимуьн сал суьфделе сер гуьрдебу. Хинике знимсду бу. Догъгъо, вадабурабуьруьтгъо дигъе пичиребуьруьт э булутгъоревоз. Г1эрей дуй догъи пур биребу мунде келе верфгъо. Коргъой колхоз четин бу. Эри мол гъэре ем-хурек небу. Зулхижат, суьфделе

вихде оморегубгьо э председатели, э думит домунд. Песде у вэхуьшд рафд э лой ферма, эй винире чуй хэбериге эз говгьо. Гьеле бегьем э ферма оморе расире э дояркегьо, нэхирчигьоревоз бегьем гоф не сохдебу Зулхижат, эз дигь э посою одоми омо раси.

— Чуьни бегем? — мэхьтел бире, пуйрси Зулхижат.

— Эз район одомигьо оморет, оголуьт туьре.

Зулхижат э кул Гьесб венуьшде, зурн-зурн омо раси э дигь. Инжо уре эденбу гузетмиш сохде инструктор райком партия.

— Ишму бэхшлемиш сохит эме, — гуфди Зулхижат, — ме э ферма буьруьм. Хьол говгьо усולי, гиснеют хьэйвугьо...

Инструктор райком эденбу когьозгьоре фегьм сохде э и туьтем. Гофгьой Зулхижате шиновусде, у ох кеши.

— Э хьисобевоз и эрзо нуьвуьсдигьо мерд хьол говгьо усол биренре дануьсде, нуьвуьсди эрзоре.

Зулхижат мэхьтел мунд.

— Эрзо, чуй эрзо? — пуйрси у.

Инструктор сере гьово гуьрде, дениши э Зулхижат, жугьоб до:

— Эз дес ишму эрзо нуьвуьсди е колхозник, Агамови фамилей эн у...

— Агамов?! Холуй Рамазан! — Зулхижат днеш мэхьтел мунд.

— Гьич ки мугую холуй Рамазан эз десме эрзо муьнуьвуьсуь гуфдире?

— Гуфдири, негуфдири, ини нуьвуьсди. Дие огол зеним юре биьрим, гоф сохим...

Эз е ченд минутиге бэгьдо э кабинет председатель колхоз диромо е саре келе мерд, пусди э тен, килэхь э сер.

— Себэхь э хэйр бу, — мугу келе мерд, — хэйр гердо, чуьни бегем?

— Нуьшит, холуй Рамазан, — э мигьревуниревоз гуфди Зулхижат, жиге доре мерде э сер нерме диван.

— Согь боши, духдерме, худо рази гердо эз туь.

И гофгьоре шиновусде, инструктор э мэхьтелиревоз дениши э келе мерд. Рамазан нуьшд э сер диван, песде дениши э инструктор, гоф пуйр-сирере хуно.

— Ме инжо оморем, холуй Рамазан, — гуфди инструктор, ишму фир-сорейтгьо эрзоре эри фегьм сохде.

— Ме фирсоремгьо эрзоре? — келе мерд десе э пушони вено, думит сохд. — Гьо-гьо, эз товуней мере эз е бригада э униге гировунде...

— НэгI, — жугьоб до инструктор, велгьгой когьозе э ило-уло чарунде. — Эрзошму эз товун е кориген.

Рамазан мэхьтел мунд, гогь э Зулхижат дениши, гогь э инструктор.

— Ини, ишму нуьвуьсдейт, ки, — гуфди инструктор, — председатель колхоз Зулхижат Давудова зобу кор сохде гуфдире, э колхозигьо боворин не ведиромори гуфдире.

— Чуй! — тоб не доре, хьэрой дешенд Рамазан, дестечуре зе э хори, вэхуьшд э пой-пой.

— Имуре воисдени дануьсде, — гуфди ёвош-ёвош инструктор, — э чуй кор боворин не ведиромориге Зулхижат...

— Илле хуби эри ме, — гьоси бире гуфди Рамазан. — Эде, эй жогьиле кук, ки гуфди.эйшму у эрзоре ме нуьвуьсдем гуфдире?

Инструктор райком бирмунд э келе мерд эрзоре.

— И гьул ишмуни э зофруй эрзо веригьо?

— Эри, — жугьоб до Рамазан, песде чуьниге э ёрнию оморе, гуфди: — гьо-гьо, эьрме омо. Дирейт чуй кор сохдиге шэхьиту? И кор Хьэшими. У нуьвуьсди бишэГриге гофгьоре гьулмере гьишди веноре... эй шэхьиту!..

Десгьой келе мерд лерзируьт. Зулхижат вэхуьшд э пой эз гьул келе мерд гуьрд, нуьшунд э сер диван.

— Гіоси мебошит, холуй Рамазан, нуышит!

— Чуьтам Гіоси не бошум ме, эй духдерме! Ме у гьурумсогъэ одо-
ми хьисоб сохде, хосдем эрме эрзо нувьуьсуь эз бригадайму э у бриг-
лайге эри дешенде мере. Э бригадиревоз иму э рэхъ нисе рафденим.
у гьурумсогъ чь нувьуьсди? Ме, гьич зобуни туьре мугуном, духдерме
Бегем э ме гІээн нисди чуьтам туь хьэрекет сохдениге э кор? Имогьой
чь мугую жэГмет? Холуй Рамазан фитной сохди. Бебейме вой гердо,
ме той эн и коргьоюм пушой муьрдерузиме?

Песе келе мерд е кем хомуш бире. ихдилот сохд, чуьтам гІэреу
нен бригадир усол бириге, чуьтам песде э ю Хьэшим вохурдиге, чуьтам
ю э Хьэшим гуфдириге е эрзо нувьуьсуь эриу чуьнки келе мерд десхэте
усол дануьсде. И гофгьой Рамазане шиновусдеки э ёр Зулхижат омо
гироше рузго, ве у вараси эйчуь нувьуьсде омориге и эрзо. Гьеле гІэил-
ле гьисдикиш у ниет сохдебу эри хунде, варасде, учительница бире.
Оммо метлеб духдер не бисдо. Э 1941 сал, Зулхижат дуваздегь сала
гІэил гьисдики, муьрд бебешу. Э сер нечогъэ дедей вомундуьт се духдер,
Гьерсей эн угьо рафдуьт эри кор сохде э колхоз. Э 1945 сал муьрд де-
дей гІэилгьо. Имогьой духдергьо кор хунереш ишу мисохдуьт, э колхо-
зиш дилбош бируьт.

Пенж сал Зулхижат кор сохде э бригада, песде уре норут бригадир.

— Эле, ме бригадир бире дануьсденуьм! — гуфди у, — Ме э одоми-
гьоревозиш гоф сохде нисе дануьсденуьм.

Оммо гоф сохде омбар герек нисе биренбу. Членгьой бригада миви-
нуьруьт, чуьтам дилбош кор сохдениге бригадир, э у гуьре ишуш хуб кор
мисохдуьт. Умогьой колхозе гьеле небу тракторгьо, комбайнгьою, эметзе-
снш эз дигь Кандик дур бу. Хоригьс гьурлуьгь сохде мьомо э десевоз
Э тум кошдеиш, э гьугъэр сохдеиш, э зими дурундеиш Зулхижат игид
миведиромо. Ченгъэде омбар кориш мисохдге Зулхижат, эз хунде ни-
поисд. Омбаре книгьой агрономиш мухунд у.

— Агроном бире воисде туьре? — муьлуьрсуьруьт эз у.

— Бегем зобуни агроном бисдорумге?

Эри кимигьо гьелбетниш мэхьтели бу духдер агроном мибисдоге.
Эхи гьеле недебу э гІэрей зенгьо э Табасаран е агрономиш. Оммо Зул-
хижат эз расдекиш фикир сохд эри хунде агроном бире.

Э 1952 сал Зулхижат рафд эри хунде э Хасавюрт э школай агроно-
ми Бэгьдовой се салиге хундеире варасде, вогошд э дигь хуьшде. Имо-
гьой духдер Табасарани агроном бу.

Себэхъ зимисту бу. Догъгьо э верф пичиребуьруьт Чуькле чойлегьо
жилид гуьрдебуьруьт. Асму тор бире э зофру фураморе мугунге эденбу
э сер бунгьой хунегьо нуьшде. Сэхде кулок лембее верфе эденбу зере
э сифет, э куче вадарафде ние биренбу. Эи хинике руз Зулхижат э кул
гІэсб венуьшде омо э ферма. Инжо, э ён чуькле говдугьой сенгьи э пу-
шой эн у ведиромо е келе зен-дсярка.

— Гьей-вой, чь сохим, говгьоре бее мизенуь — гуфди келе зен, —
ченд гиле гуфдурум э председатель и вачарусдеигьоре гьуьч сохут. Э
гуш не гуьрдуьт.

Зулхижат куьнд бире виники нимелит вачарусде говдугьоре, Гіоси
бисдо: пенжерегьо хуьрд буьруьт, бун говду офдоребу, верф э говду
дироморе, э сер говгьо эдей нуьшде. «И коре гьечи гьншде гІэмел нївѐ,
— гуфди Зулхижат. — чь сохум? Бурам э дигь, женг сохум э председа-
телевоз?» Эз е ченд рузиге биѐ собрание бу э колхоз... «Вэхуьзуьм э соб-
рание гоф сохум бу?» — Оммо инжо кими одомигьо гьелеш руьхшенд
сохденбу э собрание зенгьо вэхуьшде гоф мисохдуьтге. Сер дуллу гьош
дуллу вогошд духдер эз ферма э хуне.

У шев Зулхижате хов нисе оморенбу. Жуыр-бе-жуырe гофгъо оморенбу э дуьл эну. «Ерам бурам э райком партия гуьом бу? — фикир сохд у, — эхи ме, коммунистуьм, гъэрд мени эри гъовхо берде э кемсуь-гигъоревоз... гьерчуь бисдо бугу, мэхуьзуьм э собрание мугуюм». Гъэдой нэхъс собраниеш гъеле-меле ние биренбу. Дуьл Зулхижат эденбу хьэл бире. У тоб ние доренбу бишзгIрие коргъоре дире. Шиновусдки шохъонгум членгъой правление эдет кура бире, Зулхижат шор бисдо. «Мурам э правление, гъеме э дуьлме деригъо гофгъоре мугуюм».

Членгъой правление э тигъэтевоз гуш дошдуьт гофгъой духдере. Энжэгъ тэхъно председатель гIэре-бир гоф юре зеренбу. Зулхижате умэхъэли гIэйб миомо, гофгъоре фурмуш мисохд.

— Туь, хъовир председатель мезе гоф духдере, — гъэгъри бире гуфди келе мерд Хъожи Керим, — у дузире эдей гуфдире, оммо туьре хъэз нисе оmore. Дугъри сузи диенде, кечелуьн боши ёнедуь.

Э чуккле кабинет председатель колхоз офдо сес хъэрой-хъэрой. Веди бу, ки омбаргъо бирази буьруьт эз председатель, эз усол кор сохдею, оммо лэгIэре гуьрде нуьшдебуьруьт пушоте. Имогъой духдер гоф сохдеки эз товуней кемсуьгигъо, гъемееки сер гуьрдуйт эй гоф сохде. Эз гъеме зиёд гоф сохде омо эз товуней усол дениширеи э мол гъэре, пуч бирен говгъо-гусбендгъо.

Хэбер коргъой колхоз рафд раси э райониш. Э и зуригъо инжо миёсд бире отчетно-выборное собрание. Бежид гиросд у собрание. Келе сесгъо, келе хъэрой-хъэройгъо бисдо. Гоф сохдуьт мердгъош, зенгъош гуьдурут э дуьл ишу дебирере. Песде сер гуьрденге эри вихде тозе правление, тозе председателе, омбаргъо хъэрой сохдуьт:

— Нуьвусит Зулхижат Давудоварел!

Э и тутем ки буге хъи-хъи зере хэндуьсд. И сес хэндере шиновусдки дуьл Зулхижат гуь-гуьп сохд. Екемлелей сере жумунде, Зулхижат ми-вувунуь у Хъэшим гуьфдиренигъо мерд гIэлбуьсе хуно денишири э ю. «И чвъ беде чумгъон!» — гуфди э дуьл хуьше духдер. Песде э пой вэхуьше, Зулхижат хъэрой сохд:

— НэгI, ме председатель бире нидануьм. Ме гъеле чукклеюм...

— Эгъуьл ёше олмез, боше олар, — гуфди Рамазан.

— Гъегене у суьфдеи сес мугу.

— Эгъуьл зенгъо э пошней пой мидобу.

Кибу и гофгъоре гуьфдигъо? Гъемееки денуьшуьруьт. Немерд пэхъни сохд сер хуьшдере. Веди не бисдо сифет Хъэшимиш.

...Имогъой, бэгъдовой дуьсалиге э Рамазановоз нуьше, ихдилот сохде, хуьрш сохденюре дире, Зулхижат э ёр овурд у э хъэрой-хъэрое-воз гиросдбугъо собраниере, у э сифет туьлки ухшеш зеренбугъо сифет Хъэшиме, э чумгъой гIэлбуьс ухшеш зеренбуьруьтгъо чумогъоюре. Келе мерд Рамазаниш э ёр овурд у собраниере, ве гъемчун фитночи бирен Хъэшиме.

— Эй шэхъиту, шэхъиту, — гуфди имугъой Рамазан, — эгер туь биномус небошиге ижире духдере чуьтам гъэгъри мисохи? — Песде э лой инструктор райком чарусде, гуфди:

— Зулхижат гъеле и пушолегъо бири председатель, оммо келе коргъо сохди. Белки е пара тембелгъоре хъэз нисе оmore ишуре кор гъише сохде гуьфдире. Зулхижат хубе духдери. Уре гъэгъри сохде гIовуни! Оммо ч Хъэшим шэхъитунуи!

— Гъичиш нибу, холуй Рамазан, — гуфди инструктор, — у жире шэхъитугъо гъеле тек-тук домундетгеш э гIэрейму, гоф эн угъо, метлеб эн угъо бегъем нибу. Бура имогъой э хуне, холуй Рамазан, олхогъин бош.

Э вадарафдеки Рамазан э мигъровуниревоз дениши э Зулхижат, песеде гвфди:

— Шинов, духдерме: э метелогъо гуфдиренуэт «хуьшге гуьл э ди-воо ни вогосу». Согъ бошит, худо хьэрмэхь эришму!

БЕБЕ НЕ ДУХДЕР

Эз Дербент э Хучни эз лой Мегърэгъэ ки рафдиге, дануьсдени, чухъ-жире зуьмзуьмие билогъгъо э рэхъгъо деге. Е руз гъеминон э ён эн еки эзи билогъгъо поисд машин «Победа».

— Бийт инжо екем форигъэти вегирим, — гуфди шофер. — Бигьил моториш екем хиник бу. Ненге лап герми.

Эз шсфер бэгъэй э машин дух одомигеш вобу. Еки эз игъо бу сен-пигIэткар эн холи-холинчегъо Авшей Шаулов, еккейге Алибек Юсупов. У сморобу эз Азербайджан эри винире шинох бире, чухтам кор сохде-н.ьтге холи-холинче бодденигъо артельгъсй Дагъисту.

— Хубе жигеи инжо? — пуьрсн Шаулов эз Юсупов.

— Лап хубе жигегъои, — жугъоб до у, песеде дениши э лой келе дере, эз комики мара хуно пичире-пичире эденбу веди бире нуькере.

— Диренит, чухъ жиренге хоригъойму? — шори сохде-сохде гуфди шофер.

Лсвгъой Алибек э хэнде варафд.

— Хоригъошму, гуфдири? — эз коми райони тухъ?

Шофер екем э хуьшде домунд.

— Ме эз и район нисдуьм, эз лой Бабаюртуьм.

— Оммо ме эз и районуьм, — гуфди Юсупов. — Меш, бебегъо, келс-бобегъоймеш.

Шоулов не шофер мэхътел мундуьт.

— Эз и районит!

Э и тухтем Алибек сере гъуз гуьрде э зир билогъ эденбу десгъой хуьшдере шушде. Песеде э лезетевоз хурде хинике гIов билогъэ, у лухьн шенде варафд э сер е келе сенгъ, огол зе Авшее.

— Дениш э у дигъ.

Э у лойгей келе дере, э ён догъ веди бухъруьт сара хунелегъой сенгъи. Э пушой дигъ бу емиш богъ.

— Шинохдени у дигъе? — пуьрсн Алибек.

— Ни шиноху, — гуфди Авшей.

— Ме унжо хъэсуьл оморем, келеш бирем.

Песеде эз дуьлию ох варафд.

— Гъич э имуш не гуфдирей тухъ те имогъой.

Алибек фуromo эз сер сенгъ. Шаулов вини чухтам могъбул бисдоге сифет Юсупов.

— Де гъечу буге биё эз лой дигъ ишму бурайм, — гуфди Шаулов. —

Эз унжо дуз мурайм э ме гуфдиренуьмгъо артель:

— НэгI!, ме эз лой дигъ иму ниём. Кешит бурайм дуз рэхъ имуре.

— Эйчухъ эхи, бегем тухъре унжо гъовум-гъэрдеш недери?

И гофгъоре шиновусдки, дуьл, Алибек деш могъбул бисдо. Э ёр ю омо куьгъне дердгъо, чигърет сифет фэгъире дедешу, гуруне 1941 сал, жогъиле зенино, песеде рузгъой довгIо ве беде хэбер муьрди гуфдире гIэзизе ёр ю.

— Ишмуре воисдени ме ихдилот сохум гъозие — гъэдермере. Гъечу буге гуш дорит,

Дигъ иму, ишму шиновусдейт ки, эз зуровоз мэгІлуьми э гъеме жиге. Инжо гъемише хубе холи-холинчегъо бовде омори. Гъеле гІэллае гъисдики э ёрмени чуйтам раче холинчегъой дигъ иму лов биренбуьруьт-ге э гъеме шегъергъой вилоет. ГІэруьс духдер эн дигъ иму эз гІэлиревоз хуте биренуьт сенигІэт холинче бофире. Угъоре дедегъошу хуте сохде.

Эзи е гъеждегъ сал пушо, пушой довгІо э дигъ иму эз гъеме рач холинче бофденбу е жогъиле духдер, э комики ме ошугъ бисдорум. Умэхъэли ме бисд дуь сала буьруьм. Духдериш мере амбар хосденбу. Дедеймуреш эз шори эн и духдер гуьрде ние биренбу. Оммо сэхъибгъой духдер рази ние биренбуьруьт эри доре уре э ме. Мере небири, ме медан келебебегъойму нен бебей духдер кенге гъонлуь бирет э еки. Ме мугум эз игъо фурмуш сохит у куьгъне овсме коргъоре. НэгІ, рази не бисдо бебей духдер. Чуй миьсдум сохде ме? Э разименди екиревоз ме не духдер гъул екире гуьрде вирихдим э шегъер: Унжо рафдим э ЗАГС, нуьвуьсдим, песде э кориш дарафдим, хунеш гуьрдим нуьшд. И пушой довгІогъо бу.

Сэхъибгъой духдер э сер иму хэбер фирсорут, гъелебулегъо гуьрдуьт, э фэгъире дедейму э дигъ гуж сохдут. Оммо ме не зенме э гуш не гуьрдин гофгъой сэхъибгъой эн уре. Иму екире лап сэхд хосденбирим. Оммо мозол иму омбар некеши. Эз ним салнге сер гуьрд довгІо. Ме рафдуьм э фронт.

Эз е хэйли вэхдиге иму элойгъой Харьков довгІо сохдеки эрме когъоз омо ки, зенме э сер зендеи муьрди гуфдире. Е кем эз и пушоте муьрдебу фегъире дедеймуш.

Юсупов дегесунд спичкере э лерзиренбуьруьтгъо энгуьшдгъой хуьш-деревоз, кеши папрус.

— Гъемей эн и хэбергъоре нуьвуьсдебу эйме куьгъне дустме Ахмед-Салих. Ишму уре биё шинохит. У е кем ленг бу, э довгІош эзу небердет уре. Ние дануьсденуьм гъони согъите у, ненге нэгІ.

— Согъи, у э артель завхози, — гуфди Шаулов.

— Имогъой вегирит нит э пушошму: э вилост довгІо, меш дуьгиле яралуь бирем, эз хуне беде хэбер. Чуйтам миьсд бире хьолме? Ки мундебу мере э и дигъ? Не дедей, не зен... Мугум белки гІэил согъ мунди. Нуьвуьсдуьм когъоз э сер Ахмед-Салих, эз у жугъоб омоки гІэил согъи.

Дуьлме гуп-гуп сохд Ярам, мивинуьм ми гьоргой бисдо туьре, дунит сохдум ме. Эхи довгІо бу, ки мидануьсд ки мумуну, ки муьмуьруь. Э дуьлме е кор омо. мугум хэбер фуьрсуьм сирот гІэиле зенуьт, фуьрсуьт эрме сироте. Не бисдо метлебме. Е когъоз эз хуьсуругъойме омо ки, мугуге хэнжел раси э руриме: «ГІэил муьрди, — нуьвуьсдебуьруьт угъо. — Туь пуч сохдей духдер имуре. НэгІэлет э сифет туь!» Эз гъечи бире эйло ме чуйтам миесдум вогошде э дигъ. ДовгІо вараски ме дуз рафдуьм! э Азербайджан, э кор дарафдуьм, зен хосдум. Имогъой мере унжо се гІэилиш гъисди, хунеш гъисди, кормеш хуби. Оммо хэйф эн езугъэ зенме нен дедейму, эз ёрме гыч ние рафде.

— Жун туь согъ гердо, — гуфди Шаулов. — Чуй биё сохде биёв...

Машин эденбу рафде рэхъ хуьшдере эз богъгъо. Доргъой гъэребечи, богъгъой муьшмуьши, онгурбогъгъо-гъемей эн и жигегъо шинохэ жигей Алибек буьруьт.

— Дануьсди имогъой, хьовир, — гуфди Юсупов э лай шофер чарусде, — ме разинуьм э гоф туь — хубе жигегъон и хоригъойму. Ме и жигегъоре фурмуш не сохдем, хоригъой Украинере дошкеди эз талавурчие фашистгъо, имогъой э азербайджан гъисдугъмгеш жунме э и логъон.

Э пушо веги бисдо дигъ.

— Оморейм, — гуфди Шаулов. — Артель икжод.

— И дигъеш ме шинохденуым, — гуфди Юсупов, — Хубе холинчегъо бофденбуурьт инжо.

— Гъониш бофденуыт.

Э пушой гъуногъгъо шори-шори ведиромо е огъиле зен, келе дуьгуыр э сер дери.

— И председатель артели — Асли Гамидова, — гуфди Шаулов. Песде э лой Алибек чарусде гуфди: — и хьовир Юсупови, эз Азербайджан омори э кор имуревоз эй шинох бире.

— Хош оморит софо овурд, — мугу Асли.

Артель э миглей дигъ дебу. ГІэруыс духдер, ранги-берангие булишигъо э тен ишу вери рач чорзани зере эденбуурьт холинчегъо бофде. Е холинчегъо суьфделе сер гуьрде оморебуурьт, екегъойге пушой варасде бу. Чум Юсупов домунд э е раче келе холи.

— И гебен, — гуфди Гамидова, — сирот эн и гебереш хуьшдени боф-догор ю дори.

— Келе зени? — пуьрси Алибек.

— НэгІ, жогъиле духдери. Кешит куьнд бурайм э кню виним, — гуфди Асли.

Жогъиле духдер эденбу варасде гебере.

— Гюльзар, гъери бирмун э гъуногъгъо кор туьре, — гуфди Гамидова.

Нум Гюльзара шиновусде сэгІэт, гуйге э жун Юсупов лерз офдо. Нум муьрдигъо зен энуж Гюльзар бу.

Духдер вэхуышд, гІэйбе-гІэйб хош омори сохд гъуногъ-гъоре, э сифет ишу не денишире. Гебе эз ёр Юсупов вадарафд. Чум эн у домунд э гъирмизи бире дуь гъул гъутиней духдер, э чуьлке шагьбалутие чумле-гъою. Юсупов гъечи дануьсдики э пушою омори поисде гІээизе ёр жогъилию, муьрдигъо Гюльзар, комиреки и шаздег сал фурмуш сохде ние дануьсде. Гурунд бисдо дуьл Юсупов.

— Э же хуте бирей туь гъечи холи бофдере? — пуьрси Юсупов, — Дедешму хуте сохди туьре?

— Мере дедей нисди, — сере гъуз гуьрд, жугъоб до Гюльзар.

— У э школай холинчебофи хупди, — гуфди Гамидова. Уре сэхьиб-гъо нисди, э детдом келе бири

Э дуьл Алибек ченд жире гофгъо омо. Нум жогъиле духдер, чумгъою эз ёр Алибек ние вадарафденбиурьт.

— Хубе гебен, — гуфди у, — хунчере хунон гуьлгъою.

Гюльзаре гІэйб омо. Гамидова диеш тэгІриф до юре. Песде Шаулов мугу:

— Гъери бирмунугу у эри хуьшде бофдигъо холире.

Гамидова евошлей гъэл гуьрде духдере, пуьрси:

— Мибирмуни?

— Бошгу. Холи э хуней. Биёйт.

— Эз пишней овло гъуногъгъо рафдуьт дуз э хуней Гюльзар. Те угъо оморе Гюльзар чош хьозур сохдебу, емишгъош, хьэлвой гъэребечниш норебу э сер стол.

— Туь лап гъуногъсевене сехьибхунере хунонки, — гуфди Гамидова эз Гюльзар.

Оммо Юсупов эхуне дироморе сегІэт, ебо э холи дениши. «И чуьни, хови небуге э уёгъи», — гуфди э дуьл хуьшде Алибек. Э холи у вини сифет хуьшде нен зен хуьшдере. Э гъэд эн и ченд салгъо Юсупов сэхд дегиш бири, гъирогъи одоми уре гъич шинохдеш ни шинохд. Ёгилейгеш э холи денишире, Юсупов сифет хуьшдере сэхд сохд э десгьоревоз, нуьшд э сер стул.

— Чуь бисдо! — тэрсн Гамидова.

— Гъчиш, — евошлей жугъоб до у, дениши э Гюльзар, песеде пур-си: — гъери гу, духдерме, и э сирот веригъо одмоигъо кини?

— Бебегъо, дедегъойме, — жугъоб до Гюльзар. — Дедейму зу муър-ди. Бебеймуре чуй бириге, ние дануусденуым.

Песеде Гюльзар ведешенд эз сине медальоне, вегуърд эз гъэришию чуйкле сиротлере, бирмунд.

— И медальон эз дедейму мунда.

Юсупов дие не дануусд пиюнде гъэрсгъой чум хуышдере.

— Езугъэ балайме, духдерме, гъечи езугъ эйчуй бирейм э гъуылом ме не туыни!..

— У кеши десгъой хуышдере э лой Гюльзар. Духдер те имогъой хуб не диребу сифет Алибека. Гъони хуб дениши э чумгъою, песеде вини сироте, шинохд бебешуре, песеде гъов кенде шенд хуышдере э лою.

— Бебе!..

Э РУЗГЪОЙ ДОВГЮ

Э куындигъой фронт, э миглей келе више пэхъни биребу госпиталь. Э ён госпиталь бу е раче чуйкле дерьёгъле. Гъово хуб биренбугъо рузгъо лейтенант Садыков миомо муънуышд э гъирогъ эн и дерьёгъ, томоше мисохд, чуйтам чуйкле шарлегъо зере буруне ведироморенбуурьутге, мухунд книг, форигъэти мегуърд эри хуышде. Ярай эн у унгъэде келе небу — е ченд чуйкле тикелегъой снаряд дарафдебуурьут э чепи пою. Операция сохде бэгъдо Садыков эденбу зури-зури хос бире.

Э еки эз хубе герме рузгъой май, бэгъдевой келе ворущ гъово биребу очмиш ве ригазгъой гъьрмизине чуйшме эденбуурьут зара хуно товущ доре гешде э сер тов-товие гъовгъой дерьёгъ. Гъемин и вэхди Садыков ленгуъсде-ленгуъсде эденбу оморе э лой дергъёгъ. Э више гъич е сесиш небу. Энжэгъ эз дурн гъэребир миомо сес туп шенде. Оммо Садыков э гъэриш дуй сал довгю амбара сесгъой тупгъо, пулеметгъо шиновусдебу ве ижире дуре сесгъо уре ние терсунденбуурьут.

Э гъирогъ више, э пушой дерьёгъ е скамейка бу. Садыков омо нуышд э пушою. Чуйкле шарлегъоре дире, жогъиле лейтенант э ёр хуышде овурд эз гъэлиривоз эй ю шинох гъисдигъо гъирогъ дерьёгъ Каспняре, келе пляж одомигъо жуыл зеренигъоре, хъовиргъой гъэили хуышдере, э комигъоривоз ки, амбара мэхъэлгъо миомо мидегешд э сер гъумгъо, тен мушущ э дерьёгъ, симов мизе. Еки эз у хъовиргъой Садыков бу Юсуф Гъэзизов. Дегъ классе варасде бэгъдо Юсуф рафдебу эри хунде э Масков, э строительный институт. Садыков поисдебу эри хунде э шегъер хуышде. Хъовиргъо эз еки журош биребуурьутгеш, э жире-бе-жире шегъергъо ве институтгъош хунденбуурьутге, дуй екире фурмуш ние сохденбуурьут. Э ориней егиле эй еки когъоз муънуувуъсдуът, гъеминон э каникул оморенге э еки мигешдуът, э еки э дерьёгъ мирафдуът, э еки э ов мирафдуът э районгъо. Довгю сер гурде бэгъдош угъо эри еки когъоз нувъуьсденбуурьут. Эз Юсуф когъоз оморе сэгъэт Садыков мухунд, жугъобюре могордунд, муънуувуъсд фикиргъо-метлебгъой хуышдере, мугъфди э и зуригъо довгю марасуь, э шори никиривоз могордим э хуне, мухуним марасим институте.

Э ориней егиле когъоз нувъуьсденбугъо Юсуф гъе ебо эз и чор мегъ пушо дие жугъобе не вогордунд. «Довгюи, чуй биё сохде биев, — гуфди э дуйл хуышде Садыков, — белки яралуь бири, э госпиталь дери, белки, э е частие рафди. Дир-зу хэбер мубу»... Гъечи э хуышдеревоз гоф сохде-сохде, лейтенант ведешенд эз куыф эн ковре халат госпитали хуышде е э

чор жиге гъэд сохде оmore когъозе ве сер гуьрд эри хунде. И когъоз эз Юсуф бу. «Чуь хуби э глублим зигъисдеи, — нувуьсдебу Юсуф, — гьемин эри хубе зигъисдеи иму эдейме берде женге э фишистгъоревоз. Мере имиди, ки, хьовирме, иму эи зуригъо бесгъун мидим гуфдире дуьшмере ве миеьрим шоре зиндегуни эри э миллионгъоревоз гъисдудьтгъо одомигъо гъем э вилоет иму, гъемиге эз серхъэд иму зуло... Гъэзие хьовирме, — нувуьсдебу у э эхир когъоз хуьшде, — ченгъэде гъони довглош гъисдиге, ме игъэре соймиш сохдем е духдере. У эмеревоз э ежиге гъурлугъ сохде. Эз товуней эн у э когъозиге муьнуьвуьсуьм эри туь...».

Дие лейтенант когъозе не хунде, гъэд сохд э куьф халат доно. Садыков дениши э чуькле дерьёгъле, ве гене э пушою омо Каспий, гъэзие ватанию Догъисту. Лейтенант воно сер хуьшдере э сер кемер скамейка ве хисунд чумгъой хуьшдере. Э и туьтем э гуш ю дарафд е раче сес зенуне.

— Лейтенант, ишму хисирейт?

Садыков гъе обо тик гуьрде сере, посово денишире, вини медсестра, сипре халат э тению вери. Э дес духдер дебу е десде гуьл эз више чиребугъо.

— Клава, нуьшит э киме, — теклиф сохд лейтенант, хъэрекет сохде эри э пой вэхуьшде

— Гуьшит э жигешму, мевэхизит, — гуфди Клава, — гене чуь фикир сохденит ишму?

Садыков гъеле-меле жугъоб недо. Энжэгъ у чумгъой хуьшдере невегуьрд эз Клава, эз эврुьшуьме муйгъой серию ве сипре, екем зерди зеребугъо сифетию. Дуз имогъой дуь ориней е ченд гиле э рузию лейтенант мивини Клаваре — раче, жогъиле медсестраре, э ночогъгъо хуб дениширенбургоре, томоше мисоход, чуьтам Клара рэхъ рафдеге, чуьтам нечогъгъоре чи дореге. Садыков хъэрекет мисоход эри шиновусде гофгъой духдере ве мугуфди э дуьл хуьшде: «И духдере е дердию гъисли». И жогъиле лэгъэре духдер, комиреки вобу гъуьндурье сине ве дуразе муйгъой эврुьшуьми омбар хъэз омо Садыкова. Уре воисденбу Клава эз у нечогъгъойге э ю зиьд денуьшуь. Клава гъечунигеш э ки эню омбарте поисденбу ве э юревоз э гоф сохдеки чумгъоре эз сиегъе чердее сифетию ние вегуьрденбу.

Егиле шохъонгумгъо, Садыков екем хуб бире э пой вэхуьшденге, вадарафд эри гешде э више ве унжо вини Клаваре. Садыков э гоф сохдеки сер гуьрд эри тэгъриф доре жогъилире, ихдилот сохд эз товун мивьтгъо хубе шоре рузгъо, довгло варасде бэгъдо. Клава э тигъэтевоз эденбу гуш дошде гофгъой лейтенанте. Эри духдер гъечи оморенбу, ки и лейтенанте ю эз зуревоз шинохде гуфдире.

Оммо чум Садыков руз бе руз эденбу омбар гешде Клаваре. Эйчуь биьбу гъечу? Чуь корики, Садыков гъечи зу соймиш бири э и духдер?

Садыков эденбу гешде е гъэмелне вэхд эри гуфдире э Клава э дуьл хуьшде деригъоре. Ижире вэхд омо у руз, лейтенант э гъирогъ дерьёгъле нуьшденге. Клаваре дире сергъэт, уре воисденбу сер гуьруь эри гуфдире э дуьлию деригъо гофе, оммо денишире э зердов зере сифет духдер, э десделей гуьлгъо, виники Клава эдей э могъбулиревоз гоф сохде, пуьрси:

— Э же рафденит ишму, Клава, гъечи э десдей гуьлевоз?

— Э сер гъоврегъо, — евошлей-свошлей гуфди у.

Э жуьгоб дореки у э ёр хуьшде овурд и гиросдигъо песини рузгъоре... Э кубнди е сал Клава санинструктор бу э разведрота. Унжо добу е командир взвод, комики е кем ухшеш зеренбу э лейтенант Садыков. У командир взвод соймиш сохдебу Клаваре. Духдереш хъэз оморенбу эз у гезде, оммо Клава гъеле разименди ние доренбу эри гафде э у. Вэхд довгло бу, дуьл эн у коргъо небу Клаваре. Оммо командир взвод э сер

гоф хуышде понсдебу. Сери ебо э разведка рафде вогошде у мидиromo э землянка э ки санинструктор, ихдилотгьо мисохд э юревоз, э ёр миовурд гьемеше шегьер хуышдере, те довлго сер гуърде бугьо зиндегунире. Клаваш е рач гуш мидшо ихдилотгьояуре. Оморе-оморе Клава эденбу хуте бире э командир взводавоз Эз и е ченд мегъ пушо эхириш Клава рази бисдо эри рафде э у, ве угьо эвлениш бисдорут.

Ме не туйни хуб мизигьим, мозоллуъ мибошим, — гуфди эз Клава шуьверю.

— Эри, — жугьоб до Клава.

Оммо мозол дураз не кеши. Э еки эз рузгьой март, э хоригьо верф хьэл бире бэгьдо, взвод миёсд рафде э разведка, э тыл эн фашистгьо. Клава минет сохд э командир рота юреш фуърсуъ гуфдире э взводевоз. Суьфде командир отказ сохд, песде рази бисдо. Шев нимешев, э торики, эз гьэд маладгьо ве луьхьмегьо разведчикгьо гиросшдуть фронтге, дарафдуьт э тыл эн дуьшмегьо. Буйругъ командование бегьем сохде, герекие сведениягьоре вегуърде разведчикгьо эденбуьруьт вогошде посово. Шев бв. Фашистгьо сечмиш сохдуьт разведчикгьоймуре ве сер гьурдуьт эри зере эз пулеметгьо ве минометгьо. Шуьвер Клава бисдо яралуъ. Гуниле расиребв э серию. Клава зури-зури бесде ярара, э хьэрмэхьгьоревоз эеки ведировунд командире эз зир гуниле. Пушой себэхь яралуьре бердуьт э госпиталь. Э шуьвер хуышдеревоз омо э госпиталь Клаваш. Се шев се руз шуьвер Клава зэхьмет кеши, э чоримуьн руз динж бисдо, муьрд. Уре гьовре сохдуьт гьемин э и гьоврегьо, э ён эн и чуькле дерьёгле гьисдуьтгьо. Имогьой э госпиталь кор сохде, Клава гьемме руз э десдей гуьлевоз э сер гьоврегьо мирафд.

— Ишму эз ме инжимиш мебошит, — гуфди Клава эз Садыков, — дне ме биё бурам.

У вэхуьшд эри рафде.

— Поит, меш эдеме оморе, — гуфди лейтенант.

— Эйчуь, герек нисди, меёйт, — гуфди Клава, оммо Садыков вэхуьшд, десдечу э дес дери, ленгуьсде-ленгуьсде рафд э Клаваревоз.

Гьоврегьо дур небуьруьт. Клава не Садыков эденбуьруьт рафде гоф не сохде екишуш. Эхириш Садыков тоб не доре, пуьрси:

— Клава, эхи ишму не гуфдирит эри ме э сер гьоврей ки воноренитге гьемме руз десдегьой гуьле.

Клава дениши э пушо, песде жугьоб до:

«Уни гьовре, э ён эн у гьобогьдори. Гьони мивинит.

Садыков гоф не сохде, куьнд бисдо эз гьовре, дениши э сенгъ, э гьирмизие астара, хунд э сенгъ вобугьо хэтгьоре ве гье ебо хуышдере вешенд. У э чумгьой хуышде бовор ние сохденбу. «Лейтенант Гэзизов Юсуф Шамаевич, 1920—1943»... хунд келе келе Садыков ве офдо э сугьре зани э пушой гьовре. Гэзиллере хуно келе-келе гирисд лейтенант, эз чумгьой похли-похли Гэрс тигьи бисдо.

Клава э Садыков денишире, мэхьтел мунд.

— Лейтенант, и чуь кори, ме ние варасиренуьм, — лерзире-лерзире пуьрси Клава.

— Ме песде ихдилот мисохум эритуь, хэгьерме, — гуфди Садыков, гЭрсгьой чум хуышдере покурде.

ДУХДЕР ДОГЪИ

Пленум эн райком комсомол варасд шохьонгум. Э куче гьово эденбу торик бире. Э дуригьо, э сер догьгьо, эденбу вороморе кегьрборе хуно зерд бугьо менг.

— Чув хубе гъвои, — гуфди Заира, рач нефес кешире, — гъейсэ-гъэт дуз эз сер догъ мурам, зурн-зурн те сэхд торик бире мирасуым э дигъ.

— Бегем киноре эри дире ние поисде туь? — пуьрси эз Заира секретарь райком комсомол Патимат Халикова.

Ловгъой Заира э хэнде варафд.

— НэгI, — жугъоб до у, — ме биё бурам э дигъ.

— Эри, эри, дануьсдуьм, бура, тэгIди сох...

Песде гьердуьеки келе-келе хэндуйсдуьт. Чув бу егIни мэгIэной хьэндуйсдей эн угъо? Заира миёсд э шуьвер рафде. Бэгъдовой чор салгъой хунден э пединститут э дигъ вогошде оморёбу одохлуй Заира жогъиле учитель Латип Омаров.

Эз машин фуроморе, э дешуревоз синесов бире, Латип ебо видовусд э библиотека, пушотегъо Заира кор сохдебугъо жиге. Инжо э жигей Заира добу Зухра.

— Хош оморей, Латип, — гуфди у, — кидан тозе книгъо воисдеге туьре эри хунде?

— Согъ боши, Зухра, ме эй книгъо песде миём. Мере Заираре дире воисде. И инжо кор ние сохде бегем?

— НэгI.

— Эйчуь эхи, чув бири бегем?

— Гънчиш, шори никини. Энжэгъ Заира дие э библиотека кор ние сохде. У дояркеи имогъой, говгъоре дуьшире э фермай колхоз.

— Эле! — мэхътел мунд Латип. Дие э Зухраревоз гоф не сохде, у видовусд э хуне. Делешу виники гъошгъой кукию дуллуну, гуфди!

— Чувни, хэлефме, эже бири?

— Э библиотека, — недуйл-недуйл жугъоб до Латип.

Дедей сере жумунде, гуфди.

— У дие унжо кор ние сохде, хэлефме.

Песде э сер суьфре нуьшденки эри чи хурде, дедей ихдилот сохд эри кук хуьшде, чувтам Заира эз библиотека э ферма рафдиге эри кор сохде. Заира кор сохденбу э библиотеска ве бу член эн райком комсомол. Егиле комсомолгъой колхоз э собрание ихдилот молдорие э фегъм сохдеки Заира вэхуьшд гуфднки, жогъиле ширдуьше духдергъо биё зиёд-теш хуб кор сохут, план шир дуьширеире эз гъэдер зиёд бегъем сохут. Увэхди е духдер вэхуьшд мугу:

— Зугъу э герме жиге дери, — гъери туь биё кор сох э ферма!

Заира и гофе шиновусдки, мугу:

— Бошгу, ме миём э ферма эри кор сохде.

Собэхъими Заира рафд э правленней колхоз, гуфди юре фуьрсуьт э ферма эри шир дуьшире. Гъеминон ферма варафд зеверо э ёйлогъго, ве имогъой Заира э нэхирчигъо не ширдуьширенуьтгъо духдергъоревоз зеки шев рузи э ёйлогъго биренбу.

— Эйчуь бу уре у кор! — гIосн бисдо Латип, — ме биё гуьм э у шенуь у коре.

Гъемин и руз э пленум райком комсомол рафдеки Заира диromo э дигъ, шиновусд Латип омори гуфдире. Заира омбар шор бисдо, гъечи воисд ёгъин вуьнуь одохлуй хуьшдере. Оммо Латип не дануьсдебу Заира э дигъ диромори гуфдире эз рэхъ. Заира э дигъ дерики Латип э ки директор школа дебу. Заира дениши хэйли вэхд, дие терси дир мубу гуфдире, тэгIди сохде, рафд э район.

Дуьл Латип гуп-гуп сохд, дануьсдки Заира омори э дигъ, юре не винире э район рафди гуфдире.

— Мурам э район, мидеуышуым тейте пленум райком варасде, — гуфди Латип.

Латип э машиневоз э район оморе расиреbugьо сэгIэт, Заира согъбоши гуфдире эз Халикова, эденбу гиросде эз мейдон районный центр. Э чум Заира вохурд келе пенжерегой магазин, вараюнде омореbugьо э жире-бе-жире парталго-пойвокугьоревоз. Е дэгъдэгъэ Заира поисд э ён пенжере. Гье и туьтем э гуш энэ дарафд сес Латип.

— Заира!

— Духдер гьебирден чарусд, вини Латипе, шор бисдо.

— Латип, туь чуьтам омори гьони инжо?

— Бегем ме тоб мидорум туьре не дире? И ченгъэде изхъэли екире не дирейм. Ме омбар ёхмиш бирем. Туь не бирей?

— Туь чуь гуфдире, Латип?

Одохлугьо дуь э еки денишуьруьт, песеде Латип мугу:

— Кеш э дигь бурайм. Мере э туьревоз гоф сохде воисде.

— Кеш ебо дарайм киноре виним, — гуфди Заира.

Латипе ние воисденбу дарафде э кино, оммо Заира гуьрд гьул юре, кеши деберд э клуб. Э ён дер угьо вохурдуд э Халикова. У хошомори сохд Латипе, омборекбу сохд эри хундире варасдеи ве песеде мугу:

— Ме имид сохденуьмки, э райком мидирой.

— Егъин мидиром, — жугьоб до Латип.

Кино варасде бэгъдо, Латип не Заира согъбоши гуфдире эз Халикова рафдъыт э лой дигь ишу. Омбор раче рэхь бу угьо рафденбуьруьтго рэхь. Эз ело гьуьндуьре догъ, эз елойге лугьонде нуькере не богъгой сибн, э звер сер суьрхине менг васали. Заире денши э Латип, хьозур бисдо эри шиновусде гофгьокоре. Оммо эз у гоф ние ведироморенбу. «Чуь бири ире, гоф ние сохде, — думит сохд Заира. Мугуиге Латип дануьсд фикр духдере, гоф сохд.

— Заире, хубе шеви имишев. НэгIэ?

— Лап хубе шеви, — ловгьой Заира э хэнде варафд. — гьери гу, Латип, туь гьечи могъбул эйчуьни?

— МэгIлуьми?

— Эри. Чуь бири бегем?

Латип поисд, дес духдере гуьрд.

— Заира, чор сал иму э еки дениширейм, имогьой биё гIэруьси сохим...

— Песеде чуьни бегем, ки мешети?

Латип десе жумунде, рафд рэхь хуьшдере. У терсиренбу очугъ гуфдире гоф хуьшдере, терсиренбу, ки Заира руьхшенд мисоху гуфдире. «Расдекиш гьечуни эй, — фикир сохд Латип. — хэлгъиш мугую: и хундегоре одомини, учителя, оммо эз гIуьмом пес мунди». Ире эгъуьллуь ю гуфдиренбу. Эз елойге Латип хьуьршуь бире э дуьл хуьше гуфдиренбу: «Ижире кор гIэмел оморе: зен учитель э ферма доярка мубу? НэгIэ ме э и кор рази нибошум!»

Заира э руй Латип денишире, пуьрси:

— Гьери, туь гоф ние сохде. Гье гьечи гоф не сохде бурайм э дигь?

— НэгI, Заира, дие ме лэгIэ гуьрде поисде нидануьм. Гуш вени э гофгьойме: биё туь ведиро эз у ферма, вогошд э дигь, э и зури гIэруьсиму миё бу.

— Чуь хэндее гофгьо гуфдире туь, Латип! Бегем ме э ферма кор сохденуьм гуфдире гIэруьси сохде ние бире? Э и зуригьо ферма мифирав эз ейлогъго...

— Э-э-э, туь гоф мере ние варасире. Мере воисдени туь гьемишелуьг

шени фермаре. Туьсуьзши унжо одоми омбар дери. Бегем туь ние вара-сире, Заире, гьечи кор гIэмел оморе: ме э школа, туь э ферма.

Духдер догъи мэхьтел мунд, дениши э сифет Латип, хьэрекет сохде э товуш менг эри хуб феьгъм сохде уре.

— Бебейме жон, чуь пес мундей туь эз гIуьлом, Латип!

— Эри о, ме дануьсдуьм туь гьечу мугуигьоре.

Дие эз лэгIэй екишуш гоф не ведиромо. Дуз те дигь гоф несохде рафдуьт. Э ён хуней эн Заирейгьо расиренге Латип эденбу чуьниге гуьфдире, оммо духдер зури-зури, вокурд гьопуре, дарафд э хьэет, гьич согьбошиш не гуьфдире. Латип перт бисдо мунд э жигей хуьшде, после э гужевоз пойгьоре жумунде-жумунде рафд э хуне.

Заира у шев гьич хисиреш не дануьсд... Те себэхь чум хьэрзо э хьэлов дегешде, ченд бо э ёр овурд гирошде рузгьоре, чигьрег сифет одохлуй хуьшдере, раче гофгьо, пушотегьо э ю гуьфдиренбугьоре, ченд бо ох кеши, ух кеши, нечоьгэ хуно. Эз хьэлов вэхуьшд.

Заира зури-зури вокурд партал хуьшдере, руй шушд, омо э пушой гузги, Э хуьшде дениши, мэхьтел мунд Заира. Гьирмизии гьутинегьою дие веде небу, раче шагьбалудие чумгьою доруне дарафдебуюьт. Сифет Заираре дире дедешуш, терси.

— Эле, туь бегем нечоьгъи, духдерме? — пуьрси у.

— НэгI, дедей, ме нечоьг нисдуьм.

Духдер вирихд вадарафд эз хуне дедешу не винуь гуьфдире гIэрсгой чумгьоюре.

Гье у руз Заира вогошд э ферма. Пушотенире хуно сер гуьрд у эри кор сохде. Оммо э гIэрею неи Латип биригьо гоф омбар кори сохдебу э духдер. Дуьл Заире шор небу. Э кор не э хэьгергилигьоревоз хуьшдере хубиш гуьрденбуге Заира, дуьл ю гурунд биреире эз хэьгергилигьо пэхьни сохде ние дануьсденбу. «Э же бурам, э ки гуком дердмере», — фикир сохд Заира. Ве э ёр омо Патимат Халиоква. «НэгI, нирам э ки Патимат», — гуьфди Заира.

Ченгьэде Заира пэхьниш сохденбуге э сер ю оморигьо гьозие-гьэ-дере, чуьтам гуьфдиренуьтгьоре хуно, диворгьореш гуш вери. И хэбер раси э Патимат Халикова. Патимат эгьуьлменде духдер бу, у е гофиш не гуьфдире э Заира гоф до хуьшдере эри кумеки сохде э хэьгергили. «Миёв е мугьом медиров, ме э у е кумеки мисохум, — гуьфди Халикова.

У мугьом омо ведиремо. Руз поиз бу. Говгьо гусбендгьо эз ейлоггьо фуравунде оморебуюьт. Заираш имогьой биренбу э ферма, э куьндилей дигь. Э райониш сес офдоребу, ки жогьиле дояркагьой фермей Заирайгьо суьфдеи жигере вегуьрди гуьфдире э район, эз гьеме зиед шир дуьширет гуьфдире. Э еки и рузгьой поизи Халикова вини э районный центр Латипе.

— Туь кидан гьэьгриниге эз ме, — гуьфди Латип эз Патимат.

— Гьэьгри небирени нисди.

Латип гьирмизи бисдо. «ГьейсэгIэт эхьисоб эз товун Заира мугую», — думит сохд Латип.

— Чуьтам гьэьгри не бошум эз туь, — гуьфди Халикова, — эз хунде варасдейгьо егиле э райком омореи. Ме дануьсденуьм туь мугуи: Мере кор омбари э школа. Ченгьэде кориш гьисдиге, туь э район оморени ки. Е гиле семе э райком эйчуь не дироморей?

Латип екем хомуш бисдо.

«Ме гьечи дануьсдебуюьм и е жирейге ихдилот мисоху э меревоз». Песде э Патимат денишире, гуьфди:

— Тэхсири мере э герде вегуьрденуьм. Тэхсиркорум ме.

Халикова огол зе, деберд Латипе э кабинет хуыште, нуышунд э сер стул, песде пурси:

— Туь э комсомольски собрание доклад кей сохдей?

Омаров гьирмизи бире, жугьоб до:

— Эз хунде оморем, гьеле доклад не сохдем.

— Дирей? — сере жумунд Патимат, — гьеле учителя комсомольци.

Комсомолгьой колхоз э кумекишму дениширет.

— Э сер чумгьойме. Чув тапшуьрмиши гьисдге, бегьем мисохум.

Халикова тапшуьрмиш сохд э Латип доклад соху э комсомолски собрание эз товуней ватанхогы жовонгьой совети.

— Бошгу, — рази бисдо Латип, мисохум доклад.

Омаров э вадарафдеки, Халикова гуфди:

— Песде эрме ихдилот мисохи собрание чьтам гиросдге.

Эз райком э куче ведиромоки Латип е рач э лезетевоз нефес кеши. «Чьтам гуфдиренигьоре хуно, э худо шуькуыр». У гьечи дануьсденбу Халикова е гофгьойге мисоху, оммо хуб гиросд меселе. Песде гье ебо гьовой Латип дегийш бисдо. «Нифри мисохдгьо хуб бу мере Халикова, — гуфди у. И се мегьей э Заиревоз гьэрейму гьечи бири, екнш гьэрейму-ре дуз сохдегор нисди».

Расдекиш и се мегь. Латип кеширигьоре кешири. Э сифет хьовир, хьэрмэхь, э сифет дигьигьо денишире гьэиб оморенбу уре. Е дов Омарова воисдебу бурав э доггьо, э эйлоггьо, офу унжо Заираре, михилом хогьу, оммо не рафд, не дануьсд. Песде молдорго э эйлоггьо фура-морутки, Латип екем хомуш бисдо. «Имогьой ме Заираре мивуьнуьм», — гуфди у. Шохьонгумгьо эз кор ведироморенге у мирафд э лой ферма, мипоисд э рэхь, гузетмиш мисохд Заираре. Оммо Заира ние вохурденбу э чумию. Э кориш ки э кин Заира ю ние рафденбу. Номус оморенбу юре.

Тапшуьрмиши секретарь райком комсомол е кем шор сохд Латипе. «Э собрание ме мивуьнуьм Заираре», — гуфди у.

Э собрание эз гьеме пушо оморенбу Латип. Э е гьирогь зал клуб нуыште, у гье эденбу чуме-чару сохде эри винире духдере. Пушой собрание сер гуьрде Заире э хэгьергилгьой хуьшдеревоз омо диromo, нуышд э е гьирогь Латип вини уре дуьлию гуп-гуп сохд. Заира диеш хуб, диеш рач биребу. «Бурам, гоф сохум бу», — фикир сохд Латип. Дие уже дир бу. Секретарь комсомолская организация вокурд собраниере, эз е ченд минутиге Омаров вадарафд эри гоф сохде.

Заира э тигьэтовоз эденбу гуш доше гофгьой Латипе. Е рач эденбу ихдилот сохде у эз товней хубе коргьой комсомолгьо ве жовонгьо э салгьой довго, э рузгьой шолуми, гуьрденбу нум пушолуье хубе жогьиле фэхьлегьо не колхозникгьоре, гуфдиренбу эз товуней э целина рафдегоргьо не электростанцияго вокурденуьтгьо жовонгьо. Нум хубе корсохгьой дигьбоне э гуьрдеки, Латипе воисд нум Заирареш гуьруь, оммо гьэиб омо юре.

Собрание дир кеши. Вэхуьшдуьт гоф сохдуьт омбаре кукгьо, духдерего. Е комсомолчи-нэхирчи Рэхьин мугу:

— Докладчик эйчуь е гофиш не гуфди эз товуней комсомолгьой колхоз иму? Бегем э иму кемуьт ужире хубе корсохгьо? Бегем хубе нишоне ние бирмунденуьт Заира Закриева, Зоя Адамова!

Песде гоф хосд е жогьиле колхозчиге, гоф сохд секретарь эн комсомолская организация. Гьемей эн угьо тэгриф дорут Заира не хэгьергилгьоюре, комигьоки э гьэриш е ченд мегь хуб денишире э говгьо, дуьширет эз гьеме омбарте шир.

Латип гуш дошденбу, гьирмизи бире. Эри энугь гьечи оморенбу, ки инжо собрание нисди, инже суди. Жовонгьо эдет суд сохденуьт юре

Заираре гъэгъри сохден. Латип дениши э Заира. Духдериш вини юре, гье ебо посово чарусд. «Ки дануьсденбу ижире мубу гуфдире», — фикир сохд Латип. Шиновусденбу гофгъой жовонгъоре, мэхътел мунде Латип. И жогъиле колхозникгъо — чабангъо, дояркегъо эз ю, учитель хуб варасиренуьт коре. дуз гоф сохденуьт, Гэйб омо Латипе, дуьл ю гуп-гуп сохд. «Чуь хуби гъечи, чуьжире одоминуьм ме? Хундем, учитель бирем, гІэйлгъоре эри хунде оморем, эри тербиет доре, оммо нишу жогъилгъо, колхозничгъо эдет тербиет доре мере...»

Дие эри сере тик гуьрдеш гІэйб омо Латипе. «Эри, гІэйб э серме вери, че тахсиркоруьм э пушой туь, Заира», — гуфди э дуьл хуьше Латип. тейте собрание варасде чуьк-чуьк сохд дуьл Латип. Песини гофе не гуфли у, отказ сохд. Собрание варасдки, у чуме-чару сохд Заираре. Оммо у сер хуьшдере беседе, зури-зури вадарафд рафд э хуне.

Днеш зиедте гъэлети хуьшдере вараси Латип себэхъими, э школе газетгъо оморем, учительгъо э газет хунденки Указ Президиум Верховный Совет Дагъистуре эз товуней нум дорем хубе дояркегъоре «лап хубе дояркей ДАССР».

— Заирайму лап хубе дояркан, — шори сохдуьт учительгъо, нум Заираре хунде э газет.

Эри Латип гъечи омо ки, э и дэгъдэгъэ гъеме э ю дениширет. «Гъеме шорут эз коргъой Заира, — гуфди Латип, — весси дие, рафде михъилои хосде воисде».

Песде у думит сохд, чуьтам бурав михъилои хогъуге. Э и туьтем э ёр эн у омо чигърет эгъуьлменде секретарь райком комсомол Патимат Халикова.

Урокгъо варасдки э школа, Латип рафд э райком комсомол. Халикова шори сохд Латипе виники, пуьрси, чуьтам гиросдге собрание.

— Разини туь эз собрание? — пуьрси Халикова.

— Эри, — жугъоб до Латип, — лап разинуьм. Эзи собрание меш хубе эгъуьл вегуьрдуьм.

Халикова сере тик гуьрд. Песде Омаров екем э хуьше домунде, пуьрси:

— Патимат, бегем Заира э туь гъичиш не гуфдири?

— НэгІ. Чуьни бегем?

— Э-э, эдей жунмере ведешенде у! Ме екем егІэлмиш биребуьруьм. Бегем одоми егІэлмиш нибу?

— Мубу, и чуь гофи!

— Ме егІэлмиш бире, меслэхъэт сохдум эри эн у, вадара гуфдире эз ферма. Имогъой и ченд мегъ эз ме гъэгъри бире, гоф ние сохде. Чуь сохум, Патимат, е рэхъ ни.

— Олхогъин бош, Латип, гъеме коргъо хуб мубу. Заира туьре эз дуьли хосде...

Омаров вэхуьшд э пой. Халикова вини, чуьтам у э дес хуьше шопкере жарундениге.

— Согъ боши, Патимат, — гуфди Латип. — Е дуь гоф гу э Заира.

Бинема ГИЛЯДОВ.

БЕБЕЙ ЮСУФ

Суйфде э дигь диromориге эз дури э чум туь вохурдени дуь гьуьндурь инчбеле гьобогьдор. Тозе одоми ёгьин пуьрсирени: «Эже ве у гьобогьдоргьо?» «Э хьэёт Бебей Юсуф», — мугуют эз туь. Э кин гьопу омориге туь дирени: сер гьопуре дегурди ве э лой куче дуллу бири мерезе шивгьой гегьени э раче дигил-дигиле савзе велгьоревоз ве гуруне хушегьой онгуревоз. Гьопуре вокурде э хьэёт дарафдиге туь гуйге е ченд луьнг эз гьэд савзелуье коридор эдей гирошде, комики э келе муьгьбет ва хьэрекетиревоз гуьнжунде омори эз эрк дошде буйлуье те гьенгьо. Коридор варасденге э пушой туь вокурде оморени энтигьэе шекуьл, комики чум инсоне хош сохде, дуьл юре шор. Э келе лезетевоз жерге-жерге кошде оморет суйфде жуьр-бе-жуьре гуьлгьо эз беневше те сусенгуьл, эз сирень те гьуьзуьлгуьл; пезде-доргьо: гьэйси ве муьшмуьш, бигь не энжил; онор ве шофдолу, бэглли ве шевелуь... ве тож богьгьо-богьчегьой лой иму—тутдор—е луьге сиегь, е луьге сипи, екийге хэртут. Ве гьемчун ченд жире жинсгьой онгур: ёйуьзуьми ве нерме, хэтми ве огьуьзуьм, мишкет ве кишмиши, хэйтогьи ве гуьлоби, руьшбобо ве шогьни... Э минжи богь хуне де.

Гьемсёй богьэ кошди ве гьуьллуьгь сохдени хуьшдени Бебей Юсуф. Хунереш вокурди ю э гьизилгьоревоз. Келе мерд корсуьз нипою. «Жофо соф сохде инсоне», — гуьлдире у.

Бебей Юсуф — гьэдимне мерди. Э гьуьзет сад-сали эн у колхоз эдее межлуьс гьунжунде. Сад-сали пире мерд биребу э чуьл-сали Советская Автономия республикаревоз. Шори эн дусдгьо ве гьизилгьой Бебей Юсуф гьэдер нисд.

Неденишере э келе гьуьмуьр ве у кор ки, омбори гьуьмуьр энугирошди э муьрс ве хьижронигьой девр пашдогьи, Бебей Юсуф жовоне дуьл ве зиринге эгьуьл дошди. Хубе ихдилотчи, у келе гьуьногь-дусди. Эз Бебей Юсуф пуьрсириге. «Туь чендсалаи?» — у зарафетсуьз жогьобдорени: «Чуьл-салаюм». Имбуруниш гьечи бу.

Э хуней Юсуф гьуьногьгьо деруьт — келегьой район не эн колхоз, дустгьо-хьэрмэхьогьою. кукгьо, духдергьо ве невегьою э кифлетгьоревоз. Суйгьбет хьэвеслуьни. Мигьровуни сэхьибгьой хуне эшгь доре гьуьногьгьоре. У эз расдиш фурмуш сохде ю гьуьногьи гуьлдире, мугуюге э хуней хуьшде де.

Келегьо э хьэвес ихдилотуьт, гьизилгьо э хьэвес вози не видов-видов... Ебойге бирден гьопу вокурде оморени. Келе «нэхир» — хидиргьой Бебей Юсуф томом пар зере врихдени э хьэёт ве гьемееки гене вогошде диromорени э хуне, ведебурра ило-улой наздегь-сала инчбеле Лиёре—невей Бебей Юсуфе.

Гьуьногьгьоре шолум доре, Лиё куьнд бирени эз Бебей Юсуф, гьэл гуьрде, моч сохдени уре,

— Кеф туь чуйтами, э келебел
— Согъ боши, хэлефме, лап хуби. Туь хош оморей! Хундеи туь чуйтами?

— Э гьемме пенж вегуьрдем, — жогъоб доре Лиё — студенткай мединстатут.

— Машаллагъ, — келебебе невере моч сохдени.

Дуй-сала кук-Алик эз Лиё дес нисе кенде, уре воисдени э Лиёре-воз э ён келегъо нуьшуу. Дедей вегуьрдени Алике эри ведеберде э кии глэйлгъо. Алик божэхъ зере.

— Дес мезенит э у, — гуфдире Бебей Юсуф.

— Уре э кии келегъо кор ньсди.

— Гъм.. э ки келегъо... Келегъо киии песг?

— Эз гьемме келе туьни, Бебей Юсуф, — гуфдиренуьт эз у

— Эри, гъони ме эз гьемме келеюм. Оммо кифлет томом ку, а бисдоге, ме и Гуьзетлуьбе нуме эз сэр ме вегуьрденуьм.

— Гьечу эйчуь, жон Бебей Юсуф?

— Е дес, э куьгъне девр, э дигъ иму, — сер гуьрдени ихди: от хуьш-дере Бебей Юсуф дуь гъунши э хуьжет офдоребуьруьт. Гошир Илглизир не косиб Сини. Хуьжете веровундени сэгъэте, тэмэхъкоре Илглизир. Эз гошири ве хуькуьм келегеди доре, уре воисдени эз косиб гъунши ве кенуь е чуькле тикей хорире, комики гьемин вогосири э еки эз муьлгъой фирегъуне зимигъою.

— Эри туь гьечинигеш четини уре эри гуьллуьгъ сохде, — гуфдире Илглизир эз косиб гъунши.

— Гошири туь гьисдики, ме э чи кес чум нидонорум, — жогъоб доре уре Сини.

Эз и гоф хуьршуь бире Илглизир хъэрой вегуьрдени э сер эню.

— Туь э руй ки гоф оворде, мурдал? Дануьсдени ме туьре чуй мисохум!. Гошири мере гъэдер нисди, ме хьисоб суьрхгъо-эршефигъой мере нис дануьсденуьм. Э хуне дарафдуьмге пойгъоймо э холигъо-холичегъо энтигъэ пичиренуьт...

— Келегедиме нисди, — олхонн лэглэй эн уре зерени Сини, — ме э хуне оморумге, пойгъойме э глов-глэйл пичире. Шоримеш, Гоширимеш у глэйллегъон.

И гофгъой косиб гунилере хуно кори сохд э Гошир. Худо е теке глэйл не дори хьомоле Илглизире. Оммо Синие дегъ-дуваздегъ глэйл бу, дуь эз еки чуьклете.

Бебей Юсуф е дэгъдэгъэ ихдилоте поюндени. Гьемме сессуьз чум донорет гене чуй мугуюге у. — Пушоте, — гуфдире гене Бебей Юсуф оломире э мол-девет не гошири гуьре гьимет мидорут. Мере е дусде хъэрмэхъ бу, Омар гуфдире. Эз глэйлгъойму омбор шори сохденбу. Э сэглэгъоревоз минуьшд э угъоревоз суьгъбет мисохд. Ю саз мизе, мэгл-ни михунд. Глэйлгъоре еки-еки мивежегъунд.

«Юсуф, — мигуфди Омар гьемише э мэхсереровоз, — гьич бире нидануь ки, туьре суьрх небу, омбор суьрх небу».

«Эйчуь нисди? Гьисди, — мугум эз у едес. — Мере суьрх омбори».

«Чуьтар туь у суьрхэ миё пэхъни сохи ки, ме, эн дусде хъэрмэхъ туь, нисе дануьсденуьм жигеуре? — пуьрсирени Омар».

«Ме пэхъни не сохдем, — гуфдиренуьм. — Э пушой чум туь гьисдики, туь чуьтар нисе дире томом гошири мере? Инуьт суьрхгъойме, — бирмунденуьм глэйлгъоре». Бебей Юсуф э гьердуь десевоз бирмундени глэйлгъой хуьшдере.

Сес гъопуре шиновусде, глэйлгъо гьелуьсди видовусденуьт э хэёт, Бебей Юсуф пейлере тик гуьрдени:

— Э шори гъопуре вокурдегорго!

Гъуногъго эз пенжере дениширенуът. Сер Бебей Юсуф эдее синесов бире э Хуршудевоз — пенжогъ-сала колхозниковоз. ГЭзилгъо чапар бес-дет чор тараф эн угъоре ве гьерки жейле, дуь эз еки келете божэхъ зере, хэбер доренуът Хуршуде эз эвълуе сургъошу.

Гуьлчимен, зен Бебей Юсуф, мигърову огол зерени Хуршуде:

— Диро хэлефме.

— Э шори биёвом э туь, холей Гуьлчимен, пенсий Бебей Юсуфе овордем, Деснге мидиrom.

— НэгI, нэгI, гьони диpo. Юсуф оголи, э хуне одоми де.

— Хотур Бебей Юсуфе нигьилуьм, мидиrom.

Э дес Хуршуд доренуът бокал. Гуфдиренуът э хотур эн чуь хурде-нуьтге. Пейлере вегуьрде, Хуршуд гуфдирени:

— Бигьил гьер руз, гьер сэгIэт дер эн и хуне вокурде биёв ве э келе шолуме кифлет Бебей Юсуф биёв гъуногъ. Дусд-хьэрмэхъ э шори-ники биёв, кукгъо-духдергъой ю э отпуск биёвт, невегъо-нишрегъой ю э мигъ муни.

Шоробе гьенжире бэгъдо Хуршуде воисдени бурав.

— Хуршуд, тэгIди месох, хелефме.

— Мере рафде гереки, жон Бебей Юсуф.

— Гьечуниге, — гуфдире еки эз гъуногъго, — лелей Хуршуд е-дуь гоф гуюгу, пезде буравгу.

Хуршуд тик гуьрдени пейлере.

— Биёйт гьенжим э согъи Бебей Юсуф.

У зигуь гуфдире сад-сал!

— Чуьтам сад-сал? — гуфдиренуът эз у, — у уже сад-салайки.

— Нэ-э-гI, — сере жумундени Бебей Юсуф. — Ки гуфди? Салгъой календари ков нисди.

— Лиё э гIэмелданирревоз пуьрсирени эз келе бебе.

— Ченд салаи песг туь, келебебе?

— Гьм! Ки нисе дануьсде? Ме чуьл салаюм. — Жогъоб доре у. Пес-де ю пуьрсинени эз Лиё:

— Э ёр туьни, те туь эз деде бире чуь буге?

— Ме не диремгъо кор эёр ме чуьтам миё бу? — жогъоб доре Лиё.

— Гьо-о!.. Меш пузмиш сохдем те Советский Власть бугъоре. Ме э уревоз эз деде бирем.

Э шори сад-сали Бебей Юсуф, гуфдиренуът гьеме еки.

Хьызгыл АВШАЛУМОВ.

МЕ ЭН ТУЬНУЪМ, ТУЪ-ЭН МЕ

(Е бэхш эз тозе повесть «Кишди хьомоли»)

Оврум дегешдебу э сер эн диван, луьнге э сер луьнг веноре, эдембу папрус кешире, э сергьови денишире думитгьо, ниетгьо сохде эри хуьшде. Э дивор, э звер сер эн, е келе сумогъ вебу, э расдилой эн, э сер стол, десдей эн тозе гуьлгьо э бонке деноре бу. Э ён эн десдей гуьл нимелит бире бутылкей эрэгъи вебу, дуй бишбогъ-э нимелит демунде чигьоревоз, сер вокурде консерва. Хьэловгьо э сер эн кровать невечире, гьэребелугъ бируьт. Э сер хори, э гьирогъ эн кровать е нимелит хуьрд бире сипре шуней эн зени, не дуй шпилке офдоре, гьерки э ело бируьт. Веди буки эзи е сэгъэт э сэгъэт ним пушо, белки е кем зуте, белки е кем диртеши эз инжо зен ведерафди.

Хьэлгьой эн Оврум гьейсэгъэт э лой эн Марал не бирорзерей ю, эн Ошир, бу. У эз рачи, жовони, буй-балай эн Марал омбар шор бу. Э пушой серхоше чумгьой эн оморембу, чуйтам у жогъиле раче духдере гьэруьс сохде, э хуне овурде. руз, кеф хуьшдере мигировнуге э уревоз. Э худоети гуфдире гереки, Зарангил эри эн хубе духдер офди. Дуй гьозор монет эри эн ижире духдер э ю, э Оврум гуьре, э куьнди чуйл сале мерд, ченд бо зен хосде одоми омбар нисди. Оммо ведини, духдер ю мигрову гьисдигеш, сикелуьни, уьткеме хунои. Гьечу сикелуь бирен эн духдер, эз ело хьэзиш оморембу Овруме, эз елойге у терсиреш терсирембу. Хьэз оморембу, чуйнки и ченд салгьон у э е сикелуье, уьткеме зеневоз небири, незигьисди. Эри эн келегеди оморембу, Марал, рач, жогьил, сикелуь биреки зен эн нибу, у сикей энуре хуьрд мисоку, усдо тьнде хоме-мейруе гьэсбе, э кул ю егьер веноре, динж сохдениге. Эгенр э гофевоз, э дэгьоревоз у э пушой эн Оврум сике сохдей хуьшдере нешендге, э руй ю поисдге, Оврум дануьсдени чуй чоре сохуге. Назуке ловгьой эн домор э шефде хэнде верафд, э ёр эн у омоки м'телей эн хэлги: «Чолтуке не куфде дуне нибу, зене некуьфде одоми нибу». Бигьил егиле у зен эн у бу, герек бисдоге ю Оврум хуб дануьсдени чуйтам небеледе усдо сохуге.

Оммо дуьл эн Оврум эз у кор мундембу: омо белки духдер э ю, э Оврум оморере э герде невегуьрд. У гьеле э богъ, эз и е орне пушо диренге вре э зир энжил дор,гофгьой эн Овруме гьемере эдембу э зарифат, руьхшени ведеберде, юре э хуьшде гуьре келе мерд хьисоб сохде, чуйтам Марал юре «леле» гуфдирембуге. Ужире сикелуье духдер божэхьэт э гоф беге-деде денишире э юре невоюгьо одоми э шуьвер бурав. Ю, Оврум гуфдиребу эз Зарангил, ебо ю хуьшдению гоф соху э духдеревоз: мивге э ю Марал небуге нэгъ. Гьелбет Оврум унгьэде хом, небелед нисди. У дануьсдени э духдер чуй гуьге. Э «жогъили», «рачи» хуьшде у дие ужире духдере э хуьшде вогосуьде нидануь. У хуьшдере эри духдер э де

коргой еревоз, гофгойгеревоз ширин мисохд. У мугуфди, чужире пар-
талго, бэхшго у э сундуг деноре пэхни сохде гьшдиге эри глэруьс,
чужире энгуьшдеригго, сэглэтго, зопушкего восдоре гьшдиге эри эн
у. Э Оврум биёвго глэруьс е дес ю э руьгэн мидебу, е десигей ю э
гэсел. Уре кор сохде эйчуйни, хуьшдере э ээхмет венгесе. Глэруьс
воислге Оврум уре э хуьшдеревоз э шегьерго мибериу, э паракходго,
самолётго, э мягки вагонго мигердуну. Инни, ижире гофго мугуфди
э Марал у. Рази мибисдоге у эри оmore — хуб, мибисдоге нмуггой э гер-
ден ю расе дешенде э гужевоз ниёрики э хуней туь. Коргой э метелего
гуьюгоре хуно: мого-могьинен гелен гьуйин эёсине хэйр вермес». Уш
э гьейсэглэтинне зомоне. Оммо илчи Зарангил овурд е рэхьиге но эри эню.
Биё е гиле, мугу, туь духдере виниш, хьэз оmore туьре, те э духдеревоз
гоф-нгьрол сохде, чьуьтам глэот гьисдигьоре хуно, егиле разименди сь-
хьибгой духдере вегирим. Сэхьибгой духдере рази бисдоге, эри рэхь
эну эз ю. Оврум пул вегуьрдге, угьо хуьшдени ншу эз Оврум зиёдте ом-
борте хьэрекет мисохут духдере эу эри глэруьс сохде доре
Эгенер, гьоргой духдере оmoreни небисдоге э Оврум, сэхьибгой эн
у пул Овруме нихурут, согь-саламат могордуну. Э гуфдирей эн Заран-
гилевоз, ченгэде у пул рэхьэ зу доге бебей духдере, унгэде хуби, кор
ю зу пушо мофдону.

«Белки Зарангил дузи? — эдембу гуфдире э дуьл хуьшде Оврум,
хуьшдере дуьл доре. — У куьгьне гьурти, эзи жире корго-глэмелго сер
эну хуб ведерафде. Гьери виним дие... «Оммо Оврум юш небелед нисди.
Зарангил эз у э пушо пенжогь монет хосдебу эри н коре э гуьнжо овур-
де, оммо у Зарангиле дегь монет зиёдте э пушо недори. Мундигго пуле
у Зарангиле гоф дореду дорени гьетте глэруьси нушунде, серзиёди е хубе
келэгэиш, Зарангил эри кор ю хуб хьэрекет соху гуфдире.

Ди у Зарангил э хуней Шевруьтиго рафденге, Оврум гоф дореду
Шевруьте, имбуруз пуле овурде расундени э у. «Пул кук сег зурбое
томоше дери э н пул». — Лове э хэнде веберде, гуфди у э дуьл хуьшде.
Э ёр эню омо эз киниге шиновусде гоф э туьро веригго, «Гьекисиф еглэ-
ни ит гьекуьл», мэлэной эн комиреки Оврум верасирембу гьечи: «Э пу-
левоз чьуш туьре восисд сохде мидани». Инни, у дануьсдембу, эгенер у
Шевруьте дуь гьозор монет рэхь нидоге эри духдере, Шевруьт божэхьэт
рази мибисдо н е марале духдере хуьшдере эри э у э шуьвер доре.

Эз елойге у э думит бирорзерей хуьшде эн Ошир оmoreи домунде-
бу. У гьелбет ние дануьсдембу, ки эзи е орине пушо э богь эн колхоз
эри Марале дире ю тэхьно не оmoreбу у руз, Ошир бирорзерей энущ
оmoreбу.

Ошире у нэхэбереки вини эз и чор-пенж руз пушо э гьирогь дерь-
ёгь. Вэхд пишиен бу. Сер понзиш буге гьово герм бу, чьуьшме согь руз
эдембу товуш доре. Екишобот бу. Омбаре одомигго, иллогьки жем-огьил
оmoreбируьт э гьирогь дерёгь, кимигго эри нуьшде, форигоьэти вегуьрде,
кимигьойге эри тен шушде. Э сер эн жигьжигьго газете лов сохде э
пушой ншу э жигей эн суьфре, тен бирэхьне э офлон нуьшдебируьт Ов-
рум э е хьэрмэхь хуьшдеревоз, гьолинде пура мерд, фирегье гиргинее
сифет, келе вини. Э сер эн газит бутылкей шороб вебу, душунде хоегго,
консерв жэгги, нун, е десде савзиш. Э пойней эн угьо дерёгь фирегье
савзелуье сэхьро—мейдузире хуно веди бу. Дерьёгь сокиет бу, гуьйге э
хифлет рафдере хуно. Чуькле шарлего дуь э песой еки оmore, гуйге
глэиллего дуь эз бел еки гуьрдере хуно э вози сохдеки, сес сохде гьир-
огьгой дерьёгье шушде, лисире, тимор сохде вогошдембируьт песово.
Эз лой звер веди бу богьго, куьгьне гьэле, догьго. Оврум не хьэрмэхь
ю чум доноре э тен шушдогоре глэруьс-духдере, э темэхьэвоз денишире
э бирэхьне будго-базуьгошу э еки чуйиге гуфдире михэндудуьт.

Бирден чум эн Оврум вохурд э е гьуьндуьре раче кук, гьиргьире сиегье муйгьо, э синей эн костюм ю значок вери. Кук сиегье фирегье гьошгьо бу, ковре чумгьо. У плаще э сер гьул вешенде, э иловле денишпре-денишире эдембу оmore э тегьнимиревоз. Э зир пой эн у жигь-жигьгьэ гьэребече хуно эдембируйт сес сохде. Сифет эн Оврум гье усэ-гьэт дегиш бисдо, чумгьой ю тиж дениши э кук. У имугьой дегь сали у куке недиреbugеш гье усэ-гьэт шинохд. Чум эн Оврум э лой эн Ошир гьисдики, гьолинде хьэрмэхь энү, гьирмизине вини, пейлей хуьшдере водо. Песде э бирэхьне душ энү дес веноре, вэхуьшд оюре хуно гурунд пой норе-норе дерафд э дерёгь, шэгьгьэ зере хэндүьсде. Оврум дуьлдэгь-дэгьгьэре хуно вэхуьшд, пой бирэхьне герме жигь-жигьгьэборе шишире шишире омо эз гьэрей хэлгь, пушой эн куке ведабури.

— Бирорзере! — гуфди, сес ю дегиш бире, денишире э сифет эн у-

— Леле! — мэхьтел мунде жугьоб до кук, эз у чум невегуьрде.

Оврум гьэл гуьрд, моч сохд уре, хош омори сохд, дес юре гуьрде, оворд нишунд э ки хуьшде.

— Гьери гу, туь кей оmoreй, эже бири песини вэхд? — денишире э чигьрет эн жогьиле кук, пуьрси Оврум.

— Пери оmoreм, леле, — э олхогьиниревоз гуфди Ошир.

— Пери?! — гуйге дуьлхуьрде юф шиновусдере хуно э серкуши ве биразиревоз пуьрси Оврум. — Туьре э и жэгьми гьуьлом гьисдигьонисдигьо е теке лелеи. Э жигей гьетте эз вагон фураморе, пуьрсире, гешде офде мере, туь и дуь руз олхогьин-саламат гешдей понсдей эри туь э шегьер? Зурбое дуьл бире-бебей туьре...

Жогьиле кук сере гьуз гуьрд, могьбуле хуно хэндүьсд, эз лэгьгьэ хуьшде е гофиш неведировунд.

Леле дениши э синей бирорзере, бирмунд э энгуьшдевоз э синей ю веригьо значок:

— И чуйни, медали, ордини?

— Значок, ме Темразовская академияре верасдем гуфдире э Масков дори мере, — жугьоб до Ошир, песде е кем гьэре доре, гуфди — ме и дуь руз корсуьз негешдем... Мере инжо э колхоз агроном фуьрсори.

— Ме лап шорум туь гьечи согь-саламат, хундегор-вегирлуь оmore ведиромореи, — муйлуье синей хуьшдере совусде э десевоз, гуфди Оврум. — Песде гьеебо э ёр ю оmoreре хуно гуфди э пейле шороб декуьрде. — Е пейле шороб ху, е тике закуске сох, песде партал туьре веке сер-тен шу э имуревоз, эзинжо бурайм э хуне.

— Нэгь-нэгь, гуфди жогьиле агроном. — Ме гьейсэгьгьэ чи хурдем э столовой, эз елойге мере рафденне жиген, э ме одоми денишири.

Ошир вэхуьшд эпой. Оврум е чуме хисунде э луттиетиревоз дениши э сифет эн бирорзерей хуьшде, лове э хэнде веберде.

— Ки денишири? Барышней?

Ошир гьэйбе-гьэйб е пертовушле хэндүьсд, сере жумунд. — Эри, духдери леле.

Леле хэндүьсде, зе десе э бирэхьнее зани хуьшде, дуь чуме э раче сифет эн бирорзере доноре.

— Мере хэбер нисди, туь эз ме знедте лути-хьэриф биребебей. Оmoreй туь е орине нисди, уже духдер офдей эри гешдей туь... Маладис, и кор туь лап эз дуьлимени, бирорзере, гешд, э у духдеревоз, кеф сох эритуь...

Кук гоф энуре те эхир гуш недошде, согьбоши гуфди эз лелешу рафд э лой эн возгол.

— Фурмуш месох. дино э лойме, — эз песой энү келе-келе гуфди Оврум.

духдер бу, сиегье гъошгьо, сиегье чумгьо. Гье эз суьфден рузевоз бала э деде вогосугьоре хуно, гӀзил вогоси э эзгӀэмлешу. Хоши ве ширине гоф дедеэ эз зуревоз нешиновусде Ошир лап шор бисдо эз зенгӀэмлей хуыште. Уш, э чуькле етим езугъ бери сохде, э у хуб мугъоет мибисдо, э вэхд ю сер-тен гӀзиле мишушд михисунд, пелуь-пиней юре мисохд.

Оммо косибе жогӀиле зен е хуберуз неди эз Оврум. Оврум кими рузгьо пиӀн оморэ эз сер гъумор пул норе, эри гъэгъ-негъогъ хъэлово мибисдо э зен хуыште, те жендек энэ кову бире мукуфд уре, хуьврш дуьл хуышдере, гъэгър дуьл хуышдере тигъи мисохд э сер энэ. Зене куфде эри энэ келегеди оморембу. У дануьсдембу ки, ю ченгъэде зене куфдгеш зен рафде э хэт дерд хуышдере нигоу, э хьокимгьо шуькеет нисоку. Эри зен жугъуру «лоигъ» нисди, мерд ченгъэде бед, усол, сурулиш бисдоге ведерафде э пушой кес «хуьрди» эн шуьвере гуфдире. Э гӀдетевоз мерд ченгъэде зобуш бисдоге эри зен, зен биӀ зобунигъой энуре пӀхьни соку, энжэгъ «хубигъой» энуре гуо.

ГӀзил ченд гиле э зэхълевежгъьривоз дирембу чуьтам пиӀне, э гуьрг чарусде лелешу доноре куфдембуге эзгӀэмлере. У э вэхд эни жире женггьо э иловлей эн лелешу вечарусде, эз терс езугъбери, пар-пар сохде, божэхъ мидешенд, некуьшуь гуфдире ээнгӀэмлере. КимивӀгдо эз терс, хъэлежигери лерзире-лерзире миомо у мигуьрд эз дес эн лелешу эзгӀэмлере некуьшуь гуфдире. У вэхди Оврум эз зен хуыште дес кенде, е-дуь герме силле веноре э гӀзил бебе-дедей эн зере нифри офори сохде, дере э зарбевсз зере медарафд-мирафд эки хьэрмэхьгъьой хуыште.

Гьемише э песой эни женггьо, жогӀиле гӀэруьс не чуькле етимле э куьнж хуне лос бире, эзи гӀожизлего, бисэхьибилегьоре хуно нуьшде, дуь екире гъэл гуьрде, гьирке сохде, чумгъой гӀэрсигуьре мипокурдуьт.

— Нисди мере екиш, не бебе, не деде, — гъэл гуьрде гӀзиле, сер юре э синей хуыште веноре, гирисде-гирисде мугуьфди ээнгӀэмле, хуышдере жумунде-жумунде,—небуге ме се рузиш инжо нипоисдум, не туьреш э ки эни сурул-хунхур нигышдуьм. Песде эз елойге терсиренуьм, кимигъэйсегьэ эз песой ме гоф мисохут, мугуют; э шуьвер рафден эни се мегъиш нисди, э шуьверевоз э рэхъ нерафди, эз ки шуьвер вирихди ведиромори, толөгъэку бири». Шуьвер ченгъэде зобуш бисдоге, гене гӀэй-бе э сер эн езугъэ зен вешенденуьт...

Ошир у вэхди нисе верасирембу мӀгӀэной эни гофгьо-шуькеетгъой эн ээнгӀэмлере. Оммо у дануьсдембу, ки леле гуж, зулум сохде э ээнгӀэмле, косибе ээнгӀэмлере эри рафде жиге нисди.

ЗенгӀэмле гье эз бинедениш лӀгъэр эзгӀиґ, кемгъувот бу. Эз куфденгъой Оврум, гъэгър, дуьлесди кеширейгьо, бегъем нэхурде-неберденгьо у э гъэд эн е ченд мегъ эслогъ эз хьол, эз гъувот офдо. Песини мегъ бордори, у бегъем у поиш гешде нисе дануьсдембу. Эз гуьвот-гьолоксуй-зи коргьо, гъуллугъгъой энуре Ошир сохдембу. Вэхд зендеи эн ээнгӀэмле, бисдоки, уре бердуьт э больнице. Дие эзунжо у э хуне невогошд. Гье эзугӀэре бердуьт уре гъовре сохд.

ЗенгӀэмле муьрденки Ошир суьфден гиле дануьсдчуь гуруне тӀхъле чиниге э гуьлом етим мунден. ЗенгӀэмле согъ гьисдики, дуьл энэ гьемише герм, эмин бу, у э дуьлшорирево э хуне оморембу. ЗенгӀэмле уре тимор мисохд, чи мидо, гофгьо мисохд эри энэ, овосунегьо-мӀгӀингьо мухунд, гӀзиле муьхшул мисохд. Ошир ние дануьсдембу у вэхди, ки и лӀгъэре мигъровунне, оммо гьемише домогълуьбе зен ю хуышденю гьеле гӀзил бу, шаздегъ сала дуьделе бу. Дуьл энэ эз вози, хэнде, шори сирои небу, оммо э жигей шори дуьл энэ дерд-дуьлесди пур бу. Имуьгъой шохьонгумгьо Ошир э хуне оморенге, гуйге э есири омораре хуно миомо эри энэ, гуиге и хуне нисди торике сегъме мугъорей.

КимивэгІдо эри Ошир гьечи оморембу, гуйге зенгІэмле гьей туьтем, гьейсэгІэт мидиоров лов хэнде эз дер эн хьэет гьээл мигуьруь уре, тимор мисоху, хоши мигуьру уре. У хьозур бу эри энү верафде э гьугъ эн дор э хьэет вебугьо шенде хуьшдере эзунжо, гьэрэз зенгІэмле э ки ю биёв, КимивэгІдо шевгьо э хов мивини уре, песеде эз хов хэбер бире, зенгІэмлере огол мизе. Жугьоб энуре, сес энуре нишиновусдки гІэил сесе э зир лхьиф эн хьэллов пэхьни сохде, делешу нешинову гуьфдире, зар мидоно мигирисд. У кими вэгІдо думитлуь, дуьлхуьрде хуно гешдембу, келе дердименде одомире хуно, энжэгъ э гІэилгьоревоз э вози сохдеки ижире гуруне фикиргьо фурмуш бирембу эз ёр энү.

Мвьрден эн зен не юхсули эн гІэил э Оврумиш омбар корь сохд. Эз и кор бире эйло гуйге хосиетгьо, дивэгІгьой энү дегиш бисдо. У эз небуде хьэрмэхьгьой хуьште дур бисдо, шенд гьуморвозире, ичку хурдере.

ДовгІо верасденге, омбаре колхозникгьо э довгІо рафдегоргьо пуч бисдорут, эз довгІо невогощдуьт. Э колхоз одоми вес ние сохдембо богьгьоре эри гьурлуьг сохде. Е руз председатель эн колхоз винире Овруме э куче, дуьндуьрмиш сохд уре, гуьфди э у биё кор соху гуьфдире э колхоз, имид до е ченд меьг кор сохде бэгьдо уре звеньевой норени. Оврум рази бисо. Гьемин сер эн весал, 1946 сал бу, э богьгьо вэзд эн бил зергьо бу. У вэгІдои омбардекиш онгур богьгьо кугьгне гьэтмэгьэриш кошде тегьенгьо бируьт. Унегуьре хэйли онгур богьгьоре э десевоз бил зере, ологъ сохдембируьт. Гье у шохьонгум Оврум э хуне вогощденки эз сарай вегуьрд кугьгне парс гуьрде бил хуьшдере, еге зе, покурд, темиз сохде но хьозур э кувьж эн хуне. Себэхьимуьн бил димбили хуьшдере туьфенге хуно э душ веноре рафд э колхоз эри кор сохде.

Ошир у вэхди э сеимуьн класс хундембу. Е руз Оврум эз кор поисде овурд Ошире э воззол, билет вегирде эри энү берд уре э шегьер эн Буйнакс. Ебо пушой рафде, песеде э сер эн вогониш у эри гІэил гуьфди э же бердеге уре. Эз гогьгьой эн делешу Ошир верасики юре эдее берде э шегьер Буйнакс гуьфдиренигьо. Унжо е хунен, чуь Ошири етимгьо, бебесуьзгьо-делесуьзгьо зигьисденуьт, хундеш хунденуьт. Э угьо унжо хуб мугьоет биренуьт э вэхди у тозе парталгьо доренуьт. ГІэил эз ело шор бу э ижире тозе жиге э ки тозе хьэрмэхьгьо эдее рафде гуьфдире. Эз слойге у омбар пешму бу: у «гьемишелуьг» мумуну гуьфдире э у нешинохэ шегьер. Зиндегуни энү э хуней эн леле шириниш небуге, уре эзунжо, эз мэхьэлей хуьште, эз школа, эз хьэрмэхьгьой хуьште омбар дур бире нисе воисдембу. Хуней леле эри энү тэхьл бугеш, э ёр энү хуб мундебу у чуьжире хошигьо, хубе коргьо диревуге э и хуне, эз коснбе зенгІэмлей хуьште. Оммо у имугьой гІэилиш буге, дануьсдембу ки, эз делешу гуьфдире нидануь бигьил мере э хуней туь, дор мере, гьуллуьг сох мере, чуьнки у энү бебе нисди, энжэгъ лелеи, рэхьмедуьле леле нисди. Унегуьре у гич э делешу негуьфди юре рафде нисе воисде гуьфдире э у «етимхоне», чонггэде унжо эз хуней леле хубиш гьисдиге эри энү.

Оммо гІэиле э директор, э е пуре зе, сипре муйгьо, мигьровуне чумгьо доре тапшуьрмиш сохденки, Оврум пушой ведерафде дес эн директоре гуьрде согьбоши гуьфди, песеде гьуз бире Ошире эз пушони ю моч сохди, гІэил бирден терсирере хуно, э дуь десевоз сэхд гуьрд эз гьул делешу, кеши э лой хуьште, келе-келе хьэрой, зар дешенде гирисд:

— Леле, ме инжо нисе поисденуьм, бер мере э хуьшдеревоз э хуне...

Директор не Оврум э менэхьэфигьоревоз, э гужевоз хоши-диври гуьрде поюндуьт уре. Эз детдом ведироморе, э машин венуьште омоки, эри Оврум гьечи омо, гуйге эз кул энү е гуруне шеле офдори. Дие имугьой эз товун э бирорзере денишире, мугьоет бире, дуьлпесои кешире уре фикир немунд. Эз елойге у эри хуьште нореву, ки хуькуьмет уре хунде, сенигІэткар сохде э е рэхь медекину сер эн Оврум дорд нодереки,

э ки энү гІәил белки е бегъеме хундеи, енебуге е сенигІәтиш хуте небисдоге.

Эзу рузевоз Оврум те и вэхди бирорзерей хуышдере недиребу. Гысди егиле диребу у бирорзерей хуышдере гье э шегьер эн Буйнакск, се сал гиросше бэгъдо эз у Ошире э детдом норе эйло. Оврум увэгІдон колхозник немундебу, у э «комерсант» чарусдебу. Оморевбу эри эз колхозгъо емиш восдоре, берде э дуре шегьергъой Уруснет э пенжвойне гІымет эри фурухде. Сертен энү, геймиш биремун энү ужире Ошир дирегъо немундебугеш, гІәил гье усэгІәт гьетте уре дире шинохд лелешуре. у руз э гІәилгъой детдомовоз эдембу э хьомум рафде. Бирден э ён базар э чум энү вохурд е хуб геймиш-гейдуьрмцш бире одоми. ГІәил дениши э лой энү ебо-дубо, гье усэгІәт гъогъ-мэхьтел бире мунд э жигей хуышде. Бирден э хове хуно у шор бире, гІьирке вепичире э бугъоз ю хьэрой дешенд.

— Леле, ле-ле!..

Леле эз нокуми терсире одомире хуно вешенд хуышдере, дениши песово эз зир чум, вини Ошире. Оммо гье усэгІәт хуышдере э недиреки веноре, десе тик гуьрде поюнд эз куче евош-евош гиросшембугъо таксире, венуышд э ён эн шофер, рафд зури-зури.

Ошир сер-соне хуно видовусд э песой эн такси, э тэхьлиревоз гирисде, хьэрой сохде э гьемей куче.

— Леле, ле-ле!..

Э е жиге пой эн гІәил э чухури домунде, офдо у руе сифет э сер эн сенгъго, винигъо сифетгъой энү э хун домунд...

Имугъой хэйли салгъо гиросше бэгъдо эз у руз у эз пушой чум эн бирорзерей хуышде вирихде пэхъни биребугъо, Оврум э дуьл хуышде гуфдирембу, дуьл хуышдере жгІлм сохде, егІни, Оврум у руз э етим бирор хуышде мохурдге, белки у э детдом поисдеире э герде нивегуьрд, мивирихд эз унжо. И кор не эри энүш хуб небу, эри Оврумиш бологъ мибисдо эри э Ошир мугъоет бире.

Оврум белки э «комерсант» тунеядец ничарусд, теимугъоиш кор мисохд э колхоз, эзи дуьруьсде одомигъоре хуно, э жофой хуышдеревоз нун хуышдере михурд эгенер э е гъэлете рэхъ у ниофдоге. Гьемин гье у сал, у э колхоз эри кор сохде вогошденге, колхоз энугъо э дуре шегьер эн Сибирь э Новосибирск шороб туку вокурдебу, шороб колхозе эри фурухде. Председатель колхоз э правление теслих сохд Овруме э у туку шороб эри фурухде. И кор унгъэде эз дуьли эн Оврум небугеш, у э герде вегуьрд э и игъролевоз, эз е салиге бэгъдо э жигей энү э шоробтуку е одомигере фуьрсорени. Гьемин гье и вэхди Оврум тозе зен хосдебу, е гъолинде сара духдере, Неспет гуфдиренигъо. Дуьимуьн зен Оврум суьфденре хуно гІожиз небу. Э хуне гоф-хъужет мибисдоки, э Оврумевоз бир-небир поисдембу, эз гьелебулгъго, муышдгъо вегуьрдеигъой энү е тикеш нне терсирембу.

— Гьери э ме е пингъолле зе, — хуни-хуни денишире, э сифет эн Оврум, тиж денишире мугуфди Неспет, — э жун бебеле-бирорме нум туьре э гьемей гІуьлом э перти-пурт мифуьрсуьм. Э ме гуфдирет туь чъ догъгъо венорейге э суьфден зен туь. Ме эй туь сер бурра гусбенд нисдуьм...

Оврум виники эз и зен у борж берде нидануь, сер гуьрд э уревоз э мэхъэнефигъо, хошигъоревоз эри гоф сохде. У Овруме тэхъно не э кино, не э межлуьс, не э гІәруьси рафде руьхсет нисе дорембу, гьемише гышдембу юре э хуышдеревоз берде, те кепик пуле эз у восдоре гышдембу э хуне.

Тозе зен рази небу шуьвер юре э дуре жигегъо эдете фуьрсоре гуфдире эри шороб фурухде. Оммо Оврум хоши гуьрд уре, мэхъэнефигъо

сохд эри энү, имид до зен хушдере, ээ е ченд мегъ э Новосибирск хуне гурдени. бердени э ки хушде. Энжэгъ э ижире игъролевоз у рази бисдо уре эри фуърсоре.

Суьфдеи рузгю э Новосибирск Оврум тенги, гъэриби кеширембу. Эри энү, э кор вердиш бире одоми руьхшенди, хуьрдире хуно оморембу э песой эн достулкей туку поисде э пейлеревоз шороб фурухде. Омбар омбариш э тукуй энү оморембу э серпои эри шороб хурде пиёнскее мердгю, зенгю.

Чор мегъ зиьдетелеш гиросхдебу ээ. Оврум э Новосибирск оморе эйло. Вэхд зимисду бу. Кучегъой шегъер верф те сугърезани бу, гуйге сипре лърегъой пембе гьембизгъоре хуно дечире оморет э кучегъо, тротуаргъо. Хиники лап э остгъугъой одоми кор сохдембу. Оврум дуьл песой энү кор бу ки, у теимугъош зене огол зере э ки хушде неовурдебу. Э хуней эн е келе зен у е утогъ гуьрдебу.

Е руз сер шохъонгум у е кем эз вэхд пушоте ведиромо эз туку, дере сэхд соху бурав гуьфдире э почта телеграмма эй доре э сер Несипет биьв гуьфдире э ки ю э Новосибирск. Дере э беисде десгъоревоз э килит венореки, когъ зере-зере эз хиники, е гъолине, денуьшдее сипре зен, гъуьп-дуьре сер-сине, фирегъе, кефел, ранг зере ловгъо, папрус э лэгIэ, дери омо дес зе э душ эн Оврум эз песой кемер.

— Хозяин, эй зурн э же рафде туь, небуге туьре свиданиен? — э мэхсеревоз гуьфди у.

Оврум гIоси бирере хуно, килите сэхд нсохде вегъишде э ризей эн дер, гъэгъри-гъэгъри дениши э лой зен. Оммо чумгъой энү э хушлуье чумгъой зен вохурдеки, буй эн арапат эн духигъой нешинохэ зен э винигъой энү верафд ки у нерм бисдо, лове э хэнде веберде, э мигъровуниревоз гуьфди эз зен.

— Божалисте, чуь воисде ишмуре?

Зе гъечу лов хэнде, гуйге э нэхэбереки раси э гъуьндуьре синей хуьшдеревоз э синей эн Оврум, э духиревоз тар бире муйгъой сер хуьшдере куьнд овурде э биней буз энү. Сер эн Оврум гиж рафдере хуно бисдо, зугъун энү гуйге бесде омо. У э хуьшде недерире хуно, гоф несохде векед дуборе килите эз ризе, вокурд дере, деберд зене э туку, сэхд сохд эз дору. Е сер нимешев, лул пиён ведиромо Оврум эз туку. Э пиёне десгъой хуьшдеревоз, килите э гужевоз сэхд сохде, гъул зене гуьрде, у лой-лум хурде-хурде рафд э уревоз э хуне. Гъово нимешев лап хиник биребу, эз лэгIэ э нефес кеширеки эдембу эз хиники дурере хуно бугъ ведироморе. Оммо Оврум лап герм бу. У гофгъой урусире э пичире зугъун хуьшдеревоз гъэриш сохде э гофгъой жугъуревоз эдембу фу-гъунде эри зен гьерчуь эз лэгIэй ю омо. Зен шэгъгъэ зере хэндуьсде, деш сэхдте модо хуьшдере э душ Оврум, герме гъутиной хуьшдере э гъутиной энү веноре.

Эзу шев эйло зен гъемише оморе-рафдембу э ки эн Оврум, кими-вэгIдо э согърузгъоревоз нуьшдембу э туку, э ён касса, эз муьшдеригъо пул вегирде пул вогордундембу. Оврум э жой-чи ведерафде вэгIдо, ене-буге э гъурлуьгъ рафде вэгIдо зен э жигей энү мунде э туку шороб фурухдембу.

Овруме хъел бу е кем вэхд гиросхде бэгъдо е ю дес микенуь эз ошне, е у мишенуь мурав уре. Увэхди телеграмм мизенуь эри зен хуьшде биьв гуьфдире. Оммо рузгю, мегъгю эдембириуьт оморе гиросхде, у эри зен хуьшде хэбер ние фирсорембу биьв гуьфдире.

Оморе-оморе, ижире пише, э согърузгъоревоз нуьшде э ён достулке, э ён эн раче келчее, хуб сер сине верие зен шороб фурухде, юш гъемише серхош бире лап хъэз омо Овруме. Имугъой у даже терсирембу, юре эз шороб туку вегуьрдге, чуьтам могорду э богъгю, де колхозникгъойгере

хуно бил, гъупи вегуърде эз себэхь те шохьонгум э хинике вэгдогъо, э гъизгъин гермигъо кор мисохуге. Эзи зене ошне гуърде эйло, Неспет эз чум эн Оврум офдо. И зе эз зен ю келеш буге, оммо гъеме руз тозе гларуьсе хуно геймиш бирембу, эз у эз гъуьзуьлгуьл буй хушбуй оморере луно гъемше буй раче духигъо оморембу. Оммо зен ю е эй гешде рафдегъо бэгъэй геймиш ние бирембу э пушой эню, эз у гъемише буй эн пиэз нен бугълеме оморембу. Неспет эз сери-вери хуьшде е гилеш уре гъэл гуърде моч несохди, оммо тозе ошной ю, гъе эдембу гъэл гуърде, моч сохде, э кор, э темэхь овурде уре. Гуйге эз и ошнере дире эйло Оврум суьфделе дануьсд, э глуьмуьр хуьшде чуь жире руз, кеф одоми эз зен дире мидануьге, эгенер э у мезелуье эшгълуье зен офдоге.

Кимивэгдо эз хурде шоробгъо, гуърде гъэла-гъэл, моче-мочгъой эн Луиза, (Зен нум хуьшдере э Оврум Луиза гуьфдиребу), эз туьнде духигъой эню не буй герме чогъэ жендек эню Оврум сере-гъиж бире, э шори, хъэйрониревоз э сугъразани поисде келе-келе мугуьфди: «Ты мой рихьон кирасив как гуьлсебэхьи, исладкий как шербет» Луизе гуйге эз шори гофгъо не коргъой Оврум, гъили-гъили гуърде одомире хуно, шэгъгъэ зере хэндусде, деш сэхдте, гъэл муьгуьрд уре, э синей хуьшде жаринде.

Оврум инжо э туку шороб колхозе э пейлеревоз, литиргъо ве чорекегъоревоз, фурухдеки тунейадигъоре дире э угъоревоз шинох биребу. Угъо э нуминей эн колхозникгъоревоз, кимивэгдо эз нуминей эн колхоз миовурдубт э эшикгъо, э вогонгъоревоз сиб-гларум, сир, огъодеи, э чорвойне-пенжвоине гъимет мифурухдубт. Э инжо, дур эз пушой чум эн колхоз, эн коллектив, эз хуне, мэхъэлей хуьшде, э ижире кор оморе-офдоре, чуьтам руз-беруз мунде, мугъоет небире емиш пусиринге, гъечу эдембу хэрбе бире хоснетгъо-дивэггъой эн Оврум. Пул э ошней хуьшдеревоз хурде шоробгъоре, сохде хэржигъоре эри ведешенде у сер гуьрд эз шоробгъой колхоз эри глов гъэриш сохде. Оммо шоробгъо эз декуьрде гловгъо буш небу гуьфдире, Оврум э гъэд эн гьер челег спирт декуьрдембу, мохуркере э глов жарунде, у глове э челег декуьрдембу.

Э гъечиревоз Оврум э куьнди эн се сал мунд э Новосибирск. Э гъэд эни се сал се гиле зиьдте эз колхоз одоми не оморебу э ки эню, гъэгъ-хъисоб энуре эри шуморде, дануьсде. Денишире дирейнге ки, эз Оврум «не кеми, незид», оморогор, бухгалтер енебуге председатель эн ревизионная комиссия е дуь руз мумунд инжо, мухурд э Оврумевоз кеф мисохд, пезде могошд гене э колхоз.

Бирден е хубе руз офдои гъеебо эз нокуми гъово дегуьрде биренгъине-гром зерере хуно, гъечи эз нокуми е ченд жире дуьлесдигъо омо э сер эн Оврум, дуьздире пулгъо, хурде шоробгъой колхози, сохде кефго эз чумгъою ведиромо. Е руз поизи се жогъиле одоми эз ОБХС оморут дироморут э тукуй эн Оврум, нуьвусдубт э когъоз э туку деригъо челеггъо, шоробгъоре, пезде Овруме не Луизере эз туку ведекуьрде, тукуре печать зерубт.

Оврум эз е одоми дануьсд, киниге эз муьшдеригъою берди дори шоробе эри анализ сохде, шороб усол ведиромори. Себэхьимуьн эз гъэд шегьер глэлбуьсе хуно вир бисдо «мой рихьон, мой гуьлсебэхьи, мой шербет» эн Оврум. Овруме гъейсеггэт дерд эн Луиза эз ки эню вирихдеш унгъэде негуьрдебу. Э хуне е ченд гъозор пул эн колхоз дебу. Луиза у пулгъоре те песини монете вегуьрде э хуьшдеревоз вирихдебу. Коргъой гуьгъоре хуно, гуселеш вирихд, расереш берд. Дуь рузиге гирюшде бэгъдо эз Дербенд е хэбер омо эри Оврум, эгенер гъе у туьтем жун эню эдес эню мидебисдоге у рохъо мидо уре эз гъэгър, эз номус. Е дусд эню нуьвусдебу эри эню, Неспет зен эню э е одомиревоз ошне бири вирихди гуьфдире.

Могъбул, сергерде хуьрд вогошд Оврум э Дербенд. Пулгъо, гъэрдгъой колхозе эри вегордунде, у офд е глошире муьшдерире, фурухд хунере, эз гъэрдгъой колхоз хилос бисдо, е гъэдериге пуле доно э куьф хуьшде Оммо дие Оврум э колхоз невогошд эри кор сохде. У сер гуьрд у дургу, не колхозчигьоре хуно рафде э районгъо, восдоре емишгъо, эз нуминей эн колхозгъо берде фурухде угъоре э бугьолуе гъиметгъо э дуре хоригъой эн Уруснет. Эз унжо эз келе шегъергъо у миовурд жуьр-бе-жуьре молгъо, раче парталгъой зенуне, духдерине эз зир дес э дувойне гъимет мифурухд э хунегъо.

Гъейсэгъэт э сер диван серхош дегешдеки гъемей эни коргъо омо э пушой чум эн Оврум. Эзу вэхдевоз имугъой дегъ-дуваздегъ сал гирошдебу. Омбаре коргъо, рузгъо гирошди эз умогъой теинмогъой эз гъуьмуьр эн Оврум. Оврум шор, рази бугеш эз коргъо. гъисметгъой хуьшде, у верасирембу ки, весси луги-путиге хуно тэхно зигъисде, хурде-гешде, у имугъой эизуригъо эдее чуьл сале мерд бире. Уре э хуне не зен дери, не гъэил. Дие имугъой уре унгъэде хъвес темэхвиш нисди э песой эн зенгъо видовусде, коргъой гуьгьоре хуно, гъызгъини гъеминон эну гирошди, поиз эну эдее куьнд бире. Унегуьре у рафде дирэбу илчи Зарангиле е хубе раче хъэменде духдер хуне гердуь офу гуфдире эри ю, эгенер герек бисдоге ю хьозури гуфдире дуь гьозор монет эри рэхвиш доре бебей эн духдере.

Думит эн тозе одохлу гъейсэгъэт э муьвэх эну омо гъэриш бисдо э думит эн бирорзеревоз. Бирорзере имугъой келе жогъили, хундегори, эз диromoш гоф сохдемун ведини, эгъуьлменди, уьткеми, Оммо эз леле унгъэде рази нисди. Гъич э фикиргъо-хъелгъой эн Оврум недебу у чуькле езугъэ етим бирор ю гъечи мизенуь медилов гуфдире. Э ёр эну омо мете-ле: «етим дирилер, шерменделугъ молкомуте гъолер». Э ёр гъэил гъелбет мунди у сохде гужгъо, э гъэд эни ченд салгъо у еболеш рафде э у сер некеширигъо. Э сер эн зенгъо-ошнегъо, кефгъо-пиёнискеигъой хуьшде ингъэде пул хэржи сохдеки жиге Оврум, эри бирорзерей хуьшде е кепик пул гъимиш сохде нефуьрсорэбу. Сер зиёди, у эз бешу мундебуго хунере, э комики бэхш эн Ошириш дери, эзу ихдиёрсуьз фурухди, гъэрдгъой колхозе эй доре.

Эз гъэд эни ченд салгъо бирорзере эслогъ фурмуш биребу эз ёр эну. У гъечи дануьсдембу у э е дуре шегъери, зугъун хуьшдере, ветан хуьшдере эз зуревоз фурмуш сохди, дие э и хоригъо нивогорду. Эз е тараф у шориш бу эри эни кор. Оморе-ведироморей эну серкуши, хижолети бу, эри Оврум.

Оммо эни дуь сал пушо у шиновусдебу Ошир согъ-саламати, э Дербенд э колхоз э практика оморебу гуфдире эри кор сохде э дуь-мегъи. Оврум вэзгъдои уре дире недануьсд, чуьнки увэхди у э хоригъой Уруснет бу, э песой эн алвери хуьшдебу. Э гъэд эни дуь сал эз бирорзере хэбер небиренки у гене фурмуш бисдо ведарафд эз ёр эну.

Оммо имугъой бирорзере эз нокуми оморе ведроморенге, у э жигей пешму бире, гъеёбо шор бисдо. Гъейсэгъэт лап эз дуьли эну бу Ошир ижире хундегор, сенигъэтор бири гуфдире. Ижире бирорзере одомире э гъэд шегъер дебире дуьлхошини, келегедини, у имугъой чуьш мисоку, хуьшдере эри бирорзере хуб эри сохде. Эз бэхш хуне расиренигъо пул юре могордуну, хубе духдер миёфу эри эну, хуьшдере гъемише э у менуь.

Ижире думитгъо-хъелгъо э дуьл эну дерики, бирден дер эн хуне куфде омо.

— Диройт! — десгьоре гъе усэгъэт эз песой сер, луьнг гьоре эз сер эн дивор диван вегуьрде, вэхуьшд гъеёбо Оврум, чуме э лой дер доноре.

Дере евош вокурде, э тегънимиревоз диromo Ошир, руз эхэйрбу до лелешуре. Оврум муй неверие бирэхънее мазалей хуьшдере тимор сохде

вэхуышд, дес эн бирорзерей хуышдере гуырде, э мигъровуниревоз теке-лиф сохде, нушунд уре э сер эн стул.

Леле не бирорзере е минут лове хэнде денишируэт э еки гоф не-сохде. Гьердуый энугъо э дуыл хуышде дур, ёд биретге эз еки э гъэд эни ченд салгъо, Овруме гуйге эз сифет эн Ошир, эз чумгъой ю дануысде вонсдембу мундиге э ёр энугу, чуытам эз и хэйла сал пушо у э шегьер эн Буйнакск у немерд, немуссуызе хуно эз пушой чумгъой гэйил вирихде э такси пэхъни биребуге. Чуытам у эз песой ю гирисде-гирисде, хъэрой дешенденбугъо гэйиле дире «Ле-ле!» гуфдире, эз шофер гуфдиге машине зур-зур гый сох гуфдире. У э дуыл хуышде гуырдыге кидан, чуытам э гъэд ченд салгъо у е гилеш э бирорзерей хуышде оморе сер некешириге, е бэхшлеш неовурдыге эри энугу. Оврум верасирембу: эгенер гэйил э ужире тэхъэревоз у руз э песой энугу видовусдембуге, четин небу эри дануысде ки, дуыл эн гэйил омбар дуылпесои кеширембу, лелешуре, куынде одоми хуышдере эри дире у тешне, хъэсрот бу.

Э ёр бирорзере гъемей эни гиросше коргъо лап хуб мундебу. У гыйсэгъэт э дуыл хуышде гумон сохдембу чуб жире фикиргъо, хэйлгъо, думитгъо гиросшениге эз дуыл эн лелешу. Оммо суыфде сер гофе веро-гунд Оврум. Э лов хэндеревоз денишире э сифет эн бирорзерей хуышде, у гуфди э зарифеткимиси сер хуышдере тимор сохде, чеппи чуме гъу-жунде, расди гъоше вешенде.

— Гъери, жон бирорзере, коргъой гуыгъоре хуно, хурдегъо хъэл-луту, шиновусдегъоре гу!

Ошир раче сиегъе гъир-гъире муйгъо верие сер хуышдере гъуз гуырды, думитлуэ э хори хуне денишире, лове э суыпле хэнде веберд. Чуб гуо у э лелешу. Эзи жире коргъо гиросше эйло э гэрэй энугъо гич бире мидануыми у очугъ, э суыгъде леле, бирор, хубе хъэрэмэх гуыгъоре хуно гуо гъемере, чуытам зигъисдыге у э гъэд эни ченд салгъо, чуб думитгъо, хэйлгъо гиросшдыге эз дуыл энугу. Сарф мибуми и гофгъо эри леле?

Ошир сере ёнбоки гуырде гуфди э лелешу:

— Ме туыре э гырогъдерьёгъ диренге гуфдируым ки эри туы: верас-дем хундеире, оморем имугъой э Дербенд, эдее э колхоз агроном кор сох-денуым.

Гысди, Оврум юреш унгъэде нисе вонсдембу бирорзере э ёр биёро гиросше рузгъой хуышдере. У вэхди войгеш-невойгеш гэйибгъо, усологъой эн Оврум миомо гене э пушо медиромо. Унегуыре у э елойге шор бу, Ошир бегъем жугъоб недо гуфдире.

Бирден э дуыл эн Оврум е хубе кор оморере хуно, у вэхуышд э пой, э шоре сифетевоз куынд омо эз стол, вегуырды нимелите бутылкей эрэгъи-ре э дес, э дусдиревоз денишире э сифет бирорзерей хуышде гуфди.

— Биё, бирорзере, е сад грам вешеним э шори эн оморей туы:

— Нэгъ, нэгъ, леле, ме эрэгъи нисе хурденуым, — гъе у сэгъэт десе тик гуырде, гуфди Ошир:

Оврум пешму бирере хуно вогошд нуышд э жигей хуышде. Э вогъне-ки гъэгъри бирере хуно гуфди у эз бирорзерей хуышде.

— Погъ, чуб жире одомини туы, эз и хъэменде духлергъоре хунон. Эрэгъи мэху, папрусиш э хъисобовоз нисе кешире. Дие чубжире жогъили туы. Эз туы чуб жире агроном-винодель биренини.

Ошир ёвош хэндусьд э гофгъой эн лелешу, песеде гуфди:

— Шороб хурденуым кем-биш, оммо э эрэгъиревоз гэрэйме нисди. Беге жогъили, мердыети эн одоми э эрэгъи не папрус кешире кор вери? Е кем вэгъло угъо зыло-эзуло гоф сохдубт.

Ошир дениши э иловлей эн хуне. У э негириевоз дениши э вечире неоморе, гъэтмэгъэриш бире хъэловгъо — руйхъэловигъо. Э чум энугу во-хурд э сер хори э ён кровать фурмуш мунде нимелит хуырде шуней эн

зенуне, шпилкегьо. Уре гуйге гьейсэгт хэбер бисдо чьтам буй эрэгьп, эн папрус, эн духи не эрэгь жендек бугунтире хуно бире домундиге э и хуне. Песде денишире э сифет эн лелешу, Ошир пуьрси э серкуширеноз.

— Туьре теимугьонш, леле, зен нисди, э хьисобовоз.

— Хосдем, хосдем, — гье у сэгтэгт вэхуьшде эз сер диван, денишире э бирорзерей хуьшде шори-шори гуфди, леле, — эй зурингьо глэруьси муношунум. Туь серпой мибоши э глэруьсима.

Ошир сере гьуз гуьрд, сере жумунде, супле хэнде сохд. Оврум сер хуьшдере тимор сохде, вегуьрд эз пачка, э сер стол вебугьо, е папрус доно э лэгтэ. Эз лэгтэ дуре ведешенде-ведешенде, гуфди гене, гьечу э дуьлшориревоз.

— Ди хосдем духдере. Духдер эн Шевруьти, Марали нум ю, э колхоз звеньевой кор сохде, у, э у туь э агрономи оморейгьо колхоз.

Нум Марале шиновусде мунде, Ошир, эз нокуми терсирере хуно гьеебо вешенд хуьшдере, сифет ю гьирмизи бисдо, гушгьой ю гуйге дегесире сухдере хуно бисдо.

Оврум э и туьтем еново поисдебу, унегуьре у невини, чьтам кори сохдге и гофгьой ю э бирорзерей ю.

— Марали?! — э дегиш бире сесевоз гуфди Ошир, хьэрекет сохде леле э сер неофдону эз дуьл энугьейсэгтэгт чьт гирошдге.

Оврум чарусд э лой энугь, шор бирере хуно гуфди.

— Туь уре шинохдени, бирорзере?

— Эри, шинохденуьм, — э гужевоз ведешенд эз лэгтэй хуьшде Ошир.

Оврум десгьоре э куьф доноре, сере тик гуьрде, папрус кешире-кешире э тегьнимиревоз сер гуьрд эй черх хурде энловлей эн хуне. Э бирорзерей хуьшде неденишире у пуьрси эзи кеф ю куьк бире одомигьоре хуно.

— Хубе духдери, гьт? Чьтам оmore эри туь.

Омбар хубе духдери, — э сифет лелешу неденишире и жогьоб до жогьиле кук дуьл хуьрде одомире хуно.

Бирден э фикир эн Оврум омо бирорзерей хуьшдере эри фирсоре э ки эн одохлуй хуьшде нен Шевруьт. У ди э илчи Зарангилевоз рафденге Марале эри хосде, у имид дореду Шевруьте нмбуруз е ю, енебуге э дес эн е дусд, эн куьнде одоми хуьшде пуле, дуь гьозор монет эн «рэхьэ» эй духдер эри доре фирсоре».

Оврум дениши э десдей эн гуьлгьо, э гьэд эн глов пур бугьо ваза дебугьо, песде мугу э дуьл хуьшде.

— «Бигьил эз нуминей ме беруьгу дуь гьозор монете Ошир дуьгу Шевруьте, и десдей эн гьуьзуьргуьл — одохлуйме, Марале. Теимугьой бебе-дедей энугь э у негуфдире нибу угьоре гоф-игьрол бири гуфдире уре э ме эри доре. Бигьил Марал дануь мере чьужире раче, образованни, культурни бирорзере гьсидиге. Ижире бирорзере бирей эри ю, эри Оврум келегедини, хуьрмети, вегирлуьини. Данугу, эй хуьшде духдер. фикир сохугу, ки лелей энижире кук юш усоле одоми нибу. Гуфдиренуьт э метелегьо: «Гьингьэлиш черх глэребере гуьрде». Ижире бирорзере бирмунде э глэруьс уш эрима е хубе кумекини, екем гье э хотур энуш дуьл энугь эйме герм, нерм мибу. Оммо э герде мегируьми Ошир и гьуллугь энуре эри бегьем сохде?»

Оммо э дуьл эн Ошир гьейсэгтэгт ежирейге фикиргьо дебугь, э пушой чумгьой энугь ежирейге шекуьлгьо оморембу.

Э ёр энугь омо, чьтам эзи дуь сал пушо у студент эн чоринмуьн курс академия гьсиди эри дуь мегьн у оморегубе э Дербенд, э колхоз онгури э практика эри кор сохде.

Э зверсер эн онгур богъгъо муьхъкеме гъонме боругъоре хуно поисдебируьт догъгъо, э зофру — дузе сэхъро мейдузире хуно ведibu ковредерьёгъ. Руз гъеминон бу. Э кими хушегъой онгур, солхум-солхум дуллу бирьътгъо эз тегъенггъо е пертовуш сувфделе нишон дешендебу, руз ингъэде герм бу, гуйге эз гъово эдембу гъэтош рихде. Э тегъенггъо гъэзормилъдо лов небу гуфдире колхозчигъо эдембируьт гугурт капарус шенде э тегъенггъо. Э богъ э жеки вебируьт э жергеревоз кошде оморе тегъенггъо э тракторевоз эдембируьт гугурт-капарус шенде, оммо э куьгъне богъгъо, эжеки теинугъоиш тегъенггъо гъэзмэгъэриш вебируьт, унжо-э десевоз.

Ошир эз е бригада э е бригадайге рафде фегъм сохдембу, чьтам кор сохденуьтге колхозникгъо, механизаторгъо, э герек гъисдигъо жиге гуфдирембу, чьтам дуз шенде герекиге гугурт-капарусе э велггъо, хушегъо локо нерасуь гуфдире.

Гъечи эз е тэхдей богъ э е тэхдейге гиросше, Ошир омо рася лап э гъирогъ богъ. Инжо е бэхш тегъенггъо лап э ён гъумлугъ, э гъирогъ дерьёгъ бу. Эзинжо те дерьёгъ е дивисд метро зиедте рэхъ недебу. Эз зофру сесгъой шаргъой дерьёгъ эдембу оморе, эз дорун богъ сес эн тракторгъо.

Э и гъирогъ богъ оморенки э чум эн Ошир вохурд е жогъиле духдер, гъевдегъ-гъеждегъ сала эз гъуьмуьр. Сифет эню е кем снегъечерде бу, геш омбар хун ширин бу. Эз зир ковре гуьле-гуьле касынке веди бу снегъе, э тигъэтевоз шуне зере муйгъой эн духдер. Чумгъой эну снегъе бэгълире хуно эдембируьт тов-тов доре, гъутинегъой ю эз гермин гуне доре, эрэгъ шиширебу. Духдер эдембу гъэрей эн тегъенггъоре, эз трактор гиросше бэгъдо ологъ вомундебугъо жигегъоре темиз сохде э гъупиревоз.

Ошир духдере диремунде поисд, руз эхэйрбу до. Гъеле э духдеревоз гоф несохдеки, хуб нешинохдеки, эз е диремун, уре эз духдэр хош омо. Духдер тик поисд, гъупире э расди дес гирде, чупон чомах хуьшдере гируьгъоре хуно, э бел сефгиревоз эрэгъ сифет хуьшдере покурд, э товтовие чумгъой хуьшдеревоз денишире э Ошир, гъэйбе-гъэйб хэндуьсде, руз эхэйрбуьт нешинохэ куке вогордунд.

Ошир поисд, воисде э духдеревоз гоф соху, Вогъне гешде эри гоф сохде э духдеревоз у пурси, э лап гъирогъи тегъенггъо бирмунде.

— И тегъенггъоре гъум шишири эхи?

— И гъуме эз гъирогъ дерьёгъ къллок овурде э хуьшдеревоз, — э лой эн Ошир бегъме неденишире гуфди Марал, э шек офдоре, ки и омориго кук э хъисобовоз е специалисти, енебуге эз е келе учреждение оморегоре одомини.

— Энкини и участке? — пурси Ошир, — куьнд оморе э ки духдер.

— Эн звеноймени, — сере гъуз гуьрде гуфди духдер. — Мере и перигъо правления нори звеновой, — песде е кем э хуьшде домунде гуфди гене, — ме чь сохум, э дерьёгъ вероморе бире, кулок эдее кешире овурде гъум дерьёгъе.

Ошир э дуьл хуьшде шориш сохд сер эни гоф воромо гуфдире, уре е хубе вогъне бисдо гуфдире эри поисде, э духдеревоз меслэхъэт сохде.

— Ишму инжо е дуб-се жире доргъо корит э гъирогъ эн богъ, корит энжил, гиде, чь ишмуре воисд. У доргъо боруре хуно рэхъ эп кулоке мигируь, нигильуьт гъумгъоре оморе э сер тегъенггъо. Песде у доргъо гъеми рачи эн богъ мибу, гъемиге эз е ченд салиге бэгъдо бегъер мидуьт эри колхоз. Хуби гъечи бисдоге, небуге усали, — пурси Ошир лове э хэнде веберде.

Марал сере жумунде, асдалей хэндуьсд, шори-шори.

— Хуби гъээзи, гъелбет хуби гъечу, денишире э сифет Ошир жугъоб

до Марал. — Эз гофгьой ишму веди бирени — ишму э хысобоовоз агрономит?

— Э агрономи эдее хунденуым, эз дуь салиге бэгъдо верасденинуым э колхоз ишму э практике оморем, — э дуьлхоширевоз жугъоб до Ошир.

— Шор хунде, шор вогордошит, глээзи, — э хьуьрметевоз гуфди Марал хош оmore юре эз гоф сохдемун эни жогъиле раче кук, тигъэтлуьте, мигъровуните денишире э кук.

Э гъэд эни дуь мегъ Ошир гьер руз е вогъне гешде миёмо мохурд э Марал, гоф мисохд э уревоз, э членгьой звеной эн Маралевоз, меслэхъэт мисохд эри энугъо, чьутам э тегъенгъо мугъоет бире герекиге, эзугъо бегъер эри омбар вегирде, хэнде, зарифат мисохд э угъоревоз.

Ошире неки эз рачи духдер, эз дилбоши, кордани, хосиетгьой энурз-беруз знедте хъэз оморембу.

Практика верасденге, пушой рафде уре нимд бу э Дербенд вогошдени бисдоге ёгъин э Маралевоз хуб куьнд шинох бирени, ки дануьсде, эгенер угъоре эз хосиетгьой еки хъэз омоге, белки дуь екире гоф доре э еки гъисмет бисдорут.

Ошир дануьсдембу, ки Маралеш эз ю хош оmore. Оммо угъоре эз товун муьгъбет, дуь екире хосдеи нехосдеи е гофлеш э глэрей еки гъеле небиребу. Унегуьре, эз и е орине пушо у суьфдеи руз, академияре верасде бэгъдо, оморенге э колхоз агрономи эри сохде, у гъетте э председа-телевоз гоф сохде верасде, ебо дуьлпесо, тэглди-тэглди омо вини Марале. Марал у руз дуьлхуьрд, глоси бугеш эз бидэглэтине томошегьой эн бебешу, комики эри «кишди хьомоли» хуьшдере вир сохдеи, женгъо, биебуригъо вэхизундебу, оммо у гъетте Ошире дире лов ю э хэнде верафд,

Марал «хош оmore» сохде уре, хьол руз юре пуьрси. Песде е кем поисде э еки меслэхъэт сохде бэгъдо, берд уре бирмунд у тозе жогъиле доргъоре, комиреки звеной эн Марал кошдебу э гоф Ошир денишире. Доргъо э жергеревоз поисде, велгъошу эз кулок, пел-пелуьре хуно вежегъисде ведабуррабуьруьт гъэлхэнде хуно эз лой гъумлугъ богъэ.

Э гешдеки эз глэрей доргъо Ошир э дуьлдэгъдэгъеревоз пуьрси, ёвош, терсирере хуно эз Марал.

— Туре одохлу нисди, Марал?

Марал е дэгъдэгъэ поисд, э у снегъе тов-товне чумгьой хуьшдеревоз гъэгъри бирере хуно дениши, песде сере гъуз гуьрде, гуфди.

— Мере одохлу нисди, чуьнки ужире дуьлме хоюгъо эз дуьлиме гъисдигъо одоми гъеле эри ме недиромори.

И гофгъоре Марал бирази, гъэгъри бире одомире хуно гуфдигеш, и гофгъо эз мэглиниш ширин омо эри жовоне кук. Эз и гофгъо гуйге уре нар веромо. Имугъой угъо э е шегъер, э е коллектив деруьт. Инжо угъо гьерруз э еки мохурут, мидануьт дуьл екире, чьэ э дуьл ишу дериге мугут дуь эри еки.

У руз э гъирогъ дерьёгъ Ошир э лелешу вохурденге, у негъогъ тэглди ние сохдембу эз ки Оврум эри зурн-зурн рафде. У руз сер шохьонгум Ошир не Марал екире гоф доробу э парк эри вохурде.

Эри Ошир исэглэт бидэглэтине гъэрише хове хуно оморембу эз лелешу шиновусде гофгъо. Неужели дуьл эн Марал хосденигъо и чьэ Овруми куьгъне мерд, луги-пиёниске, спекулянт, бишэглре одомини? Белки у э пулгъо, подаркегьой эн Оврум гуьл бири, ошугъ бири. Чьэ еглэлмиш, гъэлет, надан биребей у, Ошир, недануьсд чьэ жире темэхкор, михэнете одоминиге Марал. У гъеле уре е темизе, хъэёменде, дуьл очухъэ духдер дануьсдембу...

Э ижире думитгъо дебу Ошир кейки лелешу эри хуьшде фикир сохденге Ошире эри фуьрсоре э хуней одохлуь хуьшде.

— Хуб, леле, ди дуь гьозор монетеш, десдей эн гуьлеш, — ээ жигей хуьшде вэхуьшде э жуьрглэтевоз гуфди Ошир, — эдее рафденуьм.

Э рэхь э хуней Маралигьо э рафдеки эри энду гьечи оморембу, гуйге у э дес хуьшде десдей гуьле нэгл, десдей гьэретиконе эдее берде. У гьэретикон эдее чум энуре, дуьл энуре бизгьоре хуно сула сохде. Эз куче оморгоре гиросдгьоре у исэглэт ние дирембу. Эз минжи эн е куче э гиросдеки у гьейсэглэт эз серсони хуьшде кем мундебу э зир эн машин домундени. Шофер эз пенжерей эн кабин сере ведешенде, э муьшдевоз гьелебуле гуьрде, нифри сохд Ошире, оммо Ошир гуйге уре невини, нешиновусд. Эз куьнж эн е куче эз репродуктор эдембу оморе сес эн мэглини хундеи, эз товней муьгьбет, дусди, боворини, оммо сес не гофгьой эни мэглини дуьл энуре эз мунде жигеш эдембируьт буланмиш сохде. У гьейсэглэт гуйге э сер офдо, дануьсд чуйтам сэхд хосдениге у Марале. у эдембу хуьшдереш глэйб сохде, серкуш зере: эйчуй, эйчуй негуфди у эз Марал теикуьгьой: ме туьре хосденуьм, э кес мара? Эз елойге у эри хуьшде думит сохде, гуфдирембу: бегем и гофгьоре ме э у негуфдиреки у нисе дануьсдембу, ме уре хосденуьм гуфдире. Эз елойге Ошире хьэйф, езугь оморембу и жовоне, гуьлом недире, недануьсде духдер эз надани хуьшде э пенжей эн ижире мурдале одоми, эн Оврум эдее офлоре гуфдире. Марал э у хогьин, михэнет, бейбофо ведироморигеш уре э Марал хьэйф, езугь оморембу. Ебо-ебо уре воисдембу вогорду дуборе, э ки лелешу, пертово дуь гуьлгьоре э хори, пуьлгьоре э сифет ю шенуь туф шенуьгьоре хуно, ведарав бурав эзинжо. Оммо эз елойге у хэл сохдембу, ки Марал жовони, надани, белки у э гофгьой бебегьо-дедегьой хуьшдеревоз эз сер ведерафди, рази бири эри рафде э Оврум. Эгенер Марал э у, э Ошир неомогеш, буьрж эн уни эри гуфдире э Марал, э сер венгеседе уре чуйжире усоле одомигеге уре хосдигьо мерд, у гьич э уревоз шори, мозол нивинуь. Мугую, чуй герек гьисдиге, эзумбэгьдойге юре гьерчуй воисд сохугу.

Э ён лэглэй гьопуй эн Шевруьтигьо оморе расиренге Ошир, поисд, гене домунд э хуьшде. Дуьл энуре верафд-фурамо. Бирден э дуьл энуре оммо белки Марале эзи коргьо гьеле хэбер нисди. Шевруьт не Хонум эз серивери хуьшде эз Марал непуьрсире, разимендиоре недануьсде дорет Марале э шуьвер э пуьл Оврум темэхь сохде? Ошир дануьсдембу чуйжире песмунде одоми буге Шевруьт. Уре гьич гьэйгьуй эн духдергьой хуьшде не гуьрди, угьоре у глэйл-ферзэнд хьисоб ние сохде. Эзун одоми фурухдгеш мифуруху духдер хуьшдере э пуьлевоз э е чуй Овруми одоми. Инни, гьейсэглэт гьеме очмиш мибу.

Ошир куфд дер эн гьопуре, суьфде асдалай, песде сэхд пес-песоеки. Эз хьэет гьеусэглэт сес эн равусдей эн сег омо, песде поисд.

Е пенж минутиш негиросд дер гьопу вокурде омо. Марал вин Ошире десдей гуьл э дес дери.

— Ошир!.. Диройт, — шори сохде гуфди у, рэхь доре уре эри диromоре. Э хьэет теьгенгьо, дорго гьеле вебируьт. Э куьнж эн хьэет, э биней бору Шевруьт эри хуьшде-эз чубугьгьо, тэхдегьо е чордогь вокурдебу. Диворгьой эн эз гьер чор тараф э гуьлсебэхьингьо не теьгенгьой онгуревоз ведабурабируьт.

— Кеш э хуне, — э мигьровуниревоз текелиф сохд Марал Ошире. Ошир эз думитгьо, теретэгли эн дуьл хуьшде фуьрмуш сохд духде ре «шохьонгум эхэйрбуш» эри доре. Оммо э текелифи эн Марал у гьейсэглэт жугьоб доре, гуфди:

— Э хуне нэгл, кеш е ченд минут дарайм э зир чордогь нуьшим, мере э туь гуфдирение гофи.

Дуьл эн Марал гьуше хуно вежегьисд. У эри хуьшде фикир сохд,

ни Ошир э десдей гуьлевоз омори. Уре гуфдире воисденигьо гоф ёгъин эз товней муьгъбети, угьо екире хосдеини.

Гьердуй энугьо эз сер тенге жилгъэле, эз гIэрей пичире теьгенгьо, дорго гирошде аморут э кумелугъ. Е минут угьо гоф несохде дениши-руьт дуй э еки. Марал эдембу дире, Ошир могъбул, пешмуре хуно бу, уре э гьенегевоз воисд пуьрсуй: «беге э ки духдер э десдей гуьлевоз би-ёгъо одомиш гьечи могъбул оморе?» Оммо те Марал лэгIэре вокурде, Ошир десдей гуьле доре э Марал, денишире э сифет энугуфди:

— И гуьлгьоре эри туь одохлуй туь бэхш дори.

Марал вегурьд гуьлгьоре, гъэл гуьрд, сере гъуз гуьрде э гIэйбе-гIэйб, шори-шори гуфди.

— Согъбоши.

ГьейсэгIэт эз дуьл эн гьердуй энугьо эн гьерки ежире фикир ги-рошд. Марал хээл сохд эри хуьшде, ки Ошир эзимбурузине рузевоз, ве-дини, юре, Марале, эри хуьшде одохлу хьнсоб сохде, эри энугу десдей гуьл бэхш овурди. Оммо Ошир эри хуьшде фикир сохд, ки Марал ёгъин рази-менди хуьшдере дори э Оврум эри рафде, унегуьре Марал мэхьтел не-мунд, не терси, гуфдиренге ки и «гуьлгьоре эри туь одохлуй туь бэхш дэри». Дуьл эн Ошир дэгъдэгъэй эн есиёве хуно кор сохд, у эзи сэгIэр хурде одомигьоре хуно, доно десе э куьф, ведешенд дуь гьозор монет пачкей эн пулеш до э Марал.

— И пуле ме миёсдус э хьнсобриевоз э бебешму доре, ги, туь хуьш-денитугь миди, и пул эн рэхьтуни.

Марал мэхьтел мунде, тиж дениши э сифет Ошир.

— Нехогъ туь егIэлмиш бири, мере рэхь эри чуйи. Ме нивегуьруьм. Марал э хуьшде домунде, гуфди гене гIэйбе-гIэйб — педсе эгенер туьре воисдениге мере хосде, туь э бебегьо-дедегьоймеревоз эри чуй гоф ние сохде.

Ошир дуь луьнг посево рафд, дениши э духдер, гунге лап эз куьнди у сифет энуре хуб дире нисе дануьсдембу. У екем шек сохд ки, белки, эз раслиш бебегьо-дедегьой эн Марал уре хэберсуьз хосдохунд сохди эри Оврум. У сер гуьрд гуфди эри Марал гьемере чуй гуфдириге э ю Оврум лелешу эз товней уре хосдеи, дуь гьозор монет кирой эн рэхьэ дорен Шевруьт бебешуре...

И гофгьоре шиновусденге, гуйге эз сер Марал черх рафд, ранг ю зерд бисдо, чумгьой ю эн терсире одомире хуно чарусд, десдей эн гуьл офдо э хори чордогъ, э ён пойгьой энугу.

— Бебейме жон, и чуй гофгьои ме шиновусденуьм, терсире, гирис-дере хуно гуфди Марал. — Веди биреники, мере бебегьо-дедегьойме мол-хъэйвуре хуно, эз ме непуьрсире э пул фурухдет?!..

Бирден э жигей эн гоф е келе гьирке ведиромо эз бугъоз эн духдер, воруше хуно гIэрс рихд эз чумгьой энугу. Ошир эз ёло шор бисдо, Марал екиреш гоф недори эри э шуьвер рафде, эз елойге уре э гIэрсгьо дуьлес-дигьой эн Марал езугъ омо. Ошир куьнд омо эз духдер, нэхэбереки э поевоз шишире лелешу доригьо десдей гуьле, гуьрде эз гъул эн Марал, э хоширевоз гуфди.

— Марал, хосденуьм эз туь мегирис. Меш имугьой э сер офдорум... Туьре невоисде екиш туьре э шуьвер доре нидануь.

Марал э гужевоз гьиркей хуьшдере гуьрде, гуфди сэгIэр хурде-хурде.

— Меш дануьсденуьм мере екиш э гужевоз, э мере невоисде одоми э шуьвер доре нидануь, оммо эрине гурунд хуьрди оморе, чуйтам бебегьо-дедегьойме разименди мере непуьрсире мере э шуьвер доретге, пу-лиш вегирдет эри рэхь ме.

Дуьл Ошириш эдембу дуьлесди кешире эз гирисденгьой эн Марал. Гирден Марал хомуш бирере хуно понсд, гIэрсгьой чумгьой хуьшдере покурд, пезде гьеебо сифет энудегуш бире, угуфди э жуьргIэтевоз, хьуьршленмиш бире, пой норе э лой хуне эри рафде.

Пой егиле дарам э хуне жугьоб энугьоре дуьм биёбур сохум угьоре.

Ошир гье усэгIэт гуьрд эз гьул эн Марал, поюнд уре, хоши-хоши гуфди:

— Герек нисди, мара. Ме гьечи мисохум, ки бешешму не дедешму ишу хуьшденишу мидануьт чуь жире элчэгъэ одоминиге Оврум, э комики угьоре воисдембируьт туьре доре, ишу хуьшденишү пиш мисохут уре, э чум дире нигогьут.

Марал э тара чумгьой хуьшдеревоз мэхьтел дениши э Ошир.

— Эри, эри, — э гьэгьр ве жуьргIэтевоз гуфди Ошир деш туьндлемиш бире. Э нэхэбереки э поигеревоз у тапталамиш сохд лелешу доригьо десдей эн гуьле, — омбариш никешуь, гье себэхь очугь мисохум и коре. Гьелелуьге хосденуьм эз туь е доне гоф меведировун эз лэгIэй туь. — Имуре эз еки-екиш жейле сохде нидануь. Ме энтуьнуьм, туь — эн ме.

**ОЧЕРКЪО
ВЕ
СТАТЪЯГЪО**

Хьэнуых АНИСИМОВ.

**РАБИГЬО ВЕ ДИНДОГІЭТ —
ДУЫШМЕН ЭН ЗЕНГЬОУТ**

Эз и ченд салгьо пушо е жогъиле ГІэруьс муьрдебу. Зене э гьовре доноре верасде бэгъдо, е мерд эз гьирогъ вегуьрд се лапатке зиѣдне хок вено э сер эн гьоврей эн зен.

И се лапатке зиѣдне хоке эйчуь веноре э сер эн гьоврей эни зен? — пуьрсируьм ме эз е э ѣн ме поисдебугьо келе мерд, сипре рушгьо.

— Эйчуь чуьтам?! — мэхьтел бирере хуно жугьоб до келе мерд. — Э гоф эн туьроревоз зен тэмэхькоре, беднефесе чини. И се лапатке хоке э сер гьоврей энунорени, еГІни, тэмэхь энун, чум энун эзи ГІуьлом сирон бу гуфдире.

Муьрдебугьо зене гьеме шинохденбируьт, ки омбар бэхдевере, рэхьмедуьле ГІэруьс бу, фирегье дуьл бу. И коре э ме келе мерд гуфдики э ѣрме омо раби Юсуф, доен не хьэзон эн келе нумаз эн Дербенд ве жоборде зен игид эн жофой социалисти Гуьлбогьор Давыдова.

Е гиле гуом э товней эн раби Юсуф. Э Дербенд гьеме дануьсдени ки раби Юсуф овлодсуьзе, ГІэилсуьзе одомини. Согъ гІуьмуьр хуьшде раби Юсуф тенги, хьижрони недери. Уре гьемише хубе пул бири. Оммо и овлодсуьзе мерд е доне етима, эн куьнде одоми хуьшдереш оворде, сертен юре вокурде, дошде, енебуге пул доре, партал доре дуьл юре шор несохди. Даже э дин-догІэт бовор сохденуьтгьо одомигьош, келе мердгьо келе зенгьо омбар хуб дануьсденуьт чуь жире сэгъэт, тэмэхькор гьисдиге раби Юсуф. Оммо раби Юсуф муьрдге э сер гьоврей энун лапатке хоке зиѣд нивенуьт, чуьнки раби Юсуф лап сэгъэте темэхькоре одомиш гьисдиге, у зен нисди, мерди. Э гуфдирей эн рабигьо не туьроревоз веди бирени зен эз гьеме элчегъи.

Имугьой биѣ вегирим виним Гуьлбогьор Давыдоваре. Согъ гІуьмуьр хуьшде Гуьлбогьор кор сохди, жофо кешири. Дуь кук энун э Отечественни довго пуч бири. Гуьлбогьор мунди ГІэилсуьз, невесуьз. Оммо и жофокеше игиде зен э жофой хуьшдеревоз сохде пулевоз ченд етимгьоре дошди, э чендигьо кумеки сохди, чендигьоре ГІэруьс-домор сохди.

Биѣйт имугьой винишит: кини сэгъэт, тэмэхькор, беднефес, раби Юсуф небуге Гуьлбогьор? Гьелбетки раби Юсуф.

Рабигьо зене элчэгъ, усол хьисоб сохденуьт. Сер ебо жугьур себэхьгьой мунде нумаз хунде у биѣ худоре борухо соху, гуо: «шуькуьр э нум туь худо туь мере зен, хьэйву ве гьул не офирей». Э гуфдирей рабигьо не туьроревоз веди бирени ки эз зен те хьэйву омбаре тефигІэт недери, зен элчэгъэ чини, уне гуьре мерд у биѣ э худой хуьшде шуькуьр соху худо уре зен хьэсуьл неовурди гуфдире. Эзи зиѣдтеш, zobутеш нифри, охмури, хуьрди бире мидануьми эри зен? Гьер мерд имуре деден, енебуге бири, деден комики нуьгъ мегъ имуре э сер дуьл хуьшде гердунди, э сэгІэревоз зенди, шир дори, зугьун хуте сохди, имуре келе сохди. Э гофгьой раби-

го, туьрогъо денишире лонгъ гъисдими э иму ижире охмурне гофгъо эри зере э дедегъойму, зенгъойму, хэгергъойму?

Э гуфдирей эн туьро нен рабигъоревоз зен-одоми нисди. Э нумаз, э овил хуне дегъ мерд кура небире нумаз хунде глэмел нисе оmore. Эгнер нуьгъ мерд кура бисдоге жигей эн дегъимуьн мерде дегъ зениш гуьрде нисе дануьсде, чуьнки э гуфдирей эн рабигъоревоз зен одоми нисди.

Э ёрмени эзи хэйли сал пушо э гъуншиму е мерд муьрдебу. Себэхимуьн э хуней энү кура биребируьт е десе мерд эри нумаз хунде. Раби деишире диренки, ки эри дегъмерд е одоми вес ние сохде фуьрсо е глэйле эз куче е мерде гуьруь диrowуну гуфдире. Гье э и овилхуне шешхьофд зен дебу. Оммо гъемей эни хьофд зен жигей эн е мерде гуьрде ние дануьсде э гуфдирей туьроревоз.

Екем вэхд гиросше глэйл вогошд омо э е мердевоз. У мерд гъеми кар буй, гъеми дол. И лол гъемиге шуькестиш бу. Сер энү сер гиге гуселере хуно гье эдембу лерзире. Лол э жигей нумаз хунде сер гуьрд эри зузе зере. Э овилхуне дебирегоре одомигъо сер гуьрдуьт эри хэндуйсде.

Веди бирени ки, ченд зен э и шуькесте е мерд нис верзире э гуфдирей эн рабигъо нен туьроревоз.

Дин-догlэт гъеме тэхсиригъо, четинигъо э сер инсонгъо оморетгъоре э сер эн зенгъо вешенденуьт. Унегуьре дин-догlэт лап хуние дуьшмей эн зенгъои. Э гуфдирей эн туьроревоз Хьово э генгlидин нифурмундге Одоме, худо э инсонгъо гуж нисохд, угъоре не lэжел, не глэзор, не зэхьмет нидо.

Зене куфде, эз хуне ведекуьрде э ихдиёри эн мерди. Оммо э гоф рабигъо нен туьроревоз, мерд чуьжире гужиш несохдге э зен, зене ихдиёр нисди, неки уре эри шенде ведерафде, даже шуькеет сохдеш эз дес энү. Рабигъо, дин-догlэт гуьрдегоре одомигъо гуьнжундет ижире мурдале метелере: «Чолтуке некуфде дуне нибу, зене некуфде — одоми нибу». Егlни зене эри одоми сохде уре хунде, сенигlэт, ихдиёри доре герек нисди, куфде gereки.

Рабигъо, муллагъо, кешушгъо эри дуьшмени венгесе э гlэрей эн хэлггъо гъэдэгъэ сохдет одоми эн е динмесиб э одоми эн е дин-месеби е эри не рафде. Иллогъки угъо охмури зеренуьт эгнер духдер жугур рафдге э шуьвер э де милетиге. Эри кук гене гlэмел оморени, эри духдер нэгl. Эри рабигъо пиёнискеи сохдеи, пул жэгlмете, хурден, хэлггэ фурмундеи, тэмэхькори сохдеи, э зенгъой кес чум донорей гlэмел миёв, оммо эри темизе хьэлоле жогъиле кук не духдер э еки гъисмет бирен гlэмел ниёв угъо е милет небисдоге. Эжеи инжо хьисоби, дузи эн рабигъо?

Гъеме э дин-догlэт нуьвуьсде оmore гофгъо, корго нуьвуьсде оmore энжэгъ эри хэйр эн рабигъо, куьгингъо, эксплуататоргъо, хэлггэ э торики, э овоми эри дегъишде, милетгъоре дуь э еки эри хьэлово сохде.

Э гуфдирей эн туьро нен рабигъоревоз хэлгъ жугур э де хэлггигевоз гъэриш бире гlэмел ниёв, чуьнки, гуйге хэлгъ эн жугур гlэзизе хэлгъ эн худои, гуйге худо уре эз гlэрей эн гъеме миллетгъо вихди вегуьрди. Эгнер эз расдиш хэлгъ эн жугур гlэзизе хэлгъ эн худоиге дие эз пашдогъ эн Вавилон Новухэднисер сер гуьрде те фюрер эн Германне Гитлер эйчуь куьшде оmore сохдет миллион жугургъоре? Эгнер худо гъисдиге, эгнер хэлгъ жугур гlэзизе хэлгъ эн худоиге дие эйчуь гъишди у хунхуре Гитлере 6 миллион жугуре, зенгъоре, гlэйлгъоре, келе мердгъоре, гъемере эз келе те чуькле эри куьшде, гъирмиш сохде?

Рабигъо утанмиш небире, гlэйб неоморе ишуре, гоф ишу эри дуз оmore гуфдиренуьт: э сер жугургъо и гезирогъо оморет, егlни, эз гlо-вунгъошу. Беге хэлгъ жугур эз гъеме хэлггъо гlовункор бу. Чуь гlо-

вун сохди э пушой эн худо хуярде г1зиллегьой эн жугьуру, комигьорекш фашистгьо э сад гьозоргьоревоз э гунилеревоз зерет, э печгьо сухундет, э танкгьоревоз хьэл сохдет?

Рабигьо, дин-дог1эт энжэгъ овами, дургуни, хьиллен лов сохде э гьэд эн хэлгъ. Угьо э гофгьо, коргьо, дорошгьошуревоз хэлгъэ овом сохде, милетгьоре дуй эз еки дур сохде, паразитгьоре хуно эз жофой эн хэлгъ э фурмундеигьоревоз зигьисденуьт. Эз гьеме зиьдте угьо э гофгьо, коргьо, дорошгьошуревоз охмури, нэг1лети зеренуьт э зенгьо, угьоре элчэгъ хьисоб сохденуьт. Унегуьре зенгьо эз гьеме пушоте э чум дире ние хогьут дуьшмене рабигьоре ве диндог1эте, охмури, нэг1лети зенуьт э ишу ве э доре дорошгьошу.

ЭЗ ТОВНЕЙ МЕТЕЛЕГЪОЙ ЭН ХЭЛГЪ ИМУ

Э иму гуфдиренуыт: рачи эн гоф метелеи. Дузе гофи. Метелегъо гьеме эз эгъуыл, фегъм, зиндегуни ве гъозие-гъэдер эн хэлгъ вегуурде омор. Негъогъ хэлгъ нисе гуфдире: «Эз дорошгъой раби метелегъойму дузи? «Эз гъуронгъо метелегъо расди».

Одомигъо э екиревоз э гоф-меслэхъэт сохдеки, гоф ишуре рач эри гуыжо овурде, субит сохде жуыр-бежууре метелегъо овурденуыт.

Э е кутахъэ метелеревоз гуфдире бирени унгъэде келе мэгІэнолуые, эгъуылменде гофе, комиреки кимивэгІдо гуфдире верасунде ние бире э е келе ихдилотевоз. Меселен, эз товун муыгъбет эн бебе-деде э ки гІэил хуышде, чуытам гІэил ширин, гІээиз, войгелуы гындиге омбаре гофгъо гуфдире, нуывуысде мибу. Оммо метелей эн хэлгъи э е ченд гофевоз гьеэбо нушу доре ченгъэде гІээиз, дусд гындиге гІэил эри бебе-деде. Э метелегъо гуфдиренуыт: ГІэсел эз гьеме чигъой гІуылом ширини, оммо гІэил эз гІэселиш ширини».

Хэлгъгъо эз лап куыгъне гъэдимие девргъо дануысдет мэгІэно ве гынон эн жофой нисоне. Сер гуырде эз гъэдимие греческий скульптура те атомный ледокол, эз тох эн бисду те келе богъгъо, эз чуыккe карасди те реактивный корабль—гьемей энугъо яратмиш сохде оморет э жофо ве эгъуыл одомиревоз. Хэлгъ гьемише э гофгъо, коргъой хуышдеревоз жофоре хуырмет гуырди, гІуызетлуы сохди. Чуынки жофой гІуыломе рач, девлетлчъ ве оводлчи сохдегор. Омбаре метелегъо гыунжунди хэлгъ эз товун жофо, мэгІэной эн, хэйр эн. Нун гъэзенмиш сохдей одоми, хурде-вокурдей одоми, жофо, зэхъмет некешире нис бире гуфдире. Меселен, э метелегъо гуфдиренуыт: «Жофо некешире софо нибу», «Десме сергинни, нунме руыгъэни», «Кире жэгІ воисденнге биé хуышдере э хинике гІов зену», «Кор-руыгъэн жендек одомини».

Оммо гье хуышдени хэлгъ, комики ижире тэгІрифигъо гуфдиригъо эри жофо, руыхшенд сохде, охмури—нэгІлети шенде э одоми, комики эз кор песо поисде, эз кор хъэз нисе оmore, тембели сохденуытгъо одомигъо. Эз товун ижире одомигъой гуфдиренуытгъо метелегъо: «Е кечеле духдер хуби эз дегъ небуде кук». «Вой эри тембел».

Ватан эри гьер одоми гІээизи, ширини. Эз нун эн Ватан туы келе бирей, эз нун эну вегирлуы бирей. Хэлгъ имуреш омбаре метелегъой эз товун эн Ватан, муыгъбет эн Ватан. «Эри гьер гъуш лулею, эри одоми Ватан ю ширини», «Гъэриби эз юхсулиш зобуни» — гуфдиренуыт э метелегъо.

Э гьеме девргъо, э гІэрей эн гьеме хэлгъгъо дусдире, шолумире келе. хуырмети, гІуызети, войген.

Дусди шолуми небире е кориш э пушо, э гыунжо нис оmore. Шолуми, дусди гереки э гІэрей хэлгъгъо, э гІэрей мемлекетгъо. Эз женг довгІо

дуьшмени бире, хунегьо, шегьергьо вечарусде, етимгьо, бие зенгьо зиѐд бире, богьгьо, мэхьсуьльгьо пуч бире. Э гӀзрей эн е чуькле кифлетиш шолуми недебисдоге у кифлет гьич мозол, ники дире нидануь. Негьогь нисе гуфдире э метелегьойму: «Э шолуми недобугьо хуне берекет ниѐв», «Эз товней дусди гуфдиренуьт: «Э дусди чи нирасуь». «Эз дуре бирор куьнде дусд хуби», «Сад дусд кемн е дуьшме омбар», «Гьувот эн гьуш э гьзнет дерн, эн одоми — э дусди».

Оммо дусдигьореш ченд жирен. Хэлгь э метелегьо тэґриф доренигьо дусди-гьисди боворине, расде дусди эн дуьл темизе одомигьо. Расде, холнисе дусди энжэгь э гӀзрей расде, дузе одомигьо бире мидануьт. Оммо биренуьт, дургуне дусдгьош, хуьшде хогьгьо кес нехогьо, комигьоки, эз руй э туьревоз дусди гердунденуьт, оммо эз песо бедн юхсули туьре хосденуьт. Ченгьаде туьре юхсули, тонголи, бедбэхди бисдоге, унгьаде дуьл энугьо шор биренуьт. Гуйге ижире дургуне дусдгьо метлеб эз деле биремун ишу, э гӀуьлом зигьисдомун ишу энжэгь эри энугьо кори, эз юхсули не бедн хэлгь эри шори сохде, «темерузи», «хьэсроти» дуьл хуьшдере ве-гуьрде.

Эз товун ижире «дусдгьо» гуфдиренуьт э нэґлетиревоз э гьэд хэлгь: «Эз руй дусди, эз дуьл дуьшме», «Дусд эн муьрдегьон, дуьшмен зиндегьо», «Эз руй тов-товини эз дуьл энгуьл-энгуьл».

Хэлгь гьобул ние сохде у дусдиреш, комики гиросдени э шороб-эрэгьиревоз, энжэгь эри э междуьс нуьшде-вэхуьшде. Уне гуьре эз товун ижире дусди гуфдиренуьт: «Э пейлеревоз дусди гердунугьо дуьл екире зу мизенуьт».

Оммо хэлгь нму э метелегьой хуьшде гьемчун бирмунденуьт чуь локо, зарали, бикефи мирасуь э одоми эгенер у тэхьно, эз хэлгь, коллектив тэхьно мундге, хуьшдере гьирогь доге, э хэлгьэвоз пой некешиге. Меселен, э метелегьо гуфдиренуьт: «эз е дес зере чек нибу», «Тэхьно дор э вишеш мегердо», «Эз е дор више нибу», «Эз е гуьл весал нибу», «Тэхьно гуселере гуьрг михуру».

И метелегьо нушу доренуьт эз товун энугьо кор, ки чуьжире гьинор, гьувот дериге э коллектив, жэґмет, чуьжире гьувотсуьз, кумексуьз, чоресуьз мумунуге одоми, эгенер у э хэлгьэвоз пой некешиге.

Э гьэриш эн метелегьойму омбаре несигӀэтлуье хубе гофгьо, дэґногьо дерн. «Э метелегьойму гуфдиренуьт: «Э муьрден кес шор мобош, туь глов немурьум нэхурдей», «Жогьил шороб нэхурдекиш серхоши», «Эй кес чол векуьногьо — ю мофдону».

Одоми ченгьаде эгьуьлмендиш, кор дан, божоренлуьш бисдоге хуьшдере келегед, уьткем, зерен ние гуьруь. Хэлгь эз ижире хоснетгьо хьэз нисе омор. Омбар-омбариш хуьшдере тэґриф доренуьт, келегеди, текебури сохденуьт эгьуьл ишу сук гьисдуьтгьо одомигьо. Эз товун эни жире одомигьо э метелегьо гуфдиренуьт гьечи э руьхшендиревоз «Бегьерлуье дор сер гьуз нибу, бегьерсуьзе дор сер тик», «Гомиш бала зендге екиш ние дануьсде, оммо керг е хое сохденге э гьемей мэхьэле шэгьгьэ зере». «Хэре одоми хуьшдере омбар тэґриф мидуь».

Еки эз лап зобуне дивэґгьой эз куьгьне зомонегьо мундетгьо, оммо гьеле те э эхир эз хоснет эн е пара одомигьо неведерафдигьо-гьисди темэхькори, сэґэти, дургунн. Темэхькоре, дургуне хэлгь э мтеелегьошу, элчэгь, михэнет, хогьин хунденуьт. Темэхькоре одоми эз хотур эн темэхь хуьшде э гьеме хогьин, дуьшме, михэнет медиров. Унегуьре хэлгь эз товун ижире темэхькоре, беднефсе одомигьо гуфдиренуьт гьечи: «Темэхь э одоми гуьгь хорунде» «Чум темэхькоре е хок сирон мисоку», «Э омбаргьо чум денугьо, эз кемгьош мумуну», «Мол эни гӀуьлом э и гӀуьлом мунде», «Эз деслов еки рафдге, эз сэґэт дегь мурав».

Куйгъне метелегъоре хэлгъ гуьнжунди, яратмиш сохди э гъэд ченд сад салгъо, э зир муьрс эн Гоширгъо, падшогъгъо, беггъо дебиретгъо бэгдогъо. Хэлгъ эз угъо гьемише гъезиет, ногъомо кешри. Оммо угъо э хэлгъ е вэхдиш рэхъм небедет. Унегуьре хэлгъ э чум дире не хосдет е вэхдиш гужкигъой хуьшдере, эз товней энугъо хэлгъ ченд метелегъо гуьнжундет, меслен: «Гошир э косибовоз гъич бирор нибу», «Те э дуьл Гошир рэхъм оморе, эн косиб жун ю медарав», «Худо дури, хьоким бижо»...

Э садсалгъорево диндогъэт, муллагъо, рабигъо э туьрогъо, гъуронгъо, дорошгъошуревоз хъэрекет сохдембируьт эри гиж сохде, овом сохде хэлгъэ; э нум худоревоз межбур сохде жофокешгъоре, кемер ишуре хуьрд сохде эри эксплуататоргъо. Неденишире э у вэхдине овони эн хэлгъ, э диндогъот гуьрден энугъо, хэлгъ ченд жире овосунегъо гуьнжунди эз товун дургуну, бишэгъри, шефди, темэхъкори эн рабигъо ве моллагъо. Хэлгъ э метелегъошун бурмунденуьт дургуну, хьиллен эн моллагъо, рабигъоре. Меселен, э метелегъойму гъуфдиренуьт. «Эз дорошгъой раби метелегъо дузи (расди)», «Эз гъуронгъо метелегъо расди», «Раби гъуфдире месох, раби сохдере сох», «Гъизрей эн мулла нен ошугъ гъич э еки хуб нибу», «Раби чум шур мибу».

Оммо э гъэриш метелегъойму дери ужире метелегъош эн комигъоки мэгъэншоу дуз нисди. Ужире метелегъо гуьнжунде омори эз е тараф эз овони, эз е тарафиге э гофгъо, угутгъой эн рабигъо, муллагъо, диндогъотевоз егъэлмиши бире одомигъо. Меселен, эслогъ дуз нисди омбаре метелегъо, гуьнжунде оморетгъо эз товней эн зенгъо:

Э гъеме мэгълуьми ки, диндогъэт гъемише зенгъоре элчэгъ, михэнет, хьиллеечи хъисоб сохдембируьт. Туьро, диндогъэт тэхсири эн гъеме четинигъо, сэгъизргъой одомигъоре э сер зенгъо вешенденбируьт. Э гъуфдирей энугъоревоз зен гъе эз бинеден шефд, хьилле бири, уне гуьре жугъур э нумаз гъер себэхъ, миьсд гъуфдире: «Шуькуьр э нум туь худо, туь мере зең хъэсуьл неовурдей». Э гъуфдирей туьроревоз веде биреники зен бирен, духдер бирен элчэгъэ кори, унегуьре мерд бие «офирогоре» шуькуьр соху юре зен хъэсуьл неовурди гъуфдире. Гъер дин гуьрдогор, нумаз хундегор, вой дануьсде, вой недануьсде, э и тэхъэревоз хуьрд сохде, пой зере, охмури шенде э зен, фурмуш сохде у коре ки, гъемейму эз зен, эз деде хъэсуьл оморейм гъуфдире, эз деде комики имуре зенди, шир дори, жун, жофой хуьшдере дори эриму.

Зен муьрденки э гъонун эн диневоз э сер гъоврей энугъо се лапатке хок зиьди веноренуьт, егъни, зен беднефси, тэмэхъкори. Унегуьре э гофгъой диндогъотевоз егъэлмиш бире, гъэлет бире ченд жире бедхъисобе метелегъо гуьнжунде оморет эз товун эн зенгъо, э комигъоки гъуфдиренуьт, егъни: «Э зеневоз меслэхъэт сох—гъуфдирей юре месох», «Чолтуке некуфде дуне нибу, зене некуфде одоми нибу».

Гъелбет ижире метлего дуз нисдуьт, э земонейму лонгъ нисдуьт.

Омбаре метелгъо гъуфдире оморенуьт э жирей эн килитлемен. Оммо мэгъэншой энуре верасире гереки. Меселен имуре ижире метелеи: «Дуьм тевери эз више небисдоге-више бурра ниьв». Чуьни, мэгъэншой эни? Егъни, дуьзд эз дигъ небисдоге, э дигъ дуьзди нибу. Енебуге: «Угъо э еки гъэсел не руьгъэре хуноют» — егъни хуб, э дусди шолумиревоз зигъисденуьт. Енебуге гъуфдиренуьт: «Гъердуьй энугъо эз е гъолуб вегуьрде оморет», Егъни гъердуьй энугъоре е хосиети, е дивзгъни.

Пушоте хэлгъ эз падшогъгъо, хонгъо, беггъо терсире кимивэгъо эз лэгъэшу гоф ние ведировундембируьт э гъэршуй энугъо. Эгенер э песой энугъо зулумкоргъо гоф сохдегор, енебуге э руй ишу поисдегоре одоми бирембуге ужире одомире угъо келе тембихъ дорембируьт: жоллоде

гъишдембируйт сер юре бурра, енебуге чумгьюре векенд, енебуге э зиндон дешенде. Эз товун эни кори э гъэд хэлгъ гуьнжунде оморигьо метеле: «Бэгъ гуфди мугу: ме гоф омбар дануьсденуьм, оммо терсире-нуьм э лэгъйе глов мидарв гуфдире».

Гьелбет, э гъэд хэлгъ иму деригьо метелегьо гьеме хэлгъ иму гуьнжунде метелегьо нисдуьт. Омбаре метелегьо эз де хэлгъгьойге веугьур-деи. Меселен вегирим ижире метелере: «Е гиле эрме жиге сохум, вини-шит э сер ишму чуй миёрум». Гье ижире метеле гьисди э зугьун эн азербайджани («Бир уьзуьме ер иленм, гуьр суьзе нелер иленм»). «Гъуш э гъэнетевоз мэхизуь, деве э дирногъовоз» («Гъуш гъэнетинен гъэлхэр, деве дирногъинен») «Эз деве келе фили» («Деведен бевуьг фил вор»).

Э гъэд эн метелегьойму омбаре метелегьой эн де милетгьойге гъэриш бирей у е мэхътеле кор нисди. Э е хори, э е жиге зигьисдеи э азербайджангьо, лезгигьо, гъумугъгьо, даргингьо ве де милетгьойгеревоз, гьелбет эз метелегьой энугьо омбаре метелегьо дерафдет э фольклор иму.

Омбаре овосунегьой эн ченд жире хэлгъгьо э еки ухшешуьт, чуьнки овосунегьо э садсалгьоревоз э лэгъй эн ченд жире хэлгъгьо гешдет, дуь эз еки шиновусде у овосунегьоре.

Оммо гьисди ужире метелегьо, комигьоки гьисдуьт энжэгъ яратмиши эн хэлгъ иму, энжэгъ хэлгъ иму гъунжундегьо «мен сеничун муьрдеки, сен менуьн — пойпичеки». Инжо э и метеле эз шеш гоф энжэгъ дуь гоф э зугьун татини, угьониге э зугьун азербайджанини. Оммо неденишире э и кор, е доне одоми гуфдире нидануь ки, и метеле эн тати нисди гуфдире. Е доне азербайджани нигу ю: — «Мен сеничун муьрдеки», небуге — «сен менуьн — пойпичеки», «енебуге «Гуш-гуши эн ализе Эвшеиш ченд е келе хьэрон», «Гушд э лэгъйе, тирох э пойме веллагъ-биллогъ гуьрменншем», «Еки гъэгъ вермези, еки гъэгъ гъуймез», «Зугьун шум-руьме дануьсде».

Имуре ижире метелегьой тати гьисдуьт, комики ведиромори эз гъэрей хэлгъ иму э у гъэдимне лап куьгьне вэхдгьо нэгъ, и пушогьо, меселе эзи пенжогъ-хьофдод салгьо пушо, енебуге диеш зуте.

Э иму кимивэгъдо гуфдиренуьт гоф-чи вероморенге: «Бура-биё Мердэхэй э хуне недери «Гид гел Мердэхэй эвде ёхдур» (Мэгъэной эни метеле ижирен. Э Дербенд те революция е келе гъуччи, шогьир дебу-Мердэхэй Овшолум. (Э хэлгъ уре Мердэхэй Сибири гуфдиренуьт). Гош-ширгьо не хьокимгьой Дербенде эзу гъэгър оморенбу. Е дес ченд бо уре эри дуьсдогъ сохе оморенге, човучгьо Мердэхэе эз хуне неофдет. Гье эзу вэхдевоз э лэгъй хэлгъ дерафди и метеле «Бура-биё Мердэхэй э хуне недери».

Э Дербенд, э гъэрей хэлгъ е одоми е эгъуьл неветовусдение гофе гуфдиге э у гуфдиренуьт: «И эз дургунигьой эн Шелмуьй Мемри бисдо», «Туй гуйге, эз Шелмуьй Мемри рихдегьоре вечерий».

Хэлгъ гьечу гуфдиренуьт, чуьнки Шелмуьй Мемри э гъэд эн хэлгъ мэгълуьм бу эз хуьше дургуне овосунегьо гуьнжундегори гуфдире. Ижире овосунегьой энугу: «Чуьтам Шелмуь э ваннай хьомум батмиш бириге», «Чуьтам Шелмуь э кул мужине венуьшдиге», «Чуьтам Шелмуь э хов пашдогъ бириге» ве у де Шелмуь гъунжунде овосунегьойге э гъэриш хэлгъ эз зуревоз мэгълуьмуьт.

Э куьнди 30 сали ме метелегьо, фольклор эн хэлгъи имуре кура сохдем, мэгъэной эн гьер метелере, эн овосунере хьэрекет сохдем эрме эри верасунде. Е бэхш ме кура сохе овосунегьо, метелегьо э жейлее кни га ведироморегу э 1940 сал, е бэхшиге—тике-тике э и песини салгьо, э алманахгьой татиму. Оммо омбара метелегьо овосунегьой хэлгъи ме кура сохдемгьо э гъэд эни ченд салгьо э печать неведиромори.

Имуре гысдуът ужире метелегъ, комигъоки эз мэгIэной эн овосунегъо вегуърде омори. КимивэгIдо иму гоф веромореки гуфдиреним у метелере, оммо биней эн у метеле эз же ведиромориге ние дануьсденим. Унегуьре кими метелегъо элэгIэй эн хэлгъ деригъо неки ологъолуьнуьт э овосунегъоревоз, хуьшдени эни метелегъо эз овосунегъо бегъем бирет, Эри нишу доре и коре мере воисдени бирмунум э е ченд метеле, эз коми овосуне у вегуърде омориге.

Э иму э метелегъо гуфдиренуьт: ширини тэхълиш э зугъу дери. ЕгIни э зугъуревоз э одоми тэхъле гофиш гуфдире мибу, ширине гофиш, МэгIэной эни метелере ижире овосуне — ихдилоти.

Гуфдиренуьт е падшоге е эгъуьлменде везир бири. Е руз падшогъ мугу эз везир хуьшде «Бура э базар эриме е лап лезетлуье, ширине чи восдо биёр». Везир восдо овурд эри падшогъ е зугъуне. Эри падшогъ эз зугъуне хурек сохдуьт, дорут уре. Падшоге омбар хъэз омо. Егйлейге падшогъ буйругъ до э везир хуьшде, мугу: «Бура э базар эриме е тэхъле чи восдо биёр». Везир рафд гене е зугъуне восдо овурд эри падшогъ, Падшогъ омбар мэхътел мунд, мугу эз везир хуьшде: «Ой везир, ме эз туь гуфдируьм бура эйме эз базар лап ширине чи восдо биёр. Туь рафди зугъуне овурд. Себэхъимуьн эз туь гуфдиренге, бура эри ме лап тэхъле чи восдо биёр, туь эхи гене зугъуне овурди. Эйчуь эхи, серме эзи кортуь неведарафд?»

Увэхд везир чарусд мугу эз падшогъ: «Э жун туь падшогъ, шириниш, тэхълиш, э зугъун дери».

Еенебуге вегирим метелейгере Михэ э мисмар чарундигъо первердигор, демуьрчиреш худою гысди» Омбар-омбариш и метелере э гIэрей хэлгъ иму э зугун азербайджани гуфдиренуьт. «Михи мисмари илеен первердигор, демуьрчинуьнде аллагън вор». Оммо омбаре одомигъо гоф хуьшдере эри гуьнжо овурде гуфдиренуьтго и метелере ние дануьсденуьт биней эни метеле эз же ведиромориге. И метелере ижире гъозие — овосунеи.

Гуфдиренуьт, е демуьрчире е раче зен бири. Е гиле падшогъ эз куче, эз мэхъэлей эн демуьрчи э гиросдеки зен демуьрчи нэхэбереки гъопуй хъэете вокурде, вохурди э чум эн падшогъ. Падшогъ омбар чумшуре, бедневсе одоми бу. Падшоге воисд зен эн демуьрчире вегируь э хъэрем хуьшде. Э везир хуьшдеревоз меслэхъэт сохде, у огол зе овурд демуьрчире, мугу эзу: «Имишев те себэхъ гъозор доне ми хъ гъуьч сох э десдин дестуьревоз, эгенер несохдиге — сер туь эз герден туь бурра миёв». Падшогъ юш дануьсдембу, ки демуьрчи э е шев ингъэде михэ хъозур сохде нидачуь. Оммо и вогъне уре герек бу, демуьрчире эри куьшде, егIни буйругъи эн падшоге эжиге неовурди гуфдире, э и вогънеревоз зен энуре эри вегуърде эри хуьшде.

Демуьрчи вогошд эз ки эн падшогъ дуьлхуьрд, хъэлежигер. У дануьсдембу, ки ю э жигей эн се одомиш кор сохдге, гене нимей эн падшогъ гъэдэгъэ зере михгъоре гъуьч сохде верасде нидачуь. Унегуьре усдо гъич десе э кор незере согъ шев э зен хуьшдеревоз нуьшд э ёс, гузет сохде кей себэхъмунде жоллодгъой падшогъ миёв миберуь уре герден юре эри зере.

Суьфделе себэхъ очмиш биребу, бирден дер гъопуй эн демуьрчи куде омо. Демуьрчи гъэл дешенд э герден зен хуьшде, гиризд, хъэлол бо хосд эз у, ведиромо э лэгIэй гъопу. Жоллодгъой падшогъ дики, дуьл эн у деш жэгъ зе. Бирден еки эз жоллодгъо мугу эз у. Эй усдо, пушой себэхъ падшогъ иму эз дуьл гуьрде юре муьрди. Гъитгъо-тоегъигъоре

эри э сер гъоврей энү бесе веноре е се-чор мисмар гереки. Сэ чор мисмар сох зури-зури биёр э хъэёт падшогъ».

Косибе демуърчи гье усэг, лэт дуъл ю э жиге оморе, сере тик гуърде гуфди. «Ой мнхэ э мисмар чарундейгъо первердигор, демуърчиреш худой ю гьисди».

Енебуге вегирим метелере «Те увэг, лдон е хэр мимуъруь, е сэхьиб хэр». Гуфдиренуьт, егиле молла Насратдин э дегь туьме вегуърдебу хэр хоне эри гъурон хунде, хуте сохде э гъэд дегь сал. Зен эн молла Насратдин дануьсденге и коре, терсире, гуфди эз шуьвер хуьшде: «Ой мерд, туь чуь кор овурдей э сер иму. Туь хэре гьич гъурон хунде хуте нисохи, увэхд хон мизенуь микуьшуь туьре». Молла Насратдин суьпле хэнде сохде, мугу эз зен хуьшде: «Ой зен, туь фикир эйчуь кешире. Егиле и хон имуре дориго пулгъоре э шори-никиревоз хурим, те дегь сал оморе гиросше хэйль вэг, лдон, те у вэхди е ме мимуъруьм, е хэр мимуъруь, енебуге сэхьиб хэр».

Гьемин гьс ижире тэхъэревоз гуьнжо оморет эз овосунегъо ижире метелегъой хэ. гьи: Хэшил эн молла Насрадине хунои», «Буьлбуьл гуфди мугу: мере дерд чумгъой мере векенде негуърди, суд мере хуг нисохдгэ», «Коргъой жингире Шомоили», «Гъуччи Балагъмеди», «Эй Зарангил чуь мундиге, эй туьш гье у мумуну», «Гьерчуь дори-эритуьни». ве угьониге.

Э е статье минкин нисди хуб, бегьем, тевесер эри нуьвуьсде, мэг, лэной эн жуьр-бе-жуьре метелегъой эн хэлгъи имуре, кей, э чуь вэхд, э чуь жире девр, э г, лэрей эн коми жире социальная группа яратмиш бириге у метеле, коми метелегъоре чуьжире ологъоиге э овосунегъой хэлгъи имуревоз, чуьтам у метелегъо эз кими овосунегъо бегьем, г, лэмел оморетге. Оммо гье и нуьвуьсде оморе фактгъош, нушу доренуьт эз товун зурбое мэг, лэно ве тербиеи эн метелегъо, комигъоки гьисдуьт яратмиши эн эгъуьл эн хэлгъ, сигъ ологъолу бирен эн омбаре метелегъо э овосунегъой хэлгъиревоз.

Дабариё ШАУЛОВ
кандидат философских наук

ЭЗ ТОВНЕЙ ЗАРАЛИ, ДУРГУНИ ВЕ ГІЭСУҮЛ ЭН ДИН-ДОГІЭТ ЖУГҮУРИ

Дин-догІэт жугуури гьисди — религий жугуури, гурлугь сохденуьтго кими жугуурго ве узге хэлгъгойге, зигьисденуьтго э СССР, США Израил, Иран, Польша, Румыния, Венгрия ве узге вилеетгойге.

Дин-догІэт эн жугуури гьемчун узге религийгойгере хуно, ужире формай общественный сознание—у гьисди бовор сохдеи э гувот худо ве э культовые обрядго — гІэдетго, мигІидго вед. вед.

Дин-догІэт жугуури бине норе омори э куьгьне гьэдимие деврго, э лап зуине вэхдго, кейки дуетмиш биренге хэлгъ эн жугуурго. Дин-догІэт — религий жугуури эсер бегьем оморе дуетмиш сохде омори чин суьфде э хоригьой Палестина. Дин-догІэт гІэмел омори у вэхди, кейки инсон кемгувот бу, гІожиз бу э пушой гувот эн природа, тер-сиренбу эз ю.

Дин эн жугуури дуетмиш бири лап э куьгьне деврго, кейки гьеле жугуурго лап торик ве гІони биретго эз тараф экономика ва культура.

Метлеб дуетмиш бирен религий эн жугуури энжэгъ эзу бирики, эз торик ве гІони бирен ишу э куьгьне вэхдго ве эз гувотсуьз бирен ишу эри женг берде э природаревоз. Эзу гувотсуьз бирен ишу суьфдеи одомигь э пушой келе кулокго, нокумие пожарго э вишего бириго, э ишу мэгІуьм нисдиго э природа бирениго туфогьне — нехэберекие корго гуьре, бине-гуьрди э мувэхъ ишу ёггин гьисди гуьдире э ишуре эйлонме гуьрдигь гІуьлом ужире келе гувот, комики сохде мидануьго ники ве беди эри инсонет. Зиёд бире-бире гІэдетгой эн гьумолетго дуетмиш бирени классго, — э дин-догІэт боворсохго, э гІэдетго, мигІидго, фолго, фендизенонегь бовор сохдегорго. Гьечи оморе-оморе дуетмиш бирени мигІидго, шоботго, гІэдетго.

Рэхьбери эн религий жугуурире гье эз куьгьне деврго вегуьрди э дес хуьше, чуьн ерэгъ, гІоширте класс, эри эксплуатировать сохде жофокеше хэлгъ, эри хурде жофой дес энуре. Пушоте худой эн жугууру худой эн чулгерде, молдоре хэлгъ бу. Песдего, э гьэриш омборе салго оморе-оморе угьо худошуре чарундуьт э худой эн «вихде» оморе хэлгъ эн жугуурго, эн сэхьиб нэхирго, сэхьиб гелего. Гьемин у худоре оморе-оморе чарундет э худой жэгІми миллети эн Исроил. Песдего куьгьинго, ливигьой эн Ерушоленим эз нуминей ишу мэгІуьм сохдет гуйге и худон офирегор эн гІуьлом.

Гьуллугьчигьой эн религие бирет, чуьн ерэгъ э дес огьогьо эри доше э дес ишу косибе хэлгъэ. Меселен: рабигьо э вэгІз дореки э нумазго, овилхунегьо гьемнише гуьрденуьт мейл гІоширгьоре, гуьфдиренуьт егІни, гуйге, худо косибгьоре эри хотур гІоширгьо косиб офири, гІошир-

гъо косибгъоре недово, седогъо дуйт гловун ишу—эн глоширгъо михило бошут.

Чутьам ки косибгъо э огъогъо ,сэхьиб гъулгъо э гъульети муьди биретге, гъе гъечу оморе-оморе одомигъо муьди бирет, бовор сохдет егӀни гуйге худо офирегор эн гъуьломи гуфдире.

Э классовой общество дин-догӀэт эн жугъури бири ерэгъ, э дес гъу-вотлуьгъо, огъогъо, глоширгъо, сэхьиб муьлкгъо, сэхьиб гелегъо эри эксплуатировать сохде-гъулгъо, фэхьлегъо, косибгъоре.

Падшогъо не глоширгъой жугъуру гъемишелугъ эксплуатировать сохдет жофокеше хэлгъэ. Шельмуь гъемилик буйругъ сохдебу э серворгъой хвьшде э сер улкегъою вебируьтгъо серкоргъо: учгъэде хурег омурде гереки эри хуней падшогъ Шельмуь не эри э сер суьфрей ю вебирегорго, «угъоре вес сохдени угъо э хурег михтож не бошут». Гьер рузине хурег хуней падшогъ Шельмуь: хубе глорд зерде гендуьми 30 кор (нум пеймунен) гӀэдети глорд 60 кор, хубе мисембе гуьрде нарговгъо 10 доне, 20 наргов эз нэхир, 100 гусбэнд, э хьисоб недебируьт шуморуш говкуьгьигъо ве узге хъэйзугъойге. Эз угъо бэшгъэй Шельмуь гъэрд-хунд бу эри фуьрсоре эри Тира падшогъ, Хьиром эри тир-тэхдей вокурдеи Битгъемигъдош, э сал ю 20 гъезор кор гендуьм, 20 гъезор бат (нум пеймунен) руьгъэн оливкавой.Гъечи гьер сал Шельмуь мидо падшогъ Хьироме эри ю фуьрсоренбуьгъо строй материал—тир-тахде. И нувьуьсде оморе продуктгъоре серкоргъой Шельмуь вечиренбируьт гъемере эз жофокеше фэгъире жугъуру.

Шельмуь муьрденге хэлгъ эн жугъургъо руй бисдорут эки кук падшогъ Шельмуь — эки РохьовгӀом. Эз ю хосдуьт — гуфдурут «Бебешму Шельмуь келе неветовусдени гурунде хэржгъо-налоггъо венорегу э сер иму. Э туь минет сохденим туь екем сук сох хэржгъоре эз сер иму, комиреки э сер иму веноригъоре бешешму. У коре туь сохдиге гъемишелугъ иму туьре гъурлугъ мисохим». (Э нови молохим-элеф э 42 муьн симон). Оммо РохьовгӀом кук Шельмуь хэлгъ жугъургъоре жуьгоб доре, гуфди: гъилт энгуьшд ме эз кемер бешейме гъолиндди гуфди. «Эгер бешейме э сер ишму гурунде налоггъо хэржгъо венориге ме диеш зидте мисохум у хэржгъо-налоггъоре. Эгер бешейме ишмуре э гъирможгъоревоз куфдиге, ме ишмуре э денжилгъоревоз мукуюм» Шиновусденге хэлгъ жугъур и жугъобгъой РохьовгӀоме келе востаниегъо сохдуьт э гъэршуй РохьовгӀом. Э у гуьре падшогъ РохьовгӀом вирихд эз Ерушолеим.

Эгер хьисоб сохдимге иму ченгъэденге Шельмуь э сер хэлгъ веноре налоггъо, ижире миданим хьисоб сохде дануьсде: 1 кор гьисди э гурунди 364,5 литр глов, 1 бат гьисди э гурунди 36,5 литр глов. Эзи хьисоб миданим чендгъэдер омбар ве гурунд буге налоггъой Шельмуь эсер жофокеше хэлгъ жугъур венорегуьгъо. Ижире бири гъемише налоггъой эн гъеме падшогъгъойгей жугъургъош.

Дин-догӀэт жугъури, узге религиегъойгере хуно, гъемише гуьрди тараф эн сэхьибгъулгъо, глоширгъоре, Куьгьингъо, рабигъой жугъуру гъемише тарафгир эн сэхьибгъулгъо не эн хьуькуьмет падшогъи бирет. Гъеме законгъо-дингъой эн обществой сэхьибгъулгъон э хьуьмошгъо нувьуьсде оморгъо, комигъореки гуфдиренуьтгъо: эз худонини, э буйругъ худоревоз нувьуьсде омори гуфдиренуьтгъо. Гъемей энч дингъо-догӀэтгъо э хьуьмошгъо веруьтгъо тараф сэхьибгъулгъо, сэхьиб келе гелегъо ве глоширгъоре дошденуьт ве хъэрекет эн у дингъои эри доше фэхьлегъоре эзир муьрс глоширгъо-муьфтехургъо.

Падшогъ вихде омореи э дин эн жугъуриевоз гуфдиренуьт эз худонини гуфдире, егӀни худо вихди нори падшогъе э сер хэлгъ. Гъемей литературай хьуьмошгъо нувьуьсде оморгъо ужире нувьуьсде оморики,

падшоґ эн жугуру вихде оморени гүфдире э десдин худоревоз. «Терс кук ме эз худо, эз падшоґ, медор тараф эн э гээршуй падшоґ вэхуыш-дере одомигьоре» ужире хуте сохдет хэлгэ новигьо.

Э туругой эн жугури эри «Гловун» омбаре велгго нувьувьсде омори, чуьнки фэггир-фугьоре эз Гловун терсуьт, песо поют эз довглой азади ишу. Ужире хуте сохдеи могылуґэ э терс Гловуневоз уґоре воисденбу муьхькем.туь сохде хьуькм эн эксплуататоргьо, сэхьибмуьлкгьо Глоширгьоре э сер жофокешгьо.

Жофокешгьой жугуру эз эзир муьрс огьогьо, куьггингьо дебиригьо бешгэь, гьемишелуьг дебири эзир муьрс голути эн уьзге падшоґлуґгьойгеш.

Эз нимей гьевели девр те расирени э девр иму-падшоґьети эн жугуру эзир муьрс эн падшоґ Рим дебири.

Зиндегуни эн хэлгэ жугур э зэхьмет не есируьневоз гиросьди гьемишелуьг, э довглой сохдеиревоз э гээршуй римлянгьо эри азад сохде гьэьм жугуре.

Падшоґьети эн жугуру омбар дураз кешири э куьгьне девргьо. Боругьой эн бору гуьрде шегьергьой ю хэребе сохде омори тегьиемет, э десдин уьзге падшоґгьойгеревоз. Хэлгэ эн жугургьой эн у шегьергьо поисдет гьемишелуьг эри дошде азади ишуре э пушой дуьшме, э пушой уьлум. Э сер хэлгэ эн жугур, эз муьрс, есируьн эн Персиянгьо, Сирийцгьо ве Римлянгьо вебиретгьо бешгэь вебири, гужлюь зэхьмет эн эксплуатацией эн духовенствой жугуруш, эн Ерушолемиш. Муьрс, есируьн, эн хьуькуьмет «хуьшдеш», эн Синат ишуш, комики вебиригьо э сер ишу, диеш зьдте э зэхьмет ве есируьн дешендет ишуре эри хэйрменфиглэт муьфтехургьо ве рабигьо.

Гьэдерсуьзе женггьо, хьуьжетгьой эн рабигьо гьич кем небирет гьемишелуьг, дебири, эри хотур рабиети, э Глэрей рабигьошу, эн унжош гуж, зулум энжэгэ суьфде э косибе хэлгэ бири. Э 60 муьн салгьо те девр иму хэлгэ эн жугуру келе гьолхмишигьо сохдембируьт э гээршуй падшоґ эн Рим не эн Глоширгьой ишу.

Эзу хьол бешгэь жофокеше жугургьо э зир дуь жире зэхьмет дебируьт, чуьнки уґоре эксплуатировать сохденбируьт Глоширгьой «ишуш» ве рабигьо куьггингьой «ишуш», комигьоре буьруьт зурбое ихдиэригьо эри дегьишде косибе хэлгэ жугуре э зир вик — хьуькм ишу ве э зир за конгьой общинагьой жугургьо.

Э у вэхдгьой (средневековья) омбора зэхьметгьо доренбируьт гьэьм жугуре эз гьеме зьдти э Испания. Э 1492 сал гьеме жугургьоре пиш сохде, оворе сохдебируьт эз Испания.

Э девр капитализмиш хьол жугургьо хуб небисдо.

Омбар гурунд бу хьол эн жофокеше жугургьо э падшоґьети Уруснетиш Падшоґьети Уруснет э гьер жире тегьеревоз антисимитизма (жугур-нехогьи) лов сохденбу э Глэрей миллетгьо. Падшагьети Уруснет, э у дуьшмени дешендиревоз э Глэрей миллетгьо, воисденбу уре дур соху фикир ве гьувот эн жофокеше хэлггьоре эри женг берде э капиталистгьо ве э помещикгьоревоз.

Эз эзир зэхьмет эксплуатация ве муьрс есируьн дебирен, жофокеше гьэьм жугур гешденбируьт эри ишу, «тухтемиши» э дин-доглэт. Э зир муьрс дебируьтгьо косибе жугургьо э нумазгьо хунде эз худо лово хосденбируьт эри хилоси ишу эз э зир муьрс есируьн дебирен, эз Глонети, комики ишу ветовусдембируьтгьо.

Э и тегьеревоз э гуьнжо омори биней Глэсуьл эн дин-доглэт — религий жугури, хэлгэ э фурмунденгьоревоз э зир муьрс, э торики ве овами эри дегьишде.

Гъеме жире религиегъо реакционниуьт, угъо гъемише, нисе гъишденуьт торике хэлггъэ эри пушо рафде, э рэхъ азади ишу. Религией гугъури эз гъеме зиэдте реакционни бирен эзу мэглъуьм бире, чуьнки дин-догlэт — религией жугъури дошдени хэлгъ жугъуре эзир вик хуьнде, ишуре пес шендени эз чалашмиши ишу эри азади ишу, э десгин хуьшдени ишуревоз нисе гъише азад бошут эз зир вик, зулм эксплуататоргъо ве гиж сохдени ишуре э «гофгъой» худоетиревоз, егlни худо миё дуь инсоне вед. вед. Религией жугъури гъемишелуьг хэлггъэ пес шенди эз довгlой азади ишу.

Марксизм бурмунди другуни биней гъеме жире религиегъоре, комигъоки пес шенде хэлггъэ эз довгlой азади, тор сохде мувэхъ ишуре. Унегъуре Маркс гуфдири ки, «Религия — гъисди гуфдиригъо тирьек эри хэлгъ», эри эксплуатировать биренуьтгъо класс, минкинсуьз, чоресуьз имид дошденуьтгъо э себэхьине руз, егlни муьрде бэгъдо э у гъуьлом хубе зиндегуни биренини гуфдири ишуре.

Марксизм-Ленинизм бурмундени ки, э религие бовор сохде и, хъсуьл омори э инсон эз э природа не э зэхьмет ве муьре эн класси не веромореи ишу. Религия, иллогъки дин-догlэт эн жугъури, гъич е вэхдиш кумеки не сохди э инсонгъо эри женг берде э гъэришуй зэхьметдореогоргъо ве эри женг берде э гъувот природа ве класс эн эксплуататоргъоревоз, энжэгъ диеш гуфдирики эз худонни, гъишди инсонете сабуьр сохде, сер зере э ишу.

Дин-догlэт жугъури расд ведировунде общественной зэхьметдореогоргъоре ве гъишдени инсонгъоре муьди бире э гуфдириевоз ки, эз худонни, хуте сохди ве хуте сохдени ишуре э дух боришмиширевоз э эксплуататоргъоревоз.

Религией жугъури, комики кумеки сохденигъо э эксплуататоргъо, дуьшмен эри наука ве прогресс. Наука э религией эн жугъуриевоз — э еки дуз нисе оморе. Религией жугъури гъеме гуж хуьшдере венорени эри мешат бире э наука. Религией эн жугъури нисе гъише инсонгъоре э дуде жиревоз гъуьломе винишуьт чуьтамиге, энжэгъ мешат бире э дануьсден наукара. У гъемнише мешать бири ве мешат бирени эри дануьсден бине гlэсуьл расди эн природаре ве обществе. Дин эн жугъури гъечи хъисоб сохденики, гуйге гъеме эгъуьлго пушоте доре омори, «е чиш немунди э туро доре не омориго, тозе хэбьергъо гъемере мида ни офде эз туро». Религей эн жугъури нисе гъише чумкура руьшуьм бу, недан дануьсменд бу, гъул — азад бу.

Приодаре исследовать сохдени гlэмел нисе оморе э дин эн жугъуриевоз.

Куьгъингъо, рабигъой жугъурире е вэхдиш хъэз нис оморенбу жогъилгъо литературай жугъурире хунден — сефруте хунден — угъоре восисденбу энжэгъ «туьрой Мишире» хунден-литературере нэгl. Рабигъо гъэдэгъэ сохдебируьт, нисе гъишденбуьруьт одомигъоре литературай советири хунде ве нуьвуьсде. Угъо хиренбируьт художественный произведениегъой литераторгъоре, комигъоки э зугъун жугъури печать зере оморегъоре ве сухунде, велтараф сохденбируьт ишуре.

Э 1554 сал э девр папа римский, опубликовать биребугъо список гъэдэгъэ бире печать зере оморе книгъо, э съезд рабигъой эн Италия гъэрор ведешендебу э шегъер Фераре ки, е доне печать зере оморе книг жугъури э фурух мевадаравгъу те 3 раби ве доен жэгlмет эри энв книгъо отзыв не нуьвуьсуь у книгъоре хунде гlэмел миёвге е ниёвге. Гъерки рабигъо фегъм не сохде книге, отзыв не доре книге восдоге, миёсд 25 пун суьрхи штраф доре. Э 1603 имуьн сал съезд эн рабигъо э шегъер Франкфурт гъемчун гъэрор ведешенде — гъэдэгъэ сохдебу ихдиёри 3 раби небире эри опубликовать сохдени чуь жире книге бисдогеш. Даже

э 18 муьн векгъош тек-тук ведироморенбу рабигъо ихдиёр недоре кими сочинениегъо, книггъо.

Тарафгиргъой эн религий жугъури э гьер жире тегьеревоз хъолово бирембуруэт э келе хундегор — философ Б. Спиноза, гъэдэгъэ сохдембируэт эри хундеи э светски школагъо ве хундеи литературагъоре. Эри вокурде омореи казённый Начальный школагъо рабигъо ишу жэгметлугъ тэгнитгъо гуьрдебируэт, оммо ишу гъилгъой ишуре эри хунде норембируэт э гимназиягъо ве э узге светский учебный заведениегъо.

Нисди е доне писатель жугъури эн XIX век э падшогъети Уруснет, комики серкуши месебире неведуьрдигъо, Э дургуне доносгъой чугъулгъоревоз дуьсдогъ сохде оморебу писатель А. М. Дик. Куьгынгъо гъэдэгъэ сохдебируэт эри печать зере проивденениегъой И. Аксентельда, эхиринде типография печать зере недануьсд сочинениегъой эн уре. Чугъулгъо организовать сохдебируэт доносгъо э сер поэт И. Л. Гордон. Суьфдеи театр жугъури, комики вокурде оморебугъо э Уруснет э 1876 сал э чугъули фанатикгъоревоз э десдин правительствоевоз э 1882 сал сэхд сохде оморебу.

Рабигъо, кор художникире, иллогъки скульптурере гъэдэгъэ сохдебируэт-укоре сохде нисе гъишденбуьруэт.

Эз дуьдиргъо кем дебирен э гъэриш хэлгъ, жэрэхгъо, фолчигъо ве пиктикчигъо зиёд биребируэт э гъэриш хэлгъ.

Рабигъо эри кефсуьзгъоре «хос» сохдеи тилисимгъо, хъэйкелгъо ве гловесугъо мисохдуьт.

Узге р-лигиегъойгере хуно дин-догъэт эн жугъуриш дуьшме бу эри довгой революционер жофокешгъо. Дин эн жугъури э гъемей гъуьмуьр хуьшде тараф муьфтехургъо, эксплуататоргъоре гуьрденбу. Э гьер рузине нумаз хучдеигъо, рабигъо, хъэзонгъой нумазгъой жугъуру хъэрекет мисохдуьт ве хъэрекет сохденуьт эри пес шенде фикир фъхълегъоре эз довгой зиндегъуни ишу.

Ихдиёр дингъо е нумазгъо э дес келе гъоширгъой жугъуру дебуьруьт.

Э падшогъети Уруснет фактически ихдиёр дин-догъэтгъо ве нумазгъо э дес дуьруьжде капиталистгъой жугъуру дебу — Гинцбург, Поляков, Бродский ве эдес узгъгойге.

Э иму э Дагъисту ихдиёри дин-догъэт ве нумазгъо э дес гъоширгъой жугъургъой Дагъисдонни чо дебируьт.

Э Дербент, Петровск, Тмирхан Шура рабигъоре гъоширте одомигъо вихдемируьт.

Э Дербент ихдиёри келе нумаз, э дес гъумолет Ханукаевгъо дебу, эн чъкеле нумаз, э дес гъумолет Гавриловгъо дебу. Эн нумаз Хъэнуьхли, э дес Хануховгъо дебу. Эн нумаз Огъо, э дес Дадашевгъо дебу. Ихдиёри нумаз Хивро — э дес Раби Яшагъие дебу.

Гъоширгъой жугъургъо — нуьвуьсди Ленин — гъошире урусгъоре хуно ве гъоширгъой эн узге вилетгъойгере хуно гъемееки союз бире сигъмиш сохдет, зэхмет дорет, тгъламиш сохдет жофой фъхълегъоре.

Э у вэхдгъо правительстгъой падшоги э сер жугъуру погром сохдигъо вэхдгъо, рабигъо падшоге борохо сохдет. Угъо эхэлгъ гъондуьрмиш сохдембируьт э падшоги муьди бошут гъоси не бошут гуьдире, гуйге падшогъ худо вихде норе одомини. Рузгъой шоботгъо рабигъо, хъэзонгъо э сер гъихэл падшоге борохс сохдембируьт.

Рабигъо гуьдиренбируьт э гоф туроревоз гьерки э падшогъ гъоси бисдо муьрде хъэьви. Э руй падшогъ гоф овурдеи э руй худо гоф овурдеи хуно.

Э Варшава э 1903-сал э съезд рабигъо теслих биребу: рабигъо биэ хъэрекет сохут идея социализмере эз бине эри нисд сохде эз гъэриш

иму, эз гъэд эн жугъургъо Э е хунеш медебугу не книг, не газет ве суротгъой эн вождыгъо, чуьнки и кор эн социализма э гоф ишуревоз омбар секоноие кори. Гуфдире гереки э гъеме, эз хуней гьерки офд омо и гъэдэгъэ бире чигъо у хунде миев член эн у общества ве гофсуыз гъобул мисоху эри эн у кор жожен хуьндере.

Падшогъети венгесденбу дуйшмени э гъэрей жофокешгъой жугъургъо не эн урусго, э уревоз гъожиз сохде, нес шенденбу ек бирей жофокешгъоре. Правительством эн падшогъ э погромгъо сохдеиревоз э сер жугъуру, хъэрекет сохденбу гъэгър, фэхълегъо ве ранжбергъо э, помещикгъо ве капиталистгъоревоз бугъоре, эри эз ёр ишу ведешенде.

Э 1904 муьн сал, эсер жугъуру э шегъер Кишинев хунризне погромгъо биренге, депутатгъой гъоширгъой жугъуру рафденге, э эрз э кин Министр Внутренних Дел Плеве эз ишу гуфдиребу: «Эгер ишму зомин бисдоритге э пушойме, фэхълегъошму э революционные движение кумеки, нисохутгъоре, у възди меш зомендор мибошум э сер гъэйм жугъур е погромаш нибу гуфдире».

Э Уруснет гужлъу биренге революционные движение, полиция э тозе гъувотевоз организовать сохденбу погромгъо э сер жугъуру. Э октябрь 1905 сал 600 гиле погромгъо сохдебирют э сер жугъуру черносотенцигъо, эз комигъоки чин зиёди зарали биребу э косибгъо.

Варасирегоре фэхълегъой эн гъеме миллетгъош поисдебуьрут э гъэршуй черносотенцигъо-погромщикгъо. Оммо и кор э гъоширгъой жугъуру не рабигъошу мешат не бу, эз руй мибурмундут ишу гуйге хэлгъи ишуре хосденре, оммо эз зир э погромщикгъоревоз э зугъу бире кумеки доренбуьрут ишуре.

Э революцией 1905 сал рабигъо не православный ве узге кешушгъойге гъовхо бердебуьрут э гъэршуй забастовщикгъо. Угъо дузетмиш сохдебуьрут бандагъо эри куфде-куьшде революционере жугъургъоре, пэхъникке собраниегъой ишуре э полициягъо мэгълуьм сохдебуьрут, революционергъоре гурде э дес полициягъо доребуьрут.

Э Варшава э 1908 сал биребугъо съезд эн рабигъо благодарность фуьрсоре э сер Николай II тэгъриф доребу уре эри революционере тасунден. Э съезд ишу, комики 1910 сал э Вильно биребугъо, рабигъо эришу норебу эз бине куьк революционный движениере эри нисд сохде.

Рэхъберчигъой эн дин-догъэт жугъури чуьн беде дуйшмере хуно поисдебуьрут э гъэршуй Буьзуьрге социалистический революцией Октябри. Э 1918 сал религиере гурлугъ сохденбуьрутгъо — рабигъо э сионистгъоревоз э еки келе съезд сохдебуьрут э Уруснет. — Э у съезд угъо резолюцияго ведешендебуьрут э гъэршуй революцией Октябри. Гье э у сал Всеукраинский съезд эн рабигъо э Одесса биребугъо жогъиле хуькуьмет Советире хьирим сохдебуьрут.

Э суьфден салгъой хуькуьмет Совет е гъэдер духовествой эн жугъуру э еки э духовенстой урусго не эн муьсурмуьгъоревоз дуйшмени гердунденбуьрут э хуькуьмет советевоз.

Аронсон, раби эн Киев, 1919 сал антисоветский «Союз Возрождение» дузетмиш сохдебу: У нуьвуьсдебу э газетгъо руйлемегъо — возваниегъо э лешгер белогвардейшгъой Деникин кумеки эри сохде. Совет религиозный жугъургъой эн Украина э 1919 сал эри Колчак благодарность фуьрсоребу эри гъовхо бердеи э гъэршуй хуькуьмет Советгъо.

Буьзуьрге Октябрский Социалистический революция бине но программное требование эн партий коммунистире эри жейле сохде религиере эз государства ве эз школа. Нисд сохде омо тефигъэтигъо-бешгъэнигъо, э гъэрей миллетгъо дебугъо, гъемере сохд э еки тен-бешгъэсуыз коми милеттиш гъисдиге.

Хуькуьмет совети 23 январь 1918 сал декрет нуьвуьсд, э комики гьул кеширебу В. И. Ленин ки — Гьер гражданине ихдиьри коми миллетиш бисдоге эри хунде нумаз хуьшдере эн коми диниш бсдоге е юре не воисдге эри нехунде. Акт эн зене регистрировать сохден тапшуьрмиш бисдо э граждански властгьо.

Э нисд биренревоз эксплуатацие сохден е одоми е одомигере гьувот эн религиэ э Советский Союз аслогь нисд бисдо. Э социализм дие немунди экономический миьхтожи эн жофокешгьо ве гложиз биреи ишу эз стихийни гьувотгьой общественный развитие. Параменд биреи экономикей социалисти суьрои сохд материални хол эн жофокешгьоре, хуб сохд эри гьемишелуьги зиндегуни ве жофой жофокешгьой социалистире.

Антирелигиозни фикир эн жофокеше жугьургьо зиьд биреи эзу кор мэглуьм бире ки, э шегьергьо э коминжоки дебуьруьтгьо 10—15 нумаз, демунди энжэгь 1 нумаз, чуьнки шуморуш э нумаз рафдегоргьо кем бирет, — рафдегоргьош энжэгь э рузгьой мигидгьо бешгьэи нисе рафденуьт.

Гьейсеглэтинэ нумазгьо, эн уьзге религиозни организациогьойгере хуно лоялно денишире э хуькуьмет Совети. Рабигьой Москва ченд гилегьо выступать бирет э тараф шолуми бу гуфдире э гьемей гьуьлом. У фикир, комики гуфдиренбуьго иму религиере э вилеет иму тасунденим гьфдиреи, разоблачать сохде омо.

Омбордеки гьурлуьгьичигьой дин-доглэт жугьури лоялно гьисдигеш э тараф хуькуьмет совети, хуьшдени религиэ дегиш не бири, религиэ е жирейге не бири. Э гьеме областгьой зиндегуни иму религий жугьури, уьзге религийгьойгере хуно, нес шенде имуре сэхд гуьрде куьгьне муьрде глэдотгьоре. Эз ужире коргьо эриму хэйр нисди, энжэгь зарали бэшгьэи.

Е вэхдиш одомигьойму э лой религиэ нивогорду, э тараф идея э религиэ.

Дин-доглэт жугьуриш э СССР эн уьзге религийгьойгере хуно хуьрмет ю зофру бири. Э СССР куьк эн гьеме религийгьо э гьэриш ишу дин-доглэт жугуьриш эдей нисд бире. Э вилеет иму э религиэ—дин-доглэт бовор сохден, энжэгь куьгьне глэдете хуно домунди э гьэриш эн кими жугьургьо, татгьош эн средниазиатски ве жугьургьой гуьржигьош, эн гьэроимгьош ве эн уьзге хэлгьгьойгей вилеет имуш.

Хэлгь иму тозе гьуьлом эдей дуьсетмиш сохде э руй хори.

Хуьшдени имуним сэхьиб гьисмет иму, сэхьиб мозол иму, худо нэгл. Барасигьой экономикай ве культурай эн Дагьысту, э комики бирор бире э еки зигьисденигьо те 30 жире хэлгь, омбор зурбо бири.

Жофокешгьой татгьо э кифлетгьой хэлгьгьой эн уьзге миллетгьойгеревоз эдег вокурденуьт товуше зиндегуни, расирет э келе барасигьо эз тараф культура. Омборе татгьо эз религиэ элогьгьой ишуре бурра жейле бирет, оьмо гьисди кими татгьо гьелеш э плен эн дин-доглэт домунлетгьош.

Эз кем гировунде омореи пропагандей эн научно-атеистически, куьгьне глэдотгьой эн дин-доглэт домунди э и коммунизма вокурде оморенигьо Республикей иму.

Э дин-доглэт бовор сохден жугьурун татгьо, куьгьне глэдотгьоре гуьрден, омбор заралие кори. чуьнки угьо ферзендгьошуреш э у рэхь хуте сохденуьт.

Эри нисону гьер сал гуфдиренуьт «те салиге оморе э Ерушолеим гьисмет гердойм», и темиз пропагандай сионистгьой.

Метлеб э религия деригьо зарали уники, религия зене гьичиш хьисоб нисе сохде, пуче чи хьисоб сохде. Туро зене хьисоб сохдени ужире

чи, гуйге зен эри хотур Одом могъбули некешуь гуфдире офирре омо, зен тэхсир кори Одоме эз генгидин пиш сохди гуфдире.

Дургуне хов, комики гуфдиренигъо Хьово эз дендей Одом вегуьрде омореи, у бурмунденики зен гьемише гьэрдхунди эри муьди бире э мерд.

Дин-догIэт гуфдирени ки, зен-гьул эн мерди. Э гоф телмудевоз мерд гьемише огъой зени. «Чуь мерде воисдге ихдиэри эри сохде э зеневоз, чуьтам гушде эз гьэсоб-туку восдоре юре воисдге э муьнуьк зере хурде— юре воисдге жарит сохде хурде, воисдге душундени хурде».

Дин-догIэт эн жугьури элчэгъ сохде хуьурмет одомнети зенгьоре. Гьер боворсохэ мерд себэхьмунде нумаз себэхьмунденре худенге, у хундени. «Шуькуьр гердош туь, худо, огъой гIуьлом туь не офиррей мере не хьэйву, не гьул ве не зен».

Биней дингъой жугьури дуетмиш бири э девр рабовладельцигъо-сэхьибгьулго, э у вэхдхи, хьол эн зен э гьэриш эн кифлет е бешгьэш не бири эз хьол эн гьул, комики дебригъо э дес огъо.

Дин-догIэт жугьури зене эз мерд элчэгъ хьисоб сохдеи, мерд зене те гьиемет зэхьметиш доренигеш, генеш мерде расд хьисоб сохде.

Дин-догIэт жугьури духдере гьэрдхунд сохде эри э гоф бебе деншире, э ихдиёр беbei эри э шуьвер доре духдере э юре воюгъо одоми, духдере не воисдгеш.

Э дин-догIэт жугьуриревоз эгер е зен 10 сал гIэил не зендге ихдиэри мерде эри жейле бире эз ю (эзу зен).

Э гIэдетгъой эн дин-догIэт жугьуриревоз, мерд, комиреки юре гIэил наринае нисдигъо, у хьомол хунде оморе, гьемчун хьомол хунде оморени у мердиш комиреки духдерегъо гьисдигеш эгер кук нисдиге. Дегъ духдериш гьисдиге е кук нисдиге у «хьомол» хунде оморе «бедмозоле ферзентсуьз». Кими суеврные татгъо-хьомолгъо кишди хьомолиш бесденуьт ве дуразе рушиш вегьишденуьт худо юре вуьнуь езугъ биёв э ю, юре наринае гIэил дуб гуфдире.

И фолчие гIэдэт э гьэриш дин-догIэт боворие жугьурго деригьоре, эз товней кишди хьомоли, критиковать сохде оморебу омбар раче жире, э десдин писатель тати Х. Авшалумовевоз, «э рассказ юмористи хуьшде «эсеф дуразе руьшгъо», комики нуьвуьсде оморебугъо э газет Дагестанская правда эз 3 декабрь 1962 салгъо.

МэгIлуьми, э дин эн жугьуриревоз э шуьвер доре оморенигъо духдер у ихдиёрсуьз сохде оморе, уре э чи (вещь) чарунде, комики войгей хуьшдере эри гуфдире ихдиёрсуьз бире, у миё э шуьвер хуьшде муьди бу. Мегьр э гIэдэт жугьургьоревоз сохде оморенигъо жире-совдой элверире хуно бире. Сэхьиб духдер е бебе-дедей духдер эри духдере э шуьвер дорен пул рэхъ хосде (калым). Мегьр эн дин жугьури э договор нуьвуьсденевоз биренигъо уре гуфдирени «Кетубо». Э у договор нуьбуьсденевоз хуьурмет зен элчэгъ, — ужузе чи хьисоб бире, совдой элверире хуно сохде оморе.

Омборгъоют духдерегъо регистрация не бире э мегьр жугьуриревоз э шуьвер рафденуьтгъо. Ужире зени-шуьверигъо э гьей сэгIэтине вэхдгъо бинелуь, муьхкелмуь нисе бире, жейле биренуьтге эз еки, у духдер эз шуьвер хуьшде гьичиш хосде нисе дануьсде (эгер у э шуьвер рафденге э Загс регистрация не бириге э шуьвер хуьшдеревоэ).

Э дин жугьуриревоз духдер жугьуре э де миллетиге дорен гьэдэгъэн.

Э дин жугьуриревоз духдере э де зугьуниге доре е эри кук эз де зугьуниге хосде гIэмел оморени, эгер у миллет дин жугьурире гуьрденигъо миллетиге. Меселен, гьисди ужире миллетгъо — гьэронигъо, жугьургъой гуьржистан. Эн угъо не культурай ишу не гIэдетгъой зиндегуни ишу э эн татгъо ухшеши нисдуьт. Рабигъой жугьуру э угъо эри сер доре

вегурде ихдиёр дорени, чуьнки угьо дин жугьурире гурде гуддире. Оммо татгьой жугургьо эз татгьой муьсуьрмуьгьо сер доре вегурде глэмел нисе оmore, эн комигьоки зугьун ишу, культурай ишу глэдетгьой зиндегүни ишу гьеме ежире гьисдуйтгеш. Эри зну товне ки угьо э «е диниге бовор сохде гуддире».

Оммо э дин жугьуриревоз леле бирорзере вегурде дануьсдени, духдер-глэмле э кукглэмле рафдени, бирор муьрдге глэйлсуьз, бироре гьишдени зен бироре вегурде.

Дин эн жугьури зене муьрденгеш элчэгьэчи хьисоб сохде. Э сер гьоврей ю рухшение кор сохденуьт. Муьрде зене депучунденге се лопатка хок зиёд веноренуьт э сер гьоврей ю, эйчуьки данитки, зегьо егІни, темэхкоруьт, сегьзтуьт, бедневсуьт.

Э вилеет социалистиму зенгьоре гьеме ихдиёригьо гьисди тен-бетен э мердгьоревоз. Зенгьо активни кор сохденуьт э общественно-политический коргьо, э гьеме производството, э наука, э искусство. Э гьеме коргьой народное хозяйство зенгьой жугьурун-тагьо кор сохденуьт тен-бетен э мердгьоревоз. Довидова Гюлбогьор гьисди герой эн жофой Социалисти, Г. Я. Ягданова кор сохдени директор эн консервни комбинат эн Дербент, Г. Б. Мусаханова кандидат филологических наук, Нина Израилова гьисди солисткей эн ансамблей «Лезгинка». Ве гьемчун эз духдергьой жугьуру омбаруьт инженергьо, духдиргьо, агрономгьо, учительницагьо ве уьзге жугьоблуье гьуьллуьгьичгойгеш.

16 ноябрь 1962 сал э газет Дагестанской правда нуьвуьсде оmoreбу «эри чуь ишму хэлгь лэглэй ишмуре гурдейт» э комики нуьвуьсде оmoreбу чуьжире Р. Мататов гуж сохде ве охмури шендениге э зенгьо, глэйлгьой хуьше. Р. Мататов омбора вэхдгьо эжуликиревоз корсохдигьо э алвертукуй хьуькуьмети, э тараф алвер хьуькуьмети дер эри ю сэхд биренге, у сер гурьдени эри туро хунде, песде раби бирени э шегьер Дербент. Эри гьемише зен хуьшдере кудле куьшден эри раби Р. Мататов буррани 3 сал дуьсдогьти.

Э гьэриш дин-доглэт бовор сохэ кифлетгьо гьемише биренуьт ужире коргьо э элчегьиревоз дениширенуьтгьо э зен хуне, зене хьйвуре хуно кудденуьтгьо.

Омбара вэхдгьо бирени э жигей рабигьо кор сохденуьт э рабнети авантюрситгьо, лутигьо-путигьо алверчигьо, комигьоки ишу э худо-туро бовор нисе сохденуьт. энжэгь эри келе пулгьо гьэзенжмиш бире оmoreнхьт офденуьт эри ишу ужире герме жигегьоре, э чуьжоки жофосуьз пул эри гьэзенж сохде.

Э маджалис э 1950 сал хуьшдени э худобоворсохгьо очугь сохдебируьт фактгьой дестемиз небирени рабигьоре. Колхозник Абрамов не уьзгегьойге р:диromore сэхд критиковать сохдебируьт раби нумаз ишуре ве гуддиребируьт чуь заралигьо ведиромореге эри жофокешгьо эз дин-доглэт жугьури.

Э куьгьне вэхдгьо дин-доглэт жугьури дузетмиш биренге, дузетмиш бчрет обрядгьо, глэдотгьо, миглидгьош. Эз куьгьнегьо мунде дин-доглэт жугьури домунди гуддире э муьвэхь кими одомигьо, эзу товнен исэглэтиш у обрядгьо, миглидгьоре гурьденуьтгьо глэдет гьисдигьоре хуно. Омбордеки обрядгьо, миглидгьо э дин вери гуддире гурьде нисе оmore, эз бебегьо келебегьошу хуте бирет гуддире эзу гурьде оmore.

Э гьейсеглэтинe религиозны глэдетгьо гурье асанта бире эри дануьсде эз чуьжо ведиромориге суьфде у глэдетгьо, меселен э сифир-туро серзереи, тефилин венорен, мазузагьоре моч сохден, хьэйкелгьо сохден, комигьоки гьейсеглэтиш у коргьоре гурьлуьгь сохденуьт.

Омборе зарали доре эри жунсогьти глэйлгьо рабигьо мило сохден, кими вэхд бедбэхдигьош бирени, глэйлгьош муьрдени. Ижире, э 1960

сал э кифлет эн жугьур Грознай раби мило сохденге милой гІэил зара-
жать бире гІэил муърди. Гье э у сал э шегьер Грозный гІэил Д. Исако-
вой муърди эз мило сохден этэхсир рабиревоз.

Худобоворсохэ татгьо э ховгьо, фолгьош бовор сохденуьт э гьисмет,
э беде чум, вед-вед.

Наука не дин-догІэт жугьури э еки нисе гуьрде. Дин-догІэт — рели-
гий жугьур гуфдирени гІуьлом ве гьеме инсонгьо, доггьо, дерьеггьо
э гуфдирей худоревоз бири, оммо наука субит сохдени ки, э законгьой
природа гуьре яратмиш бирет гьемей энугьо. Кефсуьзигьо, нечогыгьоре
гуфдиренуьт рабигьо эз, «худонни», унегуьре кими жугьургьой татгьо
эри кефсуьзе хос сохде эен духдир нисе рафденуьт, туьлки-чорегьо —
терс-бини вегуьрденуьт э ки фолчигьо рафде фол вешенденуьт, комигьоки
эри ишу хьэйкелгьо ве Говесуьго сохдснует.

Э 1959 сал э шегьер Гьуьбе, Аз. АССР, э е кифлет худобоворсохгьо
е пире зен муьрденге духдир ю кефсуьз бири. Э жигей духдере э духдир
берде хос сохде и песмунде одомигьо, гьоврей пире зене векедет руй
муьрде пире зене бурмундет белки духдер хос бисдо гуфдире.

Экономика ва культурай иму зурбо дегиш бири гуфдире, э респуб-
λικей иму, омбортеки татгьо-жугьургьо хилос бирет эз ижире предрас-
судкагьо. Оммо э республикай иму генеш кем не дери э худогьо, фол-
гьо не фенди зенонегьо бовор сохденуьтгьо. У эзу кори ки, чуьнки э гьэ-
риш могоьлугъ татгьо демундет эз культура пес гьисдуьтгьо одомигьо, ве
гьемчун эзу корики, кор научно-атеистически тербие дорен хэлгэ хуб
гьеле дузетмиш сохде не омори.

Еки эз келе везифегьой вэхд вокурден коммунисти уни ки, дузетмиш
сохден, — хуте сохден тозе одомире — гражданин общественной коммуни-
стире, темиз сохден юре эз кувьне гІэдэтгьо, ве эз религиозни коргьош.
Программай КПСС бурмундени ки, ёгъин, гьемишелугъ гировунде гере-
ки гуфдире фирегье пропаганда э темай научно-атеистически, егІни э са-
буьревоз гьондурмиш сохде биёв ки, религия дургу бирен, комики ду-
зетмиш бире эз кувьне девргьо эз торик бирен инсонгьо, эз э гьувот при-
родаревоз бэхьс берде недануьсден ишу ве эз недануьсден бине-гІэсуьл
э природе бегьем бирен жире-бе-жире коргьоре.

Хэлгъ руз-бе-руз пушо рафде-рафде зиндегуни хэлгъ хуб бире-бире
гофсуьз оморе-оморе те эхир разоблачать мубу гьувотсуьзи ве реакцион-
но бирен религий жугьури ве азад мибошут томом хэлгъ иму эз э у бо-
вор сохден.

Программай партией коммунистгьо талаб сохдени эри э сабуьревоз
женг берде эз кувьне гІэдэтгьой религиеневоз, гьемишелугъ ве омбор
гировунде научно-атеистический пропагандере (пропагандей худонис-
диире), гереклуж женгберде эри гьер одоми эри ведешенде уре эз илгьом
эн дин-догІэт.

ГьейсегІэтине одомигьо, тараф дин-догІэте дошденуьтгьо э герде
негуьрденуьт ки, нумазгьо руз-бе-руз герексуьз биренере.

Келе хундегор А. Эйнштейн гуфдири «ме э худо бирен бовор сохде
нидануьм, комики никиш, жозениш доренигьо худо гьисд гуфдире э гІуь-
лом». «Не ме бовор сохде нидануьм э нешумой одомигьо не муьрдеиш».

Э вилеетгьой капиталисти религиере вэгІз доренуьтгеш, илгоьки
религий жугьурире, жофокешгьой жугьуру ёвош-ёвош эдет азад бире-
нуьт эз оггуй эн религия. Э хэбергьой газетгьой буржуазиягьоревоз, эн-
жэгъ 20 процент бешгьэй э Израил жугьургьо гІэдэтгьо, ве дин догІэт
жугьурире нисе гуьрденуьт.

Рабигьой Америка гьемешу эдей эрз сохденуьт эри жугьургьо худо-
боворсох небирен ве э нумазгьо не рафден. 86 процент омбордеки жу-

гьургьой эн Америка э нумазгьо нисе рафденуьт. Э нумазгьо оморегоргьо зиёд бошут гуфдире омборе вэхдгьо э нумазгьо эри жогьилгьо танцгьо дуетмиш сохденуьт. Раби Фридман нуьвуьсди э книг хуьшде «Заветная краса» «Э десдин рабигьоревоз, войгей одомигьой хуьшдере веровнуьт гуфдире гобойгьо, рабигьой жэгмет нумазгьоре, э ресторанэ э дом сведения, э пивотукугьо ве залгьой танцгьо чарундет. Эри бовор нисе сохденигьо жогьилгьоре эз нумаз куьнд ве эри гелир нумазгьоре зиёд сохден э нумазгьо танцгьо ве ичкухурдеигьо гировунденуьт». Фридман эдей ихдилот сохде, э е келе нумаз дуетмиш сохдебируьт концерт, те нисей жендек ю тенбирэхьне бугьо актриса хунде глэйбине мэглингьоре эденбу вежегьисде э ён гьихэл.

Э Англия, э Франция ве э уьзге виллетгьойгей капиталисти, э США-ре хуно, дин эн жугьурире кеми гуьрдегоргьо.

Жофокеше жугьуру хуб варасирет, ки ишуре э вилетгьой капиталисти, дин азад нисоху гуфдире эз зир муьрс капитал, эри азадире ве-гуьрде ве мозоллуь сохде хуьшдере энжэгъ, гьеме жофокешгьо э еки биё гуьрд бошут, у вэхди ёгьин азад мибошут эз зир муьрс эн капитал.

Эз зугьун уруси чарунди Мердэхэй ХАНУКАЕВ.

ПЪЕСАГЪО

СЕРГЕЙ ИЗГИЯЕВ

ДУХДЕР ГІЭМЛЕ

(Пьеса)

Суьфден перде дешенде омори э порине альманах иму «Ватан Советиму».

ДУЪИМУЪН ПЕРДЕ.

Хьэет фермай колхози. Э лой чеп ведини е бэхш говду, э лой расд буруи контор эн ферма. Э эн контор вери «Доска показателей» ве «Доска почета».

Перде вокурде оморени э сес мэґини молдушырегоре — духдергьорезоз. Угьо эз говду э лой контор гьерки эз ело гуьрде эдете берденуьт пуре бидонгьоре.

Мэґини молдушьгьо

Молдушьгьой колхози, желд кор мисохим,
Ватана омбарте шир ве гушд мидим.
Молгьойму куьк мибу, эз ем бире месд,
Чуьн глов чой, буле шир эй дорен гьэсд.

Духдергьо, молдушьгьо,
Хуним мэґинире.
Эшгьлуье согьдушьгьо
Сохим желд коре.

Дироморени Михоил

Михоил: Баракеллогь Гевгьере. Эз зугьу дилбош гьисдигьоре хуно, э кориш гьечу дилбоши.

Духдергьо: (*Лэґэй екире зере*). Хьовир Михоил, ки вегуьрди суьфден жигере?

Михоил: (*Эз куьф ведешендени миле*). Гьери ишму данит кире минувуьсуьмге э суьфден жиге?

Шуьшен: Гьелбет Гуьлире.

Михоил: НэґІ, недануьсдит.

Хьэґило: Дие кире? Де гу бура, туь мунош Михоил.

Михоил: Имугьой денишит кире минувуьсуьмге (*нуьвуьсдени нум Гевгьере. Духдергьо, хунде, омбаракбу сохденуьт Гевгьере*).

Духдергьо: Еше, Гевгьер, еше! Хосденим эри туь днеш зиьдте бараснгьо.

Михоил: Гевгьер пенж литр зиьд дуьшири эз Гуьли. Оммо мере вонсдени гуьфдире кемсуьґи Гевгьере. У эз гьэдер рацион зиьд ем доре молгьоре.

Гевгьер: Шир гов э зугу вери. Унегуьре ме угьоре омбар хорун денуьм. Э рацион ишму денишуьруьмге говгьо эз гиснен мимуьруьт.

Михоил: Эн гов шир э зугу вери, эн туь гьувот э зугу дери. *(Хэндуйсденуьт)*.

Гевгьер: Говгьой ме сезсуьз кор сохденуьт, меш ки э жигей эн угьо гоф сохденуьм *(хэндуйсденуьт)*.

Михоил: Духдергьо, чуй кориге Гуьли и песини вэхдгьо эдее пес мунде. Ве екиге гложиз гешдере хунон, не гоф сохде, не хэндуйсдени. Белкем нечогъ чини, небуге себейюни?

Михоил: *(Гъуз гуьрде сере)*. Мере гьич е кориш не бири.

Гевгьер: Эзу товне, хьовир Михоил, э уревоз э тэхьнон гоф сохде गरेки.

Михоил: Иму членгьой коллектив жофой коммунистиним. Еки эри гьемме, гьемме эри еки жугьобдорим, тэхьно э кор жэгмети нэгI ве гьемчун э кор зиндегуниш. Гу, гу, Гуьли чуй бириге. *(Гуьли сергъуз носиде жугьоб нисе доре)*. Чуй сохум. ...Биьрнт ширгьоре нит э контор. Ме песде э Гуьлиревоз гоф мисохум. *(Дарафдени э контор, Духдергьош э песей энэ мэгIни хунде-хунде деберде бидонгьоре норе вогошденуьт э говду)*.

МэгIни молдуьшгьо

Зу себэхь вэхуьшде, э софе эвир,
Молдуьшгьо бэхьс берим гьемме бирембир.
Э и вэхд, э гьэд кор чуйшме вохурде,
Гуйге уш эз ишму нишон вегуьрде.

Духдергьо, молдуьшгьо,
Хуним мэгIнире.
Эшгьлуье согьдуьшгьо,
Сохим желд коре.

Духдергьо мэгIнире хунде дарафденуьт э говду, эз гьемме песо дарафдени Гевгьер. Гье и вэхди эз песой чапар дениширенигьо Довид, Гевгьере Гуьли хьисоб сохде огол зерени.

Довид: Гуьли, Гуьли...

Гевгьер: *(Дьре уре)*. Эй ме оморенигьо и ёгьин кукIгэмлей Гуьлини. *(Руй хуьшдере небурмунде)*. Туьни?..

Довид: Эри, менуьм, Гуьли.

Гевгьер: Туь э инжо эри чуй оморей?

Довид: Чутам, егIни эри чуй?.. Эн суьфден туьре эри дире ве песде э туь е шоре хэбер эри доре... Туьре чуй бири... енебуге е кор-чи бири э туьревоз?!

Гевгьер: *(Чарусде э лой энэ, э хуьрьшевоз)*. Гьелбетте е кор бири. Е кор нибисдоге туьш ниомори э инжо.

Довид: *(Варасирени чешмиш сохдеи Гуьлире э Гевгьеревоз)*. Туь кини? Чуй гуьфдире туь?

Гевгьер: *(Руйхшенд сохде)*. Туь кини?.. Ме менуьм, песг туь кини?

Довид: Ой хэгьер, эри чуй туь гьечи э меревоз э гьэгьревоз гоф сохде?

Гевгьер: Э чуйтуьниревоз одомире хуно мигьрову гоф сохде нибу.

Довид: Гьич сер ме нисе вадарафде... Ме э туь гьич е усалиш не сохдем.

Гевгьер: Туь э ме чуй усале кор сохде мидани. Валлагэ э сер туь е уйин миьрум, гьич оморе рэхь туьреш нишинохи.

Д о в и д: Гыч э гьечи кор бирени?!... Туьре эз ме чуй воисде, ой хэьгер?

Г е в г ь е р: Мере э туь уре воисде гуфдиреки, э илогьо черх хурде зэхьлей хэлгэз мебер. Екем обурхьэей туьре дор. У духдер эз туь омбор гэйб кешире. Фикир хуьшдере очугь гуфдире нисе данусде.

Д о в и д: Комини духдер?

Г е в г ь е р: Э ме дениш эй... хуьшдере э туьлкиети мевени. Ме лап хуб дануьсденуьм ки, туь э инжо Гуьлире эри дире оморей. Гьечини небуге нэги? *Довид жугьоб нис доре*). Гуь... Чуй бисдо?.. Жугьоб неди... *(Довид сере гьуз гуьрдени)*. Э ме гушдор. Те имугьой Гуьлире э туь езугь оморэ э кеф туь легмиш небири. Имугьой Гуьли э ме тапшуьрмиш сохди э туь эри гуфдире ки, уре е дуьли ве муьгьбет эн екире дошде э унжо. Э чуйтуьнигьо у миьхтож нисди.

Д о в и д: *(Эри хуьшде)*. Гыч нисе варасиренуьм.

Г е в г ь е р: Оде, туь сэхде гьофое одоми бире бебей. Хуб гуш дор. Гуьли эдее гуфдиреки уре гьезиз хосденигьо севгилю гьисди. Э и зуригьо гьэруьсиюш биренини. Унегуьре хосденики э пушой бебе-дедею ве э гьэз жэгьме юре бисбур несохи.

Д о в и д: *(Э мэхьтелиревоз)*. И гофьгоре Гуьли ю гуфдири?

Г е в г ь е р: Гьелбет, хуьшдени Гуьли гуфдири. Бовор нисе сохдениге огол зенуьм, лап э сифет туь у мугую *(воисдени рафде)*.

Д о в и д: *(Гьэьрлуьре хуно)*. Нэги, герек нисди огол мезе.

Г е в г ь е р: Гьо, баракеллогь, гьечи дие... Гьелбет одомире хуьшденхогьиюш ве варасиренюш миь бу. Небуге трактора хуно сер гуш дудере эрчуь берде туь. Э сереботи туь гьер шев ве руз э бебе-дедей хуьшдеревоз э женг дери у. Ве екиге э товун эни кор севгили энэ е хэбер данусдге, гьелбетте хуб нибу. Омбар хосденуьм эз ишму эз ме инжимиш мебошит *(воисдени рафде)*.

Д о в и д: Бэхшлениш сохит, Гуьли э жеи?

Г е в г ь е р: У гьейсегьэт э кин Мишкей хуьшдеи *(вадарафдени)*.

Д о в и д: И чуйжире кори?!.. И гуфдире гофьгой эни дузими?!.. Гуьлиш ди э меревоз чуй кориге эдембу хиник гоф сохде Себег эни коре не дануьсдуьмге дуьл ме пара нибу *(рафдени)*.

Нисон э е колхозникевоз гоф сохде-сохде оморенуьт.

К о л х о з н и к: Дениш, у говдуре дирени? Гуьли э унжо дебире. Эгенер уре эз унжо офде не дануьсдиге увэхди, дениш э у контор мирай. Хуьшдени энуре шинохдени?

Н и с о н: Чуйтам нисе шинохденуьм. Гуьли эн ме суьгьде духдер гьэмлей мени.

К о л х о з н и к: Эз расдиш туь кукгьэмлей эн Гуьлини? Гьечи гу дие. Хош оморн, софо оворди. Кеф-хьол туь чуйтами?

Н и с о н: Лап хубум. Омбор согь бошит. Туь чуйтами, гьэилгьошму чуйтами?

К о л х о з н и к: Хубут. Меш, зен меш гье э и колхоз кор сохденим. Содугь кук меш э школа хунде. Машаллагь, зурбо хунде, гьемме 5—6. Кешит бурайм, гьуногь нму бошит. Хунейму э и куьндигьой.

Н и с о н: Омбор согь бошит. Омбор разинуьм.

К о л х о з н и к: Гьечуниге саламат бошит *(рафдени)*.

Н и с о н: Хош оморит... *(Эри хуьшде)*. Дуьл ме эдее лерзире. Пойгьой меш э ме муьди нисе бире, рэхь нис рафденуьг. Негьогь парталгьоймере легмиш сохдум. Эз расдиш одоми э парталгьой салдатиревоз дуьл муьхькем бире *(нуьшдени)*. Ме гьич е вэхдиш гьечи гьожиз не бирем *(хундени)*.

Э рэхь э кин ёр буравгьо;
Бегьем уре ховиш нибу.
Руй ёре дире воюгьо,
Рэхь эри ю дураз мибу.

Оммо ёре у диренге,
Эз зугуниш пелтек мибу.
Сабуыр офде гоф гуфднге:
«Хосденуым ёр — энжэгъ гук.

Эз расдиш мере гъувот немунди эри гешде. Немунди мере гьнор эри вохурде э духдергIэмлеревоз.

Гье н вэхди шиновусде оморени сес мэГини Гевгьер

Гевгьер: *(Хундени)*.

Мибу у руз, миёв гьисмет,
Сгьем мибу сохде ниет.
Чуьн гуьл васал гуьл нибошум,
Севгил мере сэхд михогьум

Дироморени Гевгьер э гъьжогъю гиев вери

Денишире парандегьо,
Мисохут бэхили угьо.
Чуьн буьлдуьр богъ ме нибошум,
МэГини: эй дусд ме михунум.

Бирден дирени Нисоне

Валлагъ и кук севгили Гуьлрире хунои. Баракеллогъ Гуьли, хубе кукке вихди. *(Гевгьер оmore гиросдени эз пушой эну, гуйге нокуми вогъифдор бирере хуно)*. Жовоне кук, бэхшлемеиш мисохит, сэгIэт ченд бири?

Нисон: *(Субьфде э тигъгъэтевоз денишире э духдер, пезде сэгIэте аинирени)*. Дегъ эри бире екем мунди.

Гевгьер: Уре меш дануьсденуьм, ченд гъэдер мундиге уре гу.

Нисон: *(Эри хуьшде)*. Мезелуье, ширине духдери. *(Э Гевгьер)*. Эри дегъ томом бири: 15 минут мунди.

Гевгьер: Омбар согъ бошит.

Нисон: Ишмуш согъ бошит.

Гевгьер: *(Е-дуй пой вечире гене вогошдени)*. Бэхшлемеиш сохит. белки ишмуре эз ме пурьсирение гоф гьисди.

Нисон: *(Хуьшдере кешире)*. НэгI... Бэхшлемеиш сохит... НэгI, ишмуре инжиниш сохде нисе воисде... Ме... хуьшдениме...

Гевгьер: Э ме дениш, жовоне кук, мус-мус сохденнжон, ебо Мус-тофо гу бигьил бура. Туь кинигере эдее гузет сохде?

Нисон: Э ме бэхшлемеиш сохит, э у ло гьисдигьо э говду гиев деберденигьо мошингьо биреки жиге, эри чуь э гъуьжогъэвоз деберденит гиеве?

Гевгьер: Уре эз председатель иму хэбер вегириг. Эй ме оmore угьоре овордет гьеминон э зир туз, зимисду э зир верф эри домунде.

Нисон: Эз зуревоз гьечу шендет гьинше угьоре?

Гевгьер: Эз овордигьо рузевоз. Э и зуригьо е сал мибу. Худо гьиншдге э и зуригьо именинник юре нишоне мисохим *(хэндуьсденуьт)*.

Нисон: Бэхшлемиш сохит, ишму ки мнбошит?
 Гевгьер: Чутьам ки мнбошум, доярка.
 Нисон: Доярка биренишмуре эдее диренуым. Нум ишму чьутами?
 Гевгьер: Нум ме эри чьуни ишмуре. Ме пушоте гуфдурум мус-
 мус месохит. Метлеб ишмуре гуит.
 Нисон: Тевэгъэ сохденуым...
 Гевгьер: Гьо... Нум ме Гевгьери.
 Нисон: Омбар хуб. Раче нуми. ЕгӀни ишмуш э и ферма кор сох-
 денит?
 Гевгьер: Эри, эри.
 Нисон: Бэхшлемиш сохит... и... Гуьлиш э инжо кор сохде?
 Гевгьер: Гьечи гу дие. Туь лэгӀэре вокурдеки ме гьелбегьел да-
 нуьсдуым ишмуре шуьгъэме дерди гуьрди гуфдире. (*Нисон гӀэьб кешире*).
 Эз расдиш севгили Гуьли ишмунит? Ой бнинсоф, коре эри чьу ин-
 гъэдер дураз кешире. Езугъэ духдере не хов юни, не хурдей ю. Шев ве
 руз эз товун ишму гӀэрс хуьшдере эдее тигъи сохде. Зури-зури гӀэруьси
 сохде небери уре.
 Нисон: Меш э у товне э урезоз эри гоф сохде оморем.
 Гевгьер: Баракеллогь, лап э вэхд ю оморейт. Езугъэ Гуьли иму-
 рузиш э сер тоей гиѐв нуьшде, эденбу гирисде. Гуфдурум эз ю: чьуни,
 ой духдер, бегем ингъэдериш одоми тэгӀди мисоху. Мугу, жон Гевгьер
 терсипенуым мере эз севгили ме журо мисохут.
 Нисон: Ки?
 Гевгьер: КукгӀэмлею. Валлагь ченд гъэдер хьэѐсуьзе одомигьоре
 ме дирем, оммо кукгӀэмлей энуре хуно хьэѐсуьзе одоми не дирем ме.
 Нисон: (*Дуьлхуврд ве гӀэжоиблуб*). Ишму кукгӀэмлей энуре ди-
 рейтми?
 Гевгьер: Теимугьой нисе шинохденбуьруым, оммо имуруз дири-
 руым. Гье пушой ишму оморем инжо бу. Э гуж-болоревоз пчш сохдум уре.
 Нисон: Ишму уре эри чьу пиш сохдит?
 Гевгьер: Гуьли ю эз ме гуфдирики: эз кукгӀэмле когъоз вегуьр-
 дем .имбуруз-себэхь э кин ме миѐ биѐв. Мере руй энуре дире нисе вонсде.
 Туь жун худой туь, Гевгьер, оморем сэгӀэт пиш мисохи уре.
 Нисон: Бэхшлемиш сохит, Гуьлире ченд кукгӀэмлен?
 Гевгьер: Валлагь ме у хьэѐсуьзгьоре нисе шинохденуым. Еки
 оморембу, уреш ме пиш сохдум.
 Нисон: Уш лол зугуь недерире хуно гьишд рафд?
 Гевгьер: Не рафде чьу миѐс сохде? КукгӀэмлей гуфдире чьу
 сохум. Гьисди-гьисд. КукгӀэмлеиге нуьшугу э жигей хуьшде. Э дуьл
 духдер эри чьу дарафди у.
 Нисон: Бэхшлемиш сохит, образованней ишму ченд гъэдери?
 Гевгьер: Хьофд класс варасдем. Имугьой э зоотехникум заочно
 хунденуым.
 Нисон: ЕгӀни уре хунденге варасденге духдир молгьо биренинит?
 Гевгьер: Эри. Бэхшлемиш сохит, ишмуре е гъэдер вэхд гуьр-
 дуым. Ишмуре вонсдени егӀин Гуьлире дире?
 Нисон: Эгенер гӀэмел миѐвге гьелбетте дире хосденуым.
 Гевгьер: ГьейсэгӀэт огол мизенуым миѐв. Энжэгъ эз ишму хосде-
 нуым дуьл энуре веровунит, зуте гӀэруьсишмуре эри сохде гоф дит
 (*рафдени*).
 Нисон: (*Фикирлуб*). Э и гофгьой эни е неварасирение кор де. Юш
 раче духдери, оммо зурбо зугьунлуьни.

Гуъли: (*Эри хуышде*). Чувтам имогъойле э уревоз гоф мисохум? Эгенер э урревоз очугъ гоф сохдумге хуб нибу. Мере нисе воисде дуй энуре хуьрд сохум.

Нисон: (*Дире Гуълире*). Гуъли...

Гуъли: Хош оморейт, кукгэмле.

Нисон: Омбор согъбошит. Гуъли, кеф туь чувтами? Хубими?

Гуъли: НэгI, нечогъ нисдуьм.

Нисон: Енебуге эз дуьли туь нисди оморей ме?

Гуъли: И чуй гофи туь гуфдирени. Туь эн ме офдуме кукгэмлеи.

Нисон: Туь эри чуй эз ме гъемише кукгэмле гуфдире. Гыч егиле туь мере одохлу гуфдире огол незери.

Гуъли: Уре эз нуьвуьсде когъозгъой ме миьсди варасире.

Нисон: Ме туьре нисе варасиренуьм. Туь чуйнге эдее пэхъни сохде. Очугъ гу туьре чуй воисдеге.

Гуъли: Хуб, биё э туьревоз очугъ гоф сохим. Энжэгъ хосденуьм небу эз ме инжишиш боши. Туь эн ме кукгэмлеймени. Ме туьре бироре хуно хосде ве гъемише хуьрмет туьре мидорум.

Нисон: (*Сабуьрсуьз*). Гуъли... Ме чуй шиновусденуьм... Се сал туьре э дуьл дошдем. Имурузине вохурдире э хьэсретевоз гузет сохдем. Гъемме имид ме туь бири. Оммо имугъой... (*Гуъли жугъоб нисдоре*) Фурмуш месох бебе-дедейму эз гIэнлиревоз э гIэдот хэлгъэвоз имуре хосдехунд сохдет.

Гуъли: Хэлгъ имуре омбаре хубе гIэдотгъои. Иму у хубе гIэдотгъоре миё хуьрмет гирим. Энжэгъ гысдуьт ужире мэгIэносуьзе гIэдотгъо, комигъоки эри девр иму лонгъсуьзуьт. Эз ужире гIэдотгъо иму эз зуревоз миьсдим дес вегуьрде.

Нисон: Гуъли, ёр ме, буьтуьн гъемме зиндегунн ме э туь бенди. Ме туьре гыч э екиш нидуьм.

Гуъли: Э дуьл ме эри туь эшгъ дусди хэгъер-бирори де. (*Довид оmore игъоре дирe гъогъэ хуно поисдени*). Жон Нисон, э гIэрейму энжэгъ ижире хосден миё добу. Мере воисдени туь э мозоллуье руз раси ве эз дес ме вороморере меш мисохум.

Довид: (*Куьнд оmore*). Хосдеи туь дургуне хосдеинни! (*Песево чарусде зурн рафдени*).

Гуъли: Довид, Довид... (*рафдени э песой Довид. Те имугъой э далда поисдебуьгъо Гевгъер ведироморени*).

Нисон: Гыч е кориш не варасуьруьм. (*Эз Гевгъер*). И чуй жире кори.

Гевгъер: Э гIуьмуьр ме гыч ижире муьнуьксусье шурпо не душундем.

ПЕРДЕ

СЕИМУЬН ПЕРДЕ

Декарашией суьфден перде. Э миглей хьэёт стол ве стулгъои. Девро э кор хуне муьхпули, эдее парталгъоре эз сер раса вечире. Шемей нуьшдени э сер стул эдее гъэйле кшшире.

Шемей: Е орине гиросди эз хэбер фуьрсоре эйло э товун нушундеи гIэруьсире, оммо чуй кориге эз хуней бирор ме е хэбер нисди. Эзи кор ме омбар дуьлпесейом.

Девро: Туь хуьшдере эри чуй хурде-нуьшде?

Шемей: Чуьтам битоби недуь дуьлме... Эйме оmore Нисон ээ инжэ гъэгъри рафди... Эри, эри, кор э гъечуни.

Девро: Эри чуй э гъечу гуфдире. Белкем хъэзуригъой гIэруьсире не варасдет.

Шемей: Гьеммере гъечу варасире туь. Эзи кор эдее е буйиге оmore. Ме гуфдиренуьмгъо э хъисобевоз э Нисон расири хэбер э товун сохде соймиши Гуьли нен Мишке ве эзу кор гъэгъри бири рафде.

Девро: Ме туьре нисе варасиренуьм... Гуьли дори разименди хуьшдере эри рафде э Нисон.

Шемей: (Гъэгърлуй). Дори разимендире... Бура шинов хэлгъ чуй гуфдирениге... Коргъо расири э комсомольская организация, эзи товне дануьсденуьт сельсовет ве председатель колхоз. И биёбуруни, биёбури... варасирени?

Девро: Чуь дануьсде угъо? Эз товней эн чуй?

Шемей: Гуйге ме э гъевезоз эдее межбур сохденуьм Гуьлире эри рафде э кукIэмле, ишу екире не хосде. Туь дануьсдени чуй мигуютге ээ товней ме колхозникгъо.. Мигуют, ки Шемей э пире мэхэл хуьшде делуй бири... Виниш ебо чуй кор овурдиге э сер бебей хуьшде Гуьли. Эри гьеммей эни коргъо туь тэхсиркори. Э тегъер одомиети тербие не дорей уре.

Девро: Эгенер ме тэхсиркорумге бигил буру худо дивун мере.

Шемей: Зуте семе... мереш гъечу воисде. Гьердуьй ишму визор овурдит мере.

Дироморени Мемели

Мемели: Руз ишму эхэйр бу!

Девро: Эгъуьбет туь эхэйр бу, холей Мемели.

Шемей: (Э гъирогъ). Гене оmore пире гъэргъэ хэберберигъо эри сохде.

Мемели: Чуьни дуьргердо ишму е жирере хуно поисдейт? Чумгъой ме эдее гузет сохде кей мивуьнуьмге гIэруьси Гуьли нен Нисоне, никигъо шоригъой эн угъоре.

Девро: Согъ бошит холей Мемели, ники балагъоре винош. Гирорит, гирорит нуьшит. Иму омбар шорим э оmoreшму.

Мемели: Мере эзи э дигъ гешденигъо сесгъо гъич хъээ нисе оmore.

Девро: Чуь сесгъо?

Мемели: Э-э-э... жэгIмети дие, ээ лэгIэ оmoreре эдете гуфдире-куьт. Кини угъоре гуш гуьрдегор.

Девро: Очугъ гу бура.. Эз товун чуй гуфдире туь, холей Мемели?

Мемели: Эгъ... эдете гуфдиренуьт ки соки Гуьлире нисе воисде рафде э Нисон.

Шемей: (Э гъирогъ). Ме дануьсденуьм и гъэргъэ е хэбер нибире ниёв гуфдире.

Девро: ЛэгIэй хэлгъэ гуьрде нибу, зугъун осгъусуьзи, ээ лэгIэшу оmoreре эдете гуфдиренуьт.

Мемели: Догъуьсте-дэгъме, ме э ило оmoreеки, диренуьм е десе одоми дуь-эеки газете бурмунде эдет хэндуьсденуьт. Куьнд оmore-нуьм меш. Ой худо, чуй диренуьм ме...

Девро: Чуь дирей жон холей Мемели?

Мемели: Диренуьм э унжо сурет Гуьлилей туь вери, э ён юш ки, е жовоне кук.

Шемей: Чуь-чуй, газит?.. Сурет?.. У биренигъо кор нисди.

Мемели: Бегем ме дургу гуфдиренуым. Ини, ги фегъм сохит (эз *гзултугъ хуьшде эз зир шол ведешенде дорени газете*).

Шемей: (*Вегуьрде газете фегъм сохдени*). «Тен бошит э пушолуье корсохгьоревоз»... Чуь усолини бегем э инжо. Гуьлире сурет зерет, чуьн хубе доярка, оммо уре чуьн хубе тракторист.

Девро: (*Эз Шемей*). Туь и трактористе шинохдени?

Шемей: Эз же шинохденуым ме уре. Дуьимуьн сали ме э пенсия рафдем. Эй ме оmore у тозе корсохи.

Гье н възди дироморени Микоил

Микоил: Руз ишму эхэйр бу.

Гьеммееки: Эгуьубет туьш эхэйр бу.

Микоил: Ме, лелей Шемей, э кин ишму оmoreм.

Шемей: Э кин ме? Буюрмиш бошит гирорит нуьшит.

Микоил: Согъбошит, ме гьейсэг!Эт мурам. Председатель колхоз оголи ишмуре.

Шемей: Гене кидан гье эз говун энун кориге?

Микоил: Бире мидануь гье эз товун энун кориш.

Шемей: Ебо гу туь, Микоил, ки ихди^{ер} дори и газитчигьоре сурет духдер мере эри веноре э газит?

Микоил: Ме гьичиш нисе дануьсденуым.

Шемей: Кире ихди^{ери} э кор кифлет ме эри гьэриш бире. И духдер эн мени, ненге?..

Микоил: Гьелбет эн ишмуни, энжэгъ...

Шемей: Чуь энжэгъ?

Микоил: Ишму глосй эри чуь биренит лелей Шемей. Эгснер ишмуре дануьсде воисдениге Гуьли духдер ишму бирере хуно эн жэгметиш гьисди. Э девр иму жофоре хуььрмети. Ишму гьечи дануьсденит гьерки бисдоре э газет воноре? Э газет вонорени верзирегоре одомире, э кор жэгмети хэйр дуьгьоре.

Шемей: Угьоре меш дануьсденуым. Туь мере эгуььл меди. Хуьшдени ме лап кем хундемгеш, коргьой политикере эз туь хуб дануьсденуым.

Мемели: Шемей дуз гуфдире. Э кор кесиге гьэриш бире хуб нисди, Микоил. Ве екиге э келетеревоз хуььжет гуьрде билонгьини.

Микоил: Ме хуььжет нисе гуьрденуым, холей Мемели. Э гоф энун гуьре эдеме жугьоб доренуым.

Шемей: Килит вени, бесд лэг!эй туьре!.. Гу мэг!эной оmoreй туьре.

Микоил: Ме гуфдурумки председатель оголи ишмуре. Имуьгой воисдге ишмуре миьйт, невоисдге нэг! Согъ бошит. (*рафдени*).

Шемей: Шиновусдит. Дигьне г!эил имуруз эдее мере эгуььл доре. Кими жовонгьо гуфдирени чуьимуни келетегьо гьичиш нисе дануьсденуьт гуфдире.

Девро: Э екиш кор нисди. Духдер эн имуни. Э ки имуре воисдге э у э шуьвер мидим. Чуьтам гуфдиренуьтге: мол эн имуни э ки воисдге э у мифурухим.

Шемей: Килит вени, бесд лэг!эре!.. Базар мевоку э инжо. Ихдилот эз товун духдере э шуьвер доре нисди. (*Вэхуьшдени*).

Девро: Имуьгой туьре воисдени э кин председатель рафде?

Шемей: Чоре нисди. Нарафдуьмге мигуьютки э гьонунгьой хуькуьмети муьди нисе бире. Ебо деншитгьо, хуькуьмет мере эдее пенсия доре э пире възди екем форигьэти вегуьруьм гуфдире, оммо и духдер э сер ме болегьой худоре оворди (*рафдени*).

Девро: Эх, холей Мемели, диреники: э чуьжире болегьоревоз дух-

дере келе сохдейм, воисдени никигьой юре виним, оммо дениш чуй эн-дербелогьой эн худоре овурдиге э сер иму. Эз глэйб нисе дануьсденуьм сер мере э чужо денуьмге.

Мемели: Ебо эрме гу духдер туьре э ки рафде воисдеге?

Девро: Э кук Серьё, духдер шефде лове Мазалту, э Мишке. Нисе дануьсденуьм и кипогьэлие Мишке чуй питик-хэйкел сохдиге. Духдер ме эз товун энду делуь дивоне бири. Эз суьгьде кукгёмлей хуьше лап чум шенди.

Мемели: Хомуш бош духдер ме. Духдере биё эз Мишке рэгид сохит. Увэхди гьемме коргьо дуетмиш мибу.

Девро: Мереш гье у воисденбу. Оммо нисе дануьсденуьм чуй чо-ре сохумге. Сер мере вир сохдем. Туьш ки эри ме е меслэхэт нисе норе.

Мемели: Э ме дениш-о, нум питик-хэйкеле гуьрденки э ёр ме омо. Мере э ён Шемей гуфдире нисе воисденбу (*шловлере фегьм сохде*). Э дигь иму молла Манаф гуфдиренигьо мерд омори. Э гуьмуьр ме уре хуно келе усдо питик-хэйкел сохденигьо не дирем.

Девро: Ой, эри туь гьурбу гердом, жон холей Мемели...

Мемели: Гуш вени. Мерд унгэдер усдоики, жуьгье тик серзеворо э дивор веберде. Вир бире чире бэгъдевой се салиге офде. Дуь-екире глээиз хосде, зен-шуьвергьоре эз еки жуоро сохде. Сер туь муно. Ме уре мигуьлуьм е нумаз хунде э гьэриш е дэгъдэгъэ Мишкере гье э нуьше жигею пара-парче мисоху.

Девро: Нэгл нэгл, жон Мемели, у коре месох. Мишке офдуме глэйл Серьёи. Дуьл езугъэ пара месох. Э у молла гу е суке чуйкле нумаз хуно Мишке эз Гуьли дес кенуь.

Мемели: Э сер дуь чумгьойме. Гьечу мидануьм сохде. Ве екиге мигьилуьм уре э таз денишире Гуьли не Нисон глэнг э глэсел вогосиренигьоре хуно вогосу, тракториш угьоре кешире жуоро сохде нидануь.

Девро: Эз ме олхонн бош. Лэглэй ме муьхькем сэхди. Екиге Шемеш эз и коргьо хьэз нисе оmore.

Мемели: Де дир месох, кеш бурайм.

Девро: Гьейсэглэт, шол мере дегуьруьм бурайм. (*Дарафдени э хуне. Гье и вэхди оморенуьт Гуьли ве Гевгьер*).

Гуьли ве Гевгьер: Руз эхэйр бу, холей Мемели.

Мемели: Эгьубет ишму эхэйр бу, балагьой ме. Гье, Гуьли духдер ме, хьол-руз туь чуйтами? Худо гьишдге, глэруьси туь кей биренини? (*Гуьли сере гьуз гуьрденки*). Дузи, пир бирем, рузгьой ме варасди, оммо мере воисдени э глэруьси туь вежегьуьм, песе муьруьм.

Гевгьер: Худо гьишдге, худо гьишдге. (*Дироморени Девро*). Руз туь эйэхр бу, холей Девро.

Девро: Эгьубет туьш эхэйр бу, духдерме.

Мемели: Е руз гердо эри туьш глэруьси бирени.

Девро: Омин, омин. (*Эз Гуьли*). Духдер ме, э гьуншиму кефсуьз де э у эри сер кешире эдее рафденуьм. Зу миём. (*Эз Мемели*). Кеш бурайм.

Мемели: (*Эз Гуьли*). Саламат бош, духдер ме. Нике гьисметгьой эн туь нен Нисоне винойм. Мемели ве Девро рафденуьт).

Гуьли: Нисе дануьсденуьм игьоре эз ёзугъэ Нисон чуй воисдеге.

Гевгьер: (*Инжилиц бирере хуно*). Нисоне ёзугъэ эричуй гуфдире. Бегем чуй бири нэхогьой Нисоне?

Гуьли: (*Хэндуьсдени*). Огьо... Сер чум туь руьшуьм бу. Э фасон туь дегмиш бисдо?

Гевгьер: Гьелбет (*хэндуьсденуьт*) Дануьсдени чуй нуьвуьсдиге (*эз гьултугъ хуьше ведешенде хундени когъозе*). «Э раче хэтевоз ве надуьшменде десевоз нуьвуьсде когъоз туьре хундум. Ишму эдете эз

ме бэхшлемиши хосденит... Эри чүь? Ме гыч эз ишму гьэгьри небирем. Диеттеш омбор рази мундем эз ишму. Ме шорум эри расд оморей э ишмуревоз. Ишму э дуьл ме...», нэГІ-нэГІ инжоре де хунде герек нисди.

Гуьли: НэГІ, нэГІ, песеюреш хун. Тевэггэ сохденуьм.

Гевгьер: НэГІ, инжоре герек нисди хунде.

Гуьли: НэГІ, нэГІ, миё хуни, небуге гьэгьри мибошум.

Гевгьер: Жун ме, Гуьли, песеюре гуш дор... Гьо.. Инжоре гуш дор: «...э дуьнэгг гьнсмете дануьсде нибу, белкем... «НэГІ, нэГІ, инжоре герек нисди.

Гуьли: Э-э-э... де и небисдоки, инжоре герек нисд, унжоре герек нисд, де коминжоре гереки?

Гевгьер: Э ён туь ужире гофгьоре хунде гІэмел ниёв. Жовоне духдери, хэреб мибоши.

Гуьли: Эз ме эри пэхьни сохде туьре ихдиёр нисди, ме эн туь хэ-гьеруьм.

Гевгьер: Бегем ме эн туь хэгьер нисдуьм. Дуз дуь сал дусди туьре э Довидевоз пэхьни сохдем. Эхирки ме недануьсде уре биёбур сохдум. Гене хуб бисдо боримшиш бисдорим.

Гуьли: Хуб, хуб, дие эз хуьшде мевадаре, песоюре хун.

Гевгьер: Гьо-гьо, гуш вени, офдум жигере... «...Те имугьой фикир ме бу э шегьер эри зигьисде, энжэгг имугьой гуйге гужлуье гьувот, магните хуно мере э дигь эдее кешире берде. Чуь сохум, эгенер мере бэхд ве гьнсмет гьнсдиге... «НэГІ, нэГІ инжоре хунде гІэмел ниёв.

Гуьли: Э-э-э... Де и когьоз небисдоки. Э дестон Лейли нен Меж-цун ухшеш зере (*хэндуйсденуьт*).

Гевгьер: Эхир юре гуш вени: «Э учетчик фермай ишму э Михоил эз нуминей ме согьн саламати мигуит. Мигуитки у доре несигІэтгьоре э согг гуьмуьр ме фурмуш нисохум. Э туь минет сохденуьм э духдер-гІэмлей ме Гуьли эз нуминей ме шолум доре мигуи ки э де фикиргьойге неёв. Ме уре эз гьевелигьош имугьой зиёд хосденуьм ве гьемише хьэре-кет мисохум эри хушбэхди энү...»

Гуьли: Чуьтам, чуьтам? Инжоре ме хуб не варасируьм. Егилей-геш хун винуьм.

Гевгьер: Чуьре не варасири? Хуб гуш дор (*дуборе хундени*): «...мигуики э де фикиргьойге неёв. Ме уре эз гьевелигьош имугьой зиёд-те хосденуьм... «Эз расдиш эхир ю хуб нисе оморей... ЕГІни у гене... (*гьвердуьшу демунденуьт э фикир*).

Гуьли: Кей нуьвуьсди у когьозе?

Гевгьер: Эзи чор руз пушо. Почтальон ночогг бире, энжэгг иму-руз дори э ме когьозе (*дуьлхуьрде хуно деншишрени э Гуьли*).

Гуьли: (*Дуьлхуьрд бире*). Веди биреники у эз ме гене дес нисе вегуьрде (*хундени*).

Эз гьово сенгг офдо э сер,
Пуч бисдо э дор бегьер.
Бебе венгесд мере э дерд,
Зобу бурри эй ме шэгІр.

Себэхь инжо дусдгьо миёвт,
Сэхд мизенуьт гьовол-зурнов,
Оммо дусд ме куьндиш ниёв.
Энжэгг мирам ме эз гІэре.

Гье э и вэхди оморени Довид

Довид: Гуьли, Гуьли...

Гуьли: Довид, туь инжо чуьтам оморя?

Довид: Гьемшеннегьоре хуно.

Гуьли: (*Хуьшдере вир сохдере хуно*). Мере воисденбу э туьревоз гоф сохде... (*Гевгьер варасире коре рафдени э лой богъ*). Хуб бисдо туь омори ведиромо. Довид, дусд ме, зу е чоре сохде гереки. Небуге и орине Гяруьси эн ме нен Нисоне нушунденинуьт.

Довид: Гье эри эни кор фикир кешире. Бигьил сохут.

Гуьли: (*Мэхьтеле хуно*). Туь чуйтам гоф сохде, Довид?! Гуйге дуьл туь гьич дорд нисе доре. Дануьсде бош, гуьл э дес чирегор пажире.

Довид: Эри дошде у гуьле гьисди муьхькеме богъбон ве е доне одоми у гуьле чире нидануь.

Гуьли: Ме туьре нисе варасиренуьм, Довид. Гяруьси э пушо дерп. оммо туь эдее зарифет сохде.

Довид: Туь песде Мивараси. Биё екем э богъче сейл зеним. (*Гуьли не Довид э лой богъче рафденуьт. Дироморенуьт Девро не Мемели*).

Девро: Дири хьэёсуьзе зене. Гьич имуре руз эхэйрбуш недо.

Мемели: Ки?

Девро: Серьё гьунши имуре эдее гуфдиренуьм дие, дедей энз Мишкеигьоре. Э ён магази руне еки вохурде, имуре гьич сечмиш не сохде эз ён иму афтомобиле хуно зури-зури зе гиросд.

Мемели: Э-э-э... Э жегьендем, иму сохдени имуре сохдим. Валагъ эзу таз эн молла екиш хилос бире нидануь... Кеш туь мунош дарайм е пейле чой гьенжим.

Девро: Кешит дарайм э дору. (*Дарафденуьт э хуне. Гье э и вэхди Гевгьер э дес ю когъоз Нисон дери ведироморени*).

Гевгьер: (*Гене хундени когъозе*). «мигунки э де фикиргьойге неёв. Ме уре эз гьевелигьош имугьой знёдте хосденуьм... «Ох, хосде ёр сохде мере пешму... (*хундени*).

Яратмише нэхче гуьлгьо,
Ишмунит дусд, эшгъ буьлдурьго.
Бэхили ме гьисд э ишму,
Хосде ёр сохд мере пешму.

Тегьер сурдор, гуьл себэхьн,
Эйчуь руне сохдей пэхьни?
Воку руне ди туь суре,
Белкем офдум эй дерд чоре.

Нуьшдени э сер скамейка. Гье и вэхди оморени Нисон

Нисон: (*Гевгьере Гуьли дануьсде*). Гуьли...

Гевгьер: (*Вешендени хуьшдере вэхуьшдени, Нисоне дире сзгIэт хуьшдере вир сохдени*). Бэхшлениш сохит ме Гуьли нисдуьм (*воисдени рафде*).

Нисон: Гевгьер, мара, пой.

Гевгьер: Чуь воисде туьре эз ме?

Нисон: Туь эри чуь э меревоз гьечи гоф сохде, небуге эз когъоз ме гьэгьри бирейт?

Гевгьер: Эри духдергIэмле э нуьвуьсде когъоз туьревоз мере кор меде. (*Гене воисдени рафде*).

Нисон: (*Гуьрдени пушой юре*). НэгI, э е жигеш нигуьбуьм рафде. Хосденуьм эз ишму, е дэгъдэгъ нуьшит.

Гевгьер: НэгI, рэхьзо дит мере. Нуьшде нидануьм. ДухленгIэмлей туь мнёв, хуб нибу.

Нисон: Ме Довид нисдуьмки Гуьлире эри гьэгьер оmore.

Гевгьер: *(Чешмише хуно)*. Коми Довид?

Нисон: *(Хэндүсдени)*. Уре эз ме туь хуб дануусде. Хосденум нуьшит.

Гевгьер: *(Екем өзгдо доре)*. Хош оморейт.

Нисон: Омбор согъ бошит.

Гевгьер: Гирорит нуьшит, рэхь оморейт.

Нисон: Согъбошит *(нуьшдени)*. Ме пееде не оморем. Такси овурди мере.

Гевгьер: Рэхьгьой нмуре гьобул сохдит ми?

Нисон: Рэхьгьой ишму лап хубуьт, оммо дигь ишму диеш хуби. Баракеллогь, хубе хунегьо вокурде омори, гуьзеле богъгьо дешендейт, эвир ю диеш мелхъэми.

Гевгьер: Песг одомигьой дигь нму чуьтами, бегенмиш сохдени ми?

Нисон: Одомигьорейт.. *(Хуб э тигъэтевоз деншишуре э Гевгьер)* Одомигьо лап рачуьт, лап хубут... Эгенер э сениглэт ме гуьре э инжо кор офд миомоге ме э инжо мипоюсдум.

Гевгьер: Духдербгьой дигь нмуре омбор хъэз оmore эз тозе муд туфлигьо. Унегуьре, мере воисдени гуфдире чуьшмуни хубе усдо э инжо сэхд гереки. Эз расдиш ишму Гуьлире бэхш дорейтгьо туфлигьо мере омбор хъэз омо.

Нисон: Эз расдиш? Гьечуниге гьейсэглэт размер пой ишмуре ме-гуьруьм. Векенит пойгьоре.

Гевгьер: Нэгл, нэгл, омбар согъ бошит. Ме ужире не гуфдируьм. Зэхьмет мекешит.

Нисон: Ишму чуь гуфдиренит? Эри ме и кор келе хушбэхдини. Хосденум векенит пой ишмуре.

Гевгьер: *(Глэйб кешире)*. Согъ бошит... Ишмуре зэхьмет...

Нисон: *(Желд)*. Ме эз ишму дес ни вегируьм. Векенит пойвокуре.

Гевгьер: *(Глэйб кешире)*. Комини пое?

Нисон: Чепи пое..., у эз дуьл куьнди. *(Гевгьер векендени пое)*. Согъ бошит. *(Сер гуьрдени размер пое эри вегуьрде. Гье и өзхди Гуьли не Довид оmore дирени игьоре)*.

Довид: *(Эз Гуьли)*. Гьо э и кор ме деруьм.

Гуьли: *(Эз Довид)*. Э угьо мешет не бошим. Имуре мивуьнуьт. Туь бура, меш э хуне дарам.

Довид: Хуб, согъ боши, ме рафдуьм.

Довид рафдени э лой куче. Гуьли дарафдени э хуне.

Нисон: Пеймуней пой ишму лап «нормальный размери» — 35.

Михоил: *(Теретэглди оморени)*. Руз туь эхэйр бу хэгьер. Гуьли э хуне дери? *(Дирени Нисоне)*. Вой, Нисон, туь хош оморей. Кеф-хьол туь чуьтами? Бэхшлемиш сохит, гуйге ме э ишму мешет бисдорум.

Нисон: Гьич э эзини өзхд жигей оморей. Нисе дире симофор сэхди.

Михоил: Бэхшлемиш сохит. Гуьли эжи?

Нисон: Нис дануьсденуьм. Туьре чуь бири?!

Михоил: *(Эз Гевгьер)*. Зу бош гу: Гуьли эжи?

Гевгьер: Эй ме оmore е э богъче, е э хуне мидебу.

Михоил: *(Рафдени рие хуне)*. Гуьли, Гуьли, ой Гуьли!..

Нисон: Ой мере мивуьнуьт, глэйби.

Гевгьер: *(Эз Нисон)*. Кидан чуь бириге. Бура, бура далдаланмиш бош.

Гуьли, Девро ве Мемели ведироморенуьт эз хуне. Нисон угьоре дире пэхьни бирени.

Девро: Кини у? *(Дирени Михоиле)* Михоил., чуьни чуь хэбери?!

Гуьли: Михоил, чуь бири бегем?

Михонл Э песой туь оморем. Де мепой, кеш зу бурайм. Мишкой туь эдее муьрде.

Гуьли: Чуьтам? Гене чуй бири уре?

Михонл: Эз сер дивор офдори..., езугъ э сер сэгIэт ношумо вери,

Гуьли: Кеш бурайм. Езугъэ Мишкеley ме...

Гуьли не Михонл рафденуьт, Нисон пэхьники-пэхьники, чум зере Гевгьере, вала-рафденуьт. Девро не Мемели э мэхьтелиревоз денширенуьт дуь-эки.

Девро: Ой худо, туь ебо э гъэлем эн молла дениш.. Езугъ, Миш-кере э гъэриш е сэгIэт куьшд.

Мемели: МуьгIуьжуьзе кори. Эз расдекиш муьрди бу?!

Девро: Бедбэхд Серьё, тов чумгой энун гьисдиго е теке куки, впр сохд уреш. Имугъой дануьсдуьм ёзугъ эри чуй зури-зури рафдембуге эз куче.

Мемели: Имугъой дири, туь гъувот эн фоле?

Девро: Песг, ме э туь минет сохде не гуфдурум молла уре не-куьшуь гуфдире. (*Шемей омор дирени гъогъ соегъ бирей эн угьоре*).

Шемей: Бой, чуй бири ишмуре?!.. Чуьшме зере бодонжоне хуно эри чуй хуьшг бирейт мунде.

Девро: Ой мерд... Валлагъ...

Шемей: Гуь... Зэхълей мере мебер, зу гу бура.

Девро: Валлагъ... Чуь гуюм, эз е до жун иму хилос бири, эз елойге...

Шемей: Весси, килит вени э лэгIэй туь! Де гу бура чуй бириге?

Девро: (*Гирисде-гирисде*). Кук Серьё, гъуншиму муьрди.

Шемей: (*Э мэхьтелиревоз*). Мишке?!..

Девро: Эри.

Шемей: Бирден?!..

Мемели: НэгI. Эз дивор венгесдет куьшде.

Шемей: Ки?

Девро: (*Гирье сохде*). Езугъэ Серьё..., гIэруьси е теке кук хуьшде-ре невни. Парталгъой доморворире эз герден ю негировунд. Вой эри мунде рузгъой туь, Серьё... Вой...

Мемели эки э Девроревоз домой гирье вокурденуьт

Шемей: (*Лап хуьршлуь бире*). Весси, килит вени! Негири лэгIэре зен! Эз ишму эдее пуьрсиренуьм, ки венгесди эз дивор куьшди уре?

Девро: (*Лерзире лерзире*). Валлагъ, мерд, э ме гьич е тэхсириш невери.

Шемей: Туьре чуй бири, гъуьздурме гуьрде кечире хуно, лерзи-рени?

Девро: Чуь сохум э мерд, чуьш бисдоге гъуншнини дие.

Шемей: Хунейму вачарусд... И ченд сэгIэт мере э сельсовет э диву гуьрдет. Эз ме мугу туь э гужевоз духдере эдее э кукIэмле доре. Иму-гъой мигуюг, э метлеб хуьшде эри расире соймиши духдере куьшдет.

Мемели: И коре гьич екиш субут сохде нидануь. Чуьнки, рэхъ-метлуь, Мишке эзи е сэгIэт пушо муьрди. Туь у взхди э сельсовет бири. Зен туьш ки бу э ён молла. (*Эри хуьшде*). Вой, зуьгун ме хуьшг гердо, ме, чуй гуфдурум?!..

Девро: (*Эйгом зере э Мемели*). Э зен чешмиш мебош, туь чуй гуфдире?

Шемей: Пой, пой... чуй молла, комини молла?!..

Девро: Е молла дие..., молла Манаф гуфдиренигъо.

Шемей: (Э мэхтелиревоз). Молла Манаф?.. Э кин молла Манаф эри чух рафдебири?

Девро: Валлагь, мерд, чухре эз туь пэхьни сохум... Туь хуьшдени туь дануьсдени ки, у рэхьметлуье Мишкере воисденбу духдер имуре эз Нисон журу сохде...

Шемей: Весси, килит вени э лэгйэй туь! Ебо гу винуьм э кин молла эри чух рафдебири?

Девро: Мишкере эз Гуьли эри журу сохде. Уш э таз денишире гуфдики, бура олхонн бош, Мишкере эз Гуьли журу сохдум.

Шемей: И чух биёбуре кори. Имугьой ме э Серьё не Нетен чухтам миденуьшуьм, чухтам мивадарам э глэрей хэлгъ?!.. Туь э гоф эни пире кафтар денишире мере э гъэд эни хуне биёбур сохди... Хуькуьмет э и пире мэхьэл мере эдее пенсия доре эри динжи-форигъэти вегуьрде. Оммо ишму э сер ме дуврлуь белогьо диловундейт. Ме эже, питик-хъэйкел эже, фол эже, таз эжэ?!.. Туф-фу. Нэглет э ишму не питик-хъэйкел ишму!.. Шовгlo гердо э хурде нун ме, эгенер эз гъэгьр туь, эз гъэгьр питик-хъэйкел туь ме Гуьлире э кесиге не дорумгел! Винуьм питик-хъэйкел ишму гужлуь мибуге, ненге шовгloй ме.

Девро: Э мерд, гьечу мегу, э хотур худо...

Шемей: Варасд. Килит вени, бесд лэгйэйтуьре. Гоф мерд еки мибу.

Воисдени э хуне дарафде, гье и вэхди Гуьли ве Гевгьер дироморенуьт

Гуьли: Бебе, чух бири ишмуре?.. Дедей, чух хэбери?

Девро: Гьичиш духдер ме... гьовре сохдуьт?

Гуьли: (Э мэхтелиревоз). Кире?

Девро: Уре дие...

Гуьли: Эхи кире?

Мемели: Кук Серьё, Мишкере.

Гуьли: (Э мэхтелиревоз). Коми Серьё, коми Мишке?

Шемей: Кук эни Серьё гьуншиму, Мишке.

Гуьли: Чух бири бегем уре? Уни-эй... холей Серё э ён гьопушу нуьшди эдее журуб бофде.

Шемей: Ки э у таз денишириге у телгьой журуб дараво э.., чумгьюю.

Девро: Хуб, духдер ме, муьрдигьо комини Мишкеи, туьре огол зерет бердет? (Гевгьер хэндуьсдени).

Гуьли: Гьо... У Мишкой ме не муьрди, ёзугъ-хъэйву эз бору офдоре пою чемуьсди.

Шемей: (Теретгиди). Пой-пой, неварасируьм... Чухтам хъэйву?.. (Эз Гуьли). Ебо гу винуьм у Мишке кук эн кини?

Гуьли: Эн гов ме.

Гевгьер: Эри, эри у гуселей эн гов Гуьлини. Иму уре Мишке огол зереним. (Гьеммеки хэндуьсденуьт. Гье и вэхди Нисон, Довид ве Мишол дироморенуьт).

Гьерсееки: Руз ишму эхэйр бу.

Девро: Нисон, глэйл ме, хош оморей софо овордей. Песг и дуврине эже бири?

Мемели: Хош оморей глэйл ме. (Эз Шемей). Сер чум туь руьшуьм бу, Шемей.

Нисон: (Кувнд оморе эз Шемей). Лелей Шемей, руз эхэйр бу. Десе дураз сохдени э лой Шемей. Шемей уре жугьоб не доре дур бире. Гьеммеки э мэхтелиревоз денишириенуьт дувъэеки). Дануьсденуьм туь эз ме инжимиш бирей, энжэгъ не ме, не духдергlэмлей-ме Гуьли э туь е хуьурметсуьзи не сохдейм. Дузи, иму гьеле э гуфере дерики ишму, бебе-дедейгьойму, имуре хосдехунд сохдейт. Иму эз ишму инжимиш

нисе биреним. Эңжэгъ хосденим эгенер ишмуре эз расд воисденигэ мб-
золменд биренуму, ихдиёр дит имуре, мере не хэгьер ме Гуьлире, эри
вихде рэхъ зиндегунире. (*Шемей гоф нисе сохде*).

Девро: Гзэл ме (*гирисдени*), иму, гьердуйму пир бирейм, гз-
руьсишмуре дире воисде..., гьей... Кей Гуьли эри хуьшде миофу юре
воисде куке ве кей туь мивихи эри туь духдере.

Михоил: (*Куьнд омор*). Гыч фикир мекеш холей Девро. Кукиш
хьозурь, духдериш... Валлагъ ишуш лап высший сорти. Дениш, хэгьер
иму гуьли чутам э гьеммей район одлуье дояркенге. (*бурмундени До-
виде*). Довидиш э республика еки эз эн хубе трактористгьои. Имугьой
гирорим э и тарафиге. Бирор иму, Нисон хубе сенигзэтка гьисдигьоре
хунс, хэгьер иму Гевгьериш э гзэрей дояркегьо дуймуьн жиге вегуьр-
ди. Оммо э дилможи зугьу суьфден разряди (*хэндуйсденуьт*)... Гзэрор
иму уники, эри эни чор жовонгьо э изуригьо комсомольски гзэруьси эри
нуьшунде. Ки рази нисдиге десе гьово вегуьругу. (*Хэнде, гьемме дени-
ширенуьт э Шемей. Шемей воисдени дарафде э хуне*).

Девро: Э мерд, эже гьечи?

Гуьли: Бебе!

Нисон: Леле!

Шемей: (*Чумгьою глов-глови бире*). Зен, э хуне ямуре шороб де-
рини.

Девро: Дери, гьейсэгзэт миёрум.

Михоил: Пой, холей Девро. Гевгьер, у чомадана янжо биёр. Ме
дирем э унжо Нисоне шампански шороб дери. Оммо ишму, холей Девро,
эзу пейлегьо биёрит. (*Девро дарафдени э хуне*).

Шемей: Э зен, хьофд пейле биёр.

Нисон: Леле, эхи иму хьэшд одоминим...

Шемей: Ме кор мере хуб дануьсденуьм.

Девро оурдени пейлегьоре

Михоил: (*Пейлегьоре пур сохде*). Куьнд биёйт. (*Гьемме куьнд
оморенуьт*).

Шемей: Вегирит пейлегьоре, балагьой ме. Гьер мерд куьнд омор
пейлей хуьшдере вегуьрдени, нубот э Мемели расиренге, Шемей пушой
эзуре гуьрдени). Пой, зэхьмет мекеш. (*Пейлере эз дес эн у восдорени*).

Таз туь э хьомум чарусд. Де инжо туьре кор нисди. Шелей туьре вор дн.
Мемели: (*Рафде-рафде*). Зарал нисди, ме эдеме рафденуьм. Ми-
бу възд, гене гьуллугъ ишму э ме миофдону. (*Рафдени*).

Шемей: Э зен, жун туь муно, егилейгеш пой энунжо дураз бис-
доге туьре ёгьин тологъ мидуьм (*хэндуйсденуьт*). Согъ бошит, балагьой
ме. Хосденуьм эришму мозоллуье зиндегунире.

Михоил: (*Хундени*).

Рачи дусди э и межлуьс гьони шороби.

Духдэргзэмле ве кукгзэмле мирос хьисоби.

Лонг нисди э миросгьо зен-шуьвер бире.

Зиндегуни нидуь рачи муьгьбет не бире.

Песни дуй риз мэггире хунденуьт гьеммееки 2 гиле.

Хунде варасденге хурденуьт шоробе.

ПЕРДЕ

Алексей МАКАЕНОК.

ЛЕВОНИХА Э СЕР ТОЗЕ РЭХЬ

В о з м сохдегоргъо:

1. Лушка —
2. Сося — духдер ишу.
3. Левон — шуввер Лушка.
4. Михаил — Одохлуй Сося.
5. Максим — Бебей Михоил.
6. Буйкевич — председатель колхоз.
7. Клава — Гъунши эн Левон.
8. Николай Сергеевич — секретарь обком.
9. Глуздаков — председатель райисполкома.
10. Тесаков — помощник председателя.

Гирошденигъо вэхдгъо:
Эгъунши — дигъне руз.
Э иму — имуруз
Э ишму фердо.

ЭВЕЛИ ПЕРДЕ

ЕКИИМУЫН КАРТИНЕ.

Омборе гIэжоибе дегишигьой дивэги гирошде э мегь март. Омбор мэхьтеле мегьи. У вози сохдени э шелбетгьой зиндегуннревоз, Хогьинете мегьи. Сергуурдеким эз пени рузгьой март.

Шэггьэи шохьонгум. Чин бичинчире хуно гьэд бугьо тозе менг, э сэгьэтиревоз эдембу товуш сохде е гьирогь дигье.

Э ихдилотгьо гуфдире оморенигьоре хунг вараунде оmore бу чул э тоегьон гиевевоз. Эжеиге, э и куьндигьо фермай колхози: кими вэхд шиновусде оморени сес эи мэги зерен молгьо. Э дурн эз песой тоегьой гиев ведини чигьрет гIошире дигь. Хунегьо тов-доренуэт эз товуш пенжерегьо. Товуши оmore-оmore кем бире: хэлгь хисире-нуэт. Энжэгь генилей лампочкегьой кучегьо бэхьс берденуэт э товуше астарегьоревоз.

Э ён тоегьой гиев гешдени э гьэревули Максим, миёнее бала, дилбоше, жонлуье келе мерд.

Максим: — Имисал васали дир бири.. Мартиш эдее варасде, оммо имугьонш верф эз хори вегирде не оmore. (Дирени киренге, нуьшдени э гьилгьили, э далдей доей гиев, гьузет сохде).

Веди бирени соей дуь одоми. Эз кем товуши менг, четни бире, сечмиш сохде оmore-регоргьоре. Оммо жогьилгьо биреншуре асант дануьсде. Угьо поисденуэт э ширине муьгьебетлуье дусди, сессуьз. Чигьрет е бала, гьэл гуьрдени-екигере. Максим эз ён тоей гиев суьгьруьсдени, хэбердор сохде жовонгьоре, нижо жогьили гуфдире. Духдер эз терс... Ой — сохде (божэхь дешенде) вонсдени вирихуь, оммо кук гуьрде поюндени уре.

Кук: — У келе мерд мени. Бигьил хуте бу. Чуь бэшгьэи, фердо э ЗАГС — рафдениним. Эгенер имишев фикир туь дегиш не бисдоге?

Духдер: — Нэ... гI.

Максим: — (Эз ён тоей гиев). Э киревоз рафденини туь э ЗАГС?

Кук: — Фердо мидани.

Максим: — Бегем тербиелуье наринеш гьечи зен хосде, тула? Туь эз бебе меслэхьэти вегирдей — ми? (куьнд бире) Гьери бирмун, винуьм киниге у...

Духдер десе ведешенде вирихдени.

Кук: — Инжо бу, парусд рафд.

Максим: — Желде балаи. Ки бу у?

Кук: — Лап хуб эн хубгьо.

Максим: — Хуб эн хубгьо. Хомуте э хуьшде гуьре вих.

Кук: Ме гIэсб нисдуьм.

Максим. Тоеш нисди.

Кук. — Бурам.

Максим. Бура, бура... Эри хотур не мундеи семе эз бебе меслэхъэти веги. Бегем ме эри туь ченд дуьм мойруш нисдуьм? Э бебе дедей эн уревозиш гоф сохде गरेки... Гэруйси мяё сохи?.. Небуге гье гьечи э тегьер хуруз мизиги? Ченд э хъэст дериге — гьеме эн мени?..

Кук. Фердо эй хосде мидарайм.

Максим. Хуб фикир сох Михаил, туьре хэлгэ е эгъуьлменде одомни гуфдире, хуьрмет гуьрденуьт.

Михаил. Ме имугьой 27 салаюм.

Максим. Е пэхъникие гоф шиновусдем — туьре э райсовет депутат вихденинуьт.

Михаил. Бебе, ме э ишму мннет сохденуьм...

Максим. Гу чьниге?

Михаил. Э ферма мугъоет бош, жон бебе. Имуруз «Ракетере» дуь гуселе бири. Е кор чи бисдоге зу-зу мере огол мизени.

Максим. Гьечу гу дие, дуь-дунени «ракет» имуре. Эз ён комини хуне мнофум туьре?

Михаил. Эз ён... (гье еки э эгъуьл оmore) Ме эз хунейму дур ни бошум.

Рафдени

Максим. Назуй васали... Имугьойне жогьилгьо э сервери хуьшде мундет... Азадуьт... Расдире гуьомге, недан нисдуьт... (гене дирени кинигере). Гене киниген... Тэхъной небуге жуьфд? Васал оmoreн мэглуйми. Э гьер лиге эдее шербетгьой зиндегуни вежесде... (пэхъни бирени э ён тоегьой гив. Дироморени е одоми, э дуьзди-пэхъники, денишире э илоуле, гуш дошде, пезде дешендели тэхде палазе, сер гуьрдени зри гив кешире эз тоегьо, э пенжеревоз норени э сер тэхде палаз. Пезде рафде ни эз у тоегьойге зри овурде, Максим гирошдени э и лойге).

Максим. Хуб, чуь сохум ме э иревоз? НэГІ, гьич туьре глэмел нив!.. (Дегешдени э зир гивгьо э сер тэхде палаз), (эз песой тое ведироморени одоми, венорени е гьужогьиге гиве э сер ю, тэхде палазе эз куьнжгьо ю беседе, хьэркет сохдени зри вегуьрде нисе дануьсде. Денишире мэхьтел поисде бзгьдо, е бойгеш гуж зере вегируь гуфдире, юш офдорени э сер гивгьо, хьэл сохдени Максиме, У божэхь, дешенде сохдени нифри). Эй киниге туь... Келе дедей туь э шуьвер бураво!.. Туь гьеле мере тасундеш-тасундени?! (Эз зир гивгьо веде бирени дес Максим у гуьрдени ехэн мерде. Дуьзд гуьсет нисе сохдембу. У эз терс божэхь дешенде, э пой вехъишде, видовусдени эз гьувотигьой хьичде. Максим ведироморени эз зир гивгьо). Пой! Гирит уре! Гирит-о! Пой талавурчи! Пой, э бологь офдоно сер туь! Гирит уре! Гирит-о! Уре гирит-о! (видовусде э песою, вогошдени песово). Уре гуьрде бире... Гьечи видовусденбу, гунге реактивный-бу. (нефес вокошире). Туь гьечи дануьсдени гье э и вирихдеревоз, хилос бисдори рафд? Ме туьре чуьтамиш гири мнофум, э и зул-зуле тэхде палазевоз.

Дироморе, куьнд бирени председатель колхоз Буйкевич

Буйкевич. Чуь сеси? Ки бу хьэрой дешендебугьо?

Максим. Инжо хьовир председатель талавурчи оmoreбу, оммо ме гьечи зарб оmoreум.

Буйкевич. Чуь талавурчи?

Максим. Гивэ эдембу дуьздире. Диренит трафеере шенди вирихде.

Буйкевич. Ки бу?

Максим. Э तरीки не шинохдум, врихд.

Буйкевич. Не дануьсди расире?

Максим. Гьечи видовусденбу эзи хоме мойругьоре хуно.

Буйкевич. Хьэйф

Максим. Оммо ме в шэхьитуре гьечи терсунтем. Беткем эз тере пелтекиш бисдоге. Лап жигеюни. Худо чуй гүфдири? — «Дуьзди месох!»

Буйкевич. Уре худо гүфдирере хуно зигьисде нисе воисде.

Максим. (ох кешире) Диренит хьовир председатель, сенигэт сёгн кор ме.

Буйкевич. Гьелелуге усуйзши гэмел нисе оmore.

Максим. Гьелбетте гьечуни. Еки эзуни гьэлифо э дигь дерики пенж-шеш гьэреулчи гереки. Чуй мибу дануьсде э чуй темэхь сохденниниге у. Имуруз уре гивь гереки. Фердо Белкем сиб в нисд. Вечи биреники, унжош, э богъиш, чордогь вокурде гьэревулчи норе гереки. Песде уре ишдогь биренини э хиёрлугь — э бисдуш миё норе бивь одоми-терсуре. Песде э керегульгьо... Веди биреники эй е одоми, е взвод гьэревулчи миё бу. Вегирим шегьере. Ченд магазини? Гьозор. Э ён гьер магазин е гьэревулчи согъ сал. Гьегъ вегирденуьт. Шевгьо нуьшде инжо фикир сохденуьм: Ченд гьэдер зарали, эри хьуйкуьмет омурдени у нелонгьгьо! Лап э хисирекишуш мугьоем бире гереки. Гьечи гуьзеери хьисоб сохдем, ченд дегь миллиони. Хубте нибисдо-ми угьоре лап келе пенсия мидоге?

Буйкевич. Кире?

Максим. Угьоре, эз ки иму гьэреул сохденимге. (Буйкевич хэндусдени). Эз же оmore игьо, э белогь демуно угьо?! Кей терг мибу угьо?

Буйкевич. Э коммунизма темиз терг мибу.

Максим. Э фикир туь гьечу оmore.

Буйкевич. Биней кор э чуй дери? Э частная собственность. Те гьисдигьо «Эн мени», мибу эн «кесигеш». Чуйни «эн кес?» У чи коминики гьелелуьге эн ме не бири. «Кесе» гириге эз «ме» омборни. Кими вэхд бэхили тасундени, чендгьэдер бисдогеш гене кем бире, гье гене омборте воисде. Уни: гов мени, хуней мени, богъ мени, богъчей мени-гьеммей эн игьо гьисди бинелуье куьк, мол-муьлк дори. Эгенер гов эн мениге, уре гивьиш миё бу. Зимисдуш имисал дураз кеши, гивь юш варасди, унегуьре рафде гереки эри эз гивь колхоз дуьздире.

Максим. Эри дузе гоф чуй гуьом. Веди биреники.

Буйкевич. У кувьгьоре бурра гереки.

Максим. Гове?.. Богъэ?.. Богъчелегьореш?..

Буйкевич. Жейле-жейле хунегьореш. Чуйнки гьеме мне эн—иму бу.

Максим. (Фикир сохде). Гьм.. Эгьуьлменде фикир... туь эз хуьшде фикир сохдей, небуге эз жиге юни?

Буйкевич. Имуруз э партийный собрание гүфдируьт...

Максим: Теслих сохдуьт?

Буйкевич. Нишоне сохдим.

Максим. Жуйргэтлуьнит!

Буйкевич. Туьре бегем рази нисди?

Максим. Мере разини-о... эгенер эз колхоз бисдоге вегирде шнреш, хоереш, хиёреш, келем-чугъундуреш.

Буйкевич. Вегит! Ужузте, эз бисдуй туь вегирденигьо. Шир э—12 коп. литир ю. Гьувот иму гьони расирени эри кумеки сохде.

Максим. Оммо мибу ужирегьош, рази не бошутгьо...

Буйкевич. Дануьсденим. Гуж нисохим...

Максим. Бошгу дие... Рэхь ишму ник!
Буйкевич. Ме, мие бурам.
Максим. Ховиш нисе оmore?
Буйкевич. Хов нисе оmore, нэгI.
Максим. Фикир сохденит?
Буйкевич. Фикириш сохденуым.
Максим. Гьелбетте, ишму келеймунит, фикриш мие сохит.
Буйкевич. Ире (*бирмунде э тэхде палаз*). Хьэрекет сохит эри офде.

Максим. Фердо себэхьмунде гьемей дигье мигердуым. Ишу э герден не вегирдуьтге, гьунишгьошу мигуют эн киниге и тэхде палаз. Эгер мере ихдиер мибисдоге, ме э герден эн у зингиров дуллу мисохдум, е небуге ногьоре зере эле куре мисохдум. Бигьил гьеме винуьт, шиновут, э же рафдиге, чуй бердиге. Эри гьемей эни ховсуьзе шевгьой ме у тэхсир кори!..

ДУЙМУЪН КАРТИНА

Себэхь мунде. Руз выходной. Васали, Хуней Левон варавунде э тегьер мигиди. Темиз, говуш, фиргоьу. Эз гьеме ведини дигьне селиггьэлуье дес кор сохден. Духдер Левон, Соня гузет сохдени э хунешу ильчигьс. Хунере варавунди тикмере хуно. Оммо сэхьиб хуне чуйниге эдембу битоби сохде.

Левон э ен пилете нимдер дешенде, назболуш деноре дегешди ён-боки. Лушка ден Левон, эз ферма кор варасде бэгьдо, оморени э хуне. Партал корире укене нуьшдени эри форигьэти вегуьрде.

Левон. Туьни Лушка Мрика?

Лушка. Менуым. Вомундем э ферма, имугьой миё кор хунере сохум. Инсон фикир не сохде кор нисди! Радио, телевизири ве де автоматгьойгеш. Кор зенгьой кентустуре эри сук сохде-гьичиш. Сер ки дорд доре. Хуб мибисдо: э хуне оморенге, кнопкей электрире шиши, чи туь хьозур бу, партал туь шушде биёв гьоб-гьижоб темиз сохде биёв... Э-гье-гье...

Левоннш ох кешире

Туь эри чуй ох кешире, эз и серхошгьоре хуно?

Левон сессуьз

Кейфсуьзи, небуге? Чуйниге туь шову согъ шев эдембири уьгь зере. Белкем кейфсуьз бирей? Негун? Шиновусдени?

Левон. Чуйниге шуьгьэме дерди гуьрди.

Лушка. Демунде чи хурдей, небуге гурунде чи вегуьрдей. Ой Левон и кейфсуьзи туьш э вэхд ю не бисдо.

Левон. Кейфсуьз нисдуьм, метерс, ой духдер!

Лушка. Гьечуниге зуте вэхиз, мере гофн э туьревоз.

Левон. Кидан чуй мигуниге.

Лушка. Герекие гофи. Меш нисе дануьсденуьм шори сохумге небуге могьбун нуьшуьмеге? Туь не верасирей ди Соня хунере эри чуй рuffed-варавундиге (*Левон сессуьз*). Меш шек мундебируьм... Оммо у эдее гьуногьго гузет сохде.

Левон. Чуй гьуногьго?

Лушка. Илчигьо.

Левон. Чу ильчигьго? Ме дануьсденуьм — эхи, туь гьерчуй гири мигунигьоре.

Лушка. Вэхн-эй, э енбоки, ебо вэхн, небуге гьейсегIэт эз дуь. пой туь мигируьм микешуьмо. Чуйни э дурази хуне дураз бире дегешдей?! Одоми мие биёв э хуне.

Левон. Божэхь медеше, эдей взхуышденуым...

Лушка. Партал туьре воку, одомире хуно нуыш, небуге биебури-ни. (гешдени). У зуле-зуле палаз иму эжи, э пошней дер дебиренбугьо? Э буру немишнини, эри пой покурде чи нисди.

Гешдени палазе

Левон. Мегерд (е лой гьутине ю варафде, чум зерере хуно).

Лушка. Чуьи?

Левон. Чуьни эй чуь бире?

Лушка. Туь мере чум эри чуь зере?

Левон. У-у уре Ме-п-пуьрс...

Лушка. У эз терси, енебуге, шев э ов гьэлифо зери.

Левон. Ховиш дирем. Гьечу бегем. Гьеймогьоиш э жендек ме виж дери. Гунге э хов, эхьэет иму, чуьниге гьэтмегьэришини. Гов эдембу мэГI зере... Сеггьо эдембируьт гуьрге хуно зузе кешире. Ведироморум э хьэет. Товуше менглуье шев бу. Сера тик гуьрде, мундум мэхьтел. Э асму е зурбое чин бичинире хуно тозе менг эдее тов-тов доре. Хуб денишире диренуьм э сер ю туь нуышде эдее газет хунде. Ме э илоуле дениши. ренуьм кесиге не винут гуфдире и муьГуьжуьзе. Божэхь дешенденуьм «Фура, недан» Оммо туь нуышдей эдее хэндуйсде. Гьемишеинере хуно дендунегьижичи сохде.

Лушка. Ни фиром!

Левон. Гье гьочу.. Ме божэхь дешенденуьм: «Фура, хэлгь винире, руьхшенд мисоху э иму. Дигье эз хэнде гуьрде нибу. Э туь гуьре э гьемей кифлет иму руьхшенд мисохут».

Оммо туь эзи гуш зере, эзи гушиге ведешендени... Нуышдей эдее пойгьоре жумунде. «Туь шиновусдени божэхьгьоймере, сес гов мэГI зерере! Белким шохьонгум не дуьширей?» Оммо туь эз унжош зугьун ведешенде, эдее мере гьэгьр доре.

Лушка. Вегираде дануьсдебире мере эз асму?

Левон. Эри-о мивегуьруь туьре! Оммо буржуй иму гьечи эдембу равусде, е нисе тасиренбу. Мере воисд божэхь дешенде поюнум уре. Денишире мивинуьм де, сег небисдо, Митрофан Сазановичи. Гьечи эдее э сертуь шенде хуьшдере, де чуь гуьом.

Лушка. Чуь сохдем ме э у? Э сер дуьм ю муьнуьк не декуьрдем ки?

Левон. Эри чуь миё бу я хов. Сег гуьом хьовири, туь эри чуь э сер менг вебири?

Лушка. Мере воисди верафдем. (Гешдени палазе) Эжен у зуле зуле тэхде палаз иму.

Левон. Дануьсдени чуьниге.. Герек нисд, биё туь уре мегерд. (Гене чум зере). Ме вир сохдем.

Лушка. Чуьтам — вир сохдей? Эже вир сохдей?

Левон. (э гьэгьревоз). Э гьержоиш вир сохдем, вир сохдем, варасд гьишд рафд. Е кор чи бисдоге воре эгерде вегири эн имуни гуфдире-о...

Лушка. Чуьтам э герде не вегируьм?

Левон. Эгерде мевеги, варасд, гьишд рафд, тэхде палаз эн туь нисди, варасд гьишд рафд. Нисе дануьсденуьм эн киниге, эгенер офдиш омоге.

Лушка. Ечи эн мени, чуьтам гуьом эн ме нисди гуфдире. Е кор чи гьисди инжо, Левон. Туь те е буше бутылкере э магазин доре дуз дуь сэгIэт хуьрде жигей-лов юре, э сургужевоз сигьол доре, гьовомер сохде.. Е кор гьисди инжой эн и, туь гуфдирени-э герде мевеги.

Левон. — Недан, гьичиш нисди. Энжэгъ э куче меведара, михэндуьтд э туь. Мере нисе воисде э туь хэндуьт. Верасири.

Лушка. Эри ме семе э герде веги, гу чуйниге.

Левон. Гьич туьреш герек нисди дануьсде. Неданини варасдрафд! Лушка. Е кор гьисди, Левон, туь сер мере гиж сохдени. Белкем э делинегьой кесевоз вози сохдеки дирет туьре.

Левон. Туь чуй гуфдире? Весси, минет сохденуьм э туь эз ехэн ме дес веги! Дес веги эз ехэн ме, эз гъэдо-гъэргъэше дур бош.

Лушка. Бошгу дие. Гье эзумогьоевози чум-жесден не шуйгъэме дерди туь.

Левон. У кор э сер ме оморигьо, э сер туь миомоге, туь белкем ло-лиш мибисдори.

Лушка. Хуб, дануьсдей туь бошгу, Ливон.

Левон. (Дегииш сохде ихдилоте). Туь эз товней илчигьо чуй буге эдембири гуфдире?

Лушка. Эри Соня духдер иму...

Левон. Кини гьечи?

Лушка. Мишка-зоотехник. Кук Максим.

Левон. (Гьингъине вепичире). Гъэревулчи колхоз гьисдигьо?

Лушка. Де коминире дануьсдебири. Дара партал туьре воку. У кинколе жижелигьой туьреш шуне зе. (Вокурде шкафа). Комини костюм дуьм туьре эри вокурде? Гъэфеи небуге зулезул?

Левон. (Гъош вешенде пелтек) э жегьендем муно у зуле-зул! Уни-герге ди. вокунум.

Лушка. Гъэфеире дуьм. (Дорени костюма, шеи, галстук).

Дироморени Соня

Соня. Жон дедей! ишму эри чуй нуьшдейт поисде? (Левон дерафдени э у хунейге эри партал дегииш сохде).

Лушка. Ме гьейсэгъэте, духдер ме, гьейсэгъэте. Ки миё биёв?

Соня. Меш нисе дануьсденуьм. Белкем хуьшдени председателиш омо... У Мишкере омбар хосде. Ю гуфди.

Лушка. Туь чуй гуфдире, гъэил ме?! Ижире хуььрмет, ижире гъуьзет... (Эз шори гъэрс оморэ эз чумгьою).

Соня. Мегирис, дедей. Гъэдот гьечуни дие. Иму разиним. Илчигьо хотур ишму не муну гуфдирен.

Деде духдер вегирденн партал дегниш.

Лушка. Духдер ме... Товуш чумгьой ме...

Соня. Комини булшире вокунум? Булши тефтере вегируьм?

Лушка. Туь хубте мидани, уре комини хъэз омореге... (Дерафденуьт э у хунейге, ведироморени Левон).

Левон. Гьонине хьол ме, эз хьол э вэхд революция бугьо губерна-торгьош усоли. Егъин Максим э илчиньети дироморени... Гьн нэгълет э туь шэхьиту. (Фикир сохде). Велкем уш эри хуби бу. Чуьш бисдогеш илчинни... (Гене чум зере. Эз пенжере дирени кинигере. Эз терс дерафдени э ведиреморобугьо хуне).

Дироморенуьт Максим эгъултугъ ю зуле-зуле палаз, Клава-гъуавши, жогъиле бие зеп.

Максим. Руз ишму эхъир бу! Инжо екиш неде!.. Туь ёгъин да-куьсдени эн чгьо бирейре....

К л а в а: Де эн кини? Эз ыгъо вегирдебируым еки эзини тэхде палаз.
М а к с и м: Гьечу бире бэгъдо огол зе угъоне ведировт инжо.

К л а в а: Э Лушка! Э Левон! Эжеит ишму? (*Денишире э Левон дериго хуне*). Руз ишму эхэйр бу, Левон! Тфу-тфу, чум гене мерасо, эз туь чум вегурдеш нисе бире.

М а к с и м: Руз туь эхэйр бу, Левон!

Л е в о н: (*Чум зере*) Эгъуьбет ишму эхэйр бу.

М а к с и м: (Бирмунде тэхде палас). Эн ишмуни?

Л е в о н: НэгI, нэгI, эн иму нисди. (*Дироморени Лушка*).

М а к с и м: Руз ишму эхэйр бу.

Л у ш к а: Э гъуьбет туь эхэйр бу, Максим. Нуьшит. (*Эдер денишире, гуиге эдее кинигере гузет сохде*).

К л а в а: Лушка, Максим н тэхде-палсе офди. Эн ишмвни? *Лушка дениширени э тэхде-палас, э поисдегорго, э шувверииш. Хьол Левон бирени лап усол, гъош ю бежидте верафде*).

Л у ш к а: НэгI, нэгI Максим, эн иму нисди.

К л а в а: Эри ме оморениго... Ме эз ишму ижире тэхде-палас дериберируым эри гендуым вор доре.

Л у ш к а: НэгI, жон, гъунши, эн ме нисди, туь эхьисобевоз егIэлмиц чи бирей?

М а к с и м: (*Дире гъош жумундемун Левоне*) туь чум эри чуй зере?

Л у ш к а: Чуйниге, у эз шовуревози гье-гьочу. Себэхьмунде вэхуьшдекиш гъош ю эдембу жуьмуьсде.

М а к с и м: Белкем эз ди шохьонгумевоз бу, небуге чи расире бири?

Л у ш к а: Туь чуй гуфдире? Гьеле э ужиге омор не расири. (*Э Левон денишире*) Белкем эзинбэгъдойге бисдо.

М а к с и м: (*Шекелуь*). Эн туь нисди гуфдири?

Л у ш к а: НэгI, Максим, эн иму нисди.

К л а в а: Хубте фегьм сох, э духдер, белкем эн туь бу.

Л е в о н: Чуй эн уре фегьм соху?. Сурот нисдики и.

М а к с и м: Э худо шуькуьр гердо гьечи бирен! Небуге усол мибисдори.

К л а в а: Чуй кориге ишму имуруз геймишит? Э суьгудо рафденит небуге э гIэруьси?

Л у ш к а: Де эри чуйни и мол-девлет? Э шкаф эри дуллу сохде хуре-зере демунде? Имуруз выходной вузи. Инн Максимниш пир гьисдигеш геймиши. (*Дениширени э пенжере*). Чуй кориге председателиш эдее э лой иму омор...

М а к с и м: Туь эз расдиш нисе варасире, небуге хуьшдере э неварасиреки венорей.

Л у ш к а: Эз же мие дануьм ме?

Дироморенуьт Буйкевич не Михаил. Руз эхэйрбу доре.

Б у й к е в и ч: Иму э юре гешдеим, оммо ю инжой эн ини. Белкем туь имусуьз кореш кутэхь сохде-варасдей? Гьн? Небуге, туь Лелей Максим, илчиньетире э ме ихьдибор нисе сохде?

М а к с и м: Ме эдем сэхьиб энире гешде. (*Бирмунде э сер стол веригьо тэхде паласе*).

Б у й к е в и ч: Чуй гьинор сохдей? Офдей?

М а к с и м: Гьелелуьге нэгI. Екиш э герде нисе вегурде

Б у й к е в и ч: Гьей-сэгIэт вэгIдой эн у нисди.

Руь бирени э лой сэхьиб хуне, гьем э гIуьзетевоз, гьемиге э зарифетевоз

Иму оморейм э лошму, гIуьзетлуьбе бег ва бике, э лап герекне гьурлуьгь,

Лушка. Хош оморит, сефо оворд, гирорит нуьшт.

Буйкевич: Гьуллугь имуре веровунденнинтге минуьшим. (*Гьуьл зерени Максиме възхьизуь гүфдире*).

Максим поисдени э ён кук.

Иму э хуьрметевоз оморейм э лошму, и князь, кук лелей Максим иму...

Максим. У зоотехники э ферма, князь нисди.

Буйкевич. Сабуьр сох, гоф мере мебур. Е руз пегьливоне кук лелей Максим э ов ведерафде, э далде нуьшде, деле гузет сохди. У гьетте делере, у раче духдер э гьэд хэз дир, эловлемиш бире дуьль жогьил, луьп зери. Делере эри хуьшде вегуьрде хосди.

Князь иму эри хуьшде нори у делере гуьрде э хьэрем хуьшде оворде эри э сер тэхд нуьшунде. Оммо нединже деле, пегьливоне овчире фирмунде, вирихдени. Иму гириге имугьой офдорейм э куче-куче не хунехуне эри эз хэлгь пуьрсире лулей эн уре. Оммо э иму э ферма бирегоргьо гүфдирет деле инжо, э хунешму пэхьинни гүфдире. Имуш оморейм э хунешму. Разинит-ми ишму э хосд-воисдевоз эри доре небуге князь иму мидануь э гьэгьэвоз восдоре... Енебуге иму миё э гужевоз берим?

Лушка. Бегем хунейму эри эн у хуне нисд.

Буйкевич. Эри делешму бешгьэе хьэремгьо хьозури.

Лушка: Хьэрем имуш гьич зобу нисд.

Левон: Ихдилот сер гуьрде омо, энжэгь те фердо пишнеи верасуьт.

Буйкевич: (*Э зарифетевоз*). Ебо денишит ой эл-жэгьмет! У деле э и хуне гьэрол нигируь Зердовзере, мипажуь. Инжо огол зере биёрит, э князь хуьшде семе денишуь.

Левон: Соня! (*огол зер*). Соня!.. Инжо бие!

Максим: Гуйге ишмуре разини? Небуге?

Лушка: Бегем э девр имуш эз бебе-деде пуьрсире разимендире?

Буйкевич: Сэхьиб хуне эри чуь гоф нисе сохде?

Левон: Э желе офдорегор, негьогь хьэрекет сохде эри вирихде. (*Дироморени Соня*).

Соня: Руз ишму эхэйр бу.

Максим: (*Эз шори дуьль*). Недан нисди!

Лушка: Дирени Соня, э хунейму гүьзетлуье гьуногьгьо оморет..

Максим. У эз диревоз дануьсде. (*Соняре гьэиб омор*). Гьэиб мекеш.. Гьэиб меьвгу туьре. Иму одомигьой екиним.

Лушка: Михаил эри чуь гоф нисе сохде?

Михаил: Иму э разимендишму дениширейм. Ме не Соня э еки буррайм-бесде. Гьечуни-ми?

Соня: (*гьэиблуь*). Ди дорейм екире разименди.

Левон: Ведибиреники эриму е эрегьи хурдени мунди.

Лушка. Туьре де кориге герек нисди, эз эрегьи хурде бэгьэй..

Левон: — Де дир сохдеш герек нисди. Хубе гьэили. Хуб-хубе пулиш вегуьрдени. Усолийореш гьич не дирейм, не шинирейм... Де чуьни инжой эн и? Уш дузи: э ферма князе.

Лушка: Деде юш эдеэ тэгьриф доре, э кор хунеш кумеки сохдени, мугу.

Максим: Гьэилгьой ме гьеме гьочунуьт. Эз гьэилиревоз хутеют. Э дес ишу диплом деригеш, герек биренге, хориш шушденуьт.

Буйкевич: Егьни делере дорени бирейт?

Лушка: Мере разичи.

Буйкевич: Ихдилоте кутэхь сохимгьо хуби. Чуьтам омор эри туь, усале илчинуьм? Гьич? Максим не Михаил?

К л а в а : — Ой председатель? Лап мэхьтелуым. Ишму чуй рач гоф сохденит.

Лушка: Ме гьечи дануьсденбируым ишму гье эз товней силос сехден не присудебный участокгоре вегуьрдеи гоф сохде дануьсденбиритге, оммо ишму лап усдой гоф бире бебей.

Б у й к е в и ч : Гьечуниге... (Ведешендени эз куьф е бутылке шоробе).

К л а в а : Де ме бурам Огол зере не оморе гьуногьуым...

Левон: Чуви инжо бегем, эй рафдей туь? Пой е румке ху, туьш э имуревоз гьуншини. (Клава нуьшдени, Соня дирени зуле-зуле тэхде паласе, денишире мэхьтел мундени эз биселигьэи).

С о н я : Э дей! И чуьни! Де жигейге не бу и тэхде-паласе эри норе? (Воисдени вегуьруб дешенуь э домой дер). Э Максим — Лушка чешмише хуно гогь э шуьвер, гогь э Максим денишире. Максим — гьэгьри, гогь э председатель денишире, гогь э Левон.

М а к с и м : Шовуне туь бире-бебей?!

Лушка: (Гирисде). Туь, шову чуй сохдей Левон.

М а к с и м : Де чум эри чуй зере?

Б у й к е в и ч : Мак-сим — Ш...ш...ша! Э фикир туь ги, гьонине герекне вэгьдоре. (Э чумевоз бирмунде жовонгьоре), бикей хуне! Нит пейле, закуска, нуьшит! Нуьшит, жогьилгьо, э гьуьзетлуье жигеьшошму.

Гьеме еки нуьшденуьт, оммо Левон имогьонш сокит не бири

Лушка: Гьеле зуни эри эн угьо, э ён еки эри нуьшде. Соня, вэхиз кумеки сох, духдер ме (Эри хуьшде). И чуй биёбуруни! Кидан гене чух сохдиге.

Деде-духдер варавунденуьт сер столе

Б у й к е в и ч : (Эз Левон). Э туь лонгьи инжо эй нуьшде?

Левон: Чуви бегем! У гьеле испот сохде не омори.

М а к с и м : — Туь песоюре мивини, чуьтам испот биреннинге.

Б у й к е в и ч : Чуьре испот сохденит ишму э еки, ильчиньети мере не буге...

Лушка: — (Чигьоре). Шориму эз гьисдигьо девлет имуни.

К л а в а : — (Эз Лушка). Э Соня денишире ме мэхьтел мунденуьм. И пушо салгьо винире э бел булши покурденбу, оммо имугьой е тикмелей суьрхини. Вэгьдо гьечи эдее гирошде, лап хэберсуьз, кей пир биренингеш мэгллуьм нисди.

М а к с и м : — Иш э фикир пири дери, оммо гьетте торик бире, э мердгьоре палунде дери.

К л а в а : Одомире эз хуьшде не бисдоге, чоре нисди эн кесе семе мий э сер ведшенуь. Э бед рэхь муно имуре ки нисе хосдеге. Оммо Михаил, мошоллагь, туь е бегьем мерд бирейо!...

Лушка: — (Э бэхилирсвоз). Весси-весси... чум мезе.

Б у й к е в и ч : (Декуьрде пейлегьоре). Вегирит гьери, вегирит э согьи жогьилгьо. Мозоллуь гердо ишу э еки. Ойдуьлугьингьо гердо.

К л а в а : — Эз мозол серхош гердо ишу, эз ички биреннигьоре хуно (хурденуьт).

Лушка: Вегирит хурит. Михаил, гьэйб меьвгу туьре, чи ху.

Левон: — Имугьой э согьи ильчнго, э согьи председатель.

Б у й к е в и ч : — Ишму чуй гуьфдиренит?

Лушка: Нэгь-нэгь, председатель и хуьрмет гьеми эри имуни, гьениге эри гьэйлгьой иму.

Левон: Гуьфдиренуьтгьоре хуно, суьфдеи пейле ильчире...

Буйкевич: Суьфдеи тоёгъиш?

Левон. Эгенер, дуьргердо, е кор-чи бисдоге, эй тоёгъиш хъэвже-чи нимуни. Оммо эри ме оморенигъо кор те унжо оmore нирасу. Туь нмугъой э гъумолет иму, гъэриш бирей. Гъумолет иму келе гъумолети: хьофд бирор, дуь хэгъерим. Гъеме инжо зигъисденуьт. Гъер бироре зен юни, угъош гъумолетлуьнуьт. Эгенер э имуревоз э шолумиревоз, зигъисдегор бисдоге, эз иму келе кумеки мивинуь.

Максим: — Имугъой ире воисдени председателя э лой хуьшде чаруну.

Левон: — Э лой ме нисе чарунденуьм, эдеэ э дусди ве шолуми теклиф сохденуьм.

Максим: — Туь гъер чуй гири миё гуи? Туьш эз игъролгъой зиндегунни гоф сохде?

Левон: — Егъни эри саламати? Эри ченд гъэдери? Тейте торик бире?

Буйкевич: — Ш-ш-ш!.. Максим! Э фикир ги гъейсэгъэтинне гереклуе вэгъдоге. Ме разинуьм Левон! Вегиригъ гъенжим э согъи.

Михаил: — Гъо!.. Председатель э хъэрекети дери. Э и кориш воисдени Америкере гирору.

Буйкевич: — *(Пейле вегириде)*. Э и кор иму гъич вэхд пес не мундейм, гъемше э пушо дебейрим. Оммо гъегенеш эз угъо э гъичиш пес нимуни. Гъенжим э согъи эню бебе-дедегъо, комигъоки ижире доигълуе ферзедгъо келе сохдет. Ме эри гоф сохде омбор сэгъэтуьм, оммо дузире гуфдире гереки, ижире ферзедгъо тэгърифимунни, шориму эз угъои. Гъисдими е колхозгъиш ижире тэгърифлуе зоотехник бу ишуре? Комини колхозе ижире фермагъоймуре хуно, фермагъо бу ишуре. Э ён им оморенуьт эри хуге бире. Жогъил гъисдуьтгеш эз ишу хуге биренуьт тегъер кор сохдеире.

Максим: — Тэгъриф меди председатель, келегед мибошут.

Буйкевич: Келегеде — э гезинелугъ минушуним. Комики нисе сохденуьт. У коммунисти. Соня, шегуьрд эн уни э ферма. Эх... бэхили сохденуьм ме э ишму Максим не Лушка. Ишмуш хубе одомигъоит: Дуьруьсд кор сохит, эхир ник. Э согъишму.

Гъемееки хурденуьт

Левон: — *(Гъэзъри)*. Ме гунге э гъэре мэгъреке не деруьм.

Буйкевич: — Э товней туьш мигуюм. Туь дилеглуе мерди, варасирени?.. Десгъой туь..

Максим: — Дуразе десгъои.

Буйкевич: — Угъош гъэберлуьнуьт. Энжэгъ у гъэбергъо..

Максим: — Эз гиёв берден.

Буйкевич: Максим... (эз Левон)... Десгъой туь э бисду ве богъ туь гъэбер зери. *(Эйгъомевоз)*. Ме варасиренуьм, э туь тэхсир не вери. Духдер не зен э фермеют. Угъоре можол эн дилег хунере веровунде нисди. Гъеме гурунде кор вемунди э сер туь.

Левон: — Гъелбетте гъечуни.

Буйкевич: — Оммо туь эз зен не духдер туь песни. Уники гъелемиш сурот туь э газет невери. Оммо сурот Лушка вери. Оммо е ме фикир сохденуьм, ки туьш э и зуригъо дес мивегири эз гъемей эн угъо, эз богъ, эз бисду, эз гов. Хевлете одоми бире, сере мигири эри коммунизм вокурде.

Левон: — эгъ!.. председатель... Ме эри коммунизма вокурде хъозурум... Оммо чуьтам дес вегируьм эз мол-муьлк ме?

Максим: — Эгэнэр разиниге фурух гове э колхоз. Небуге... у гов туьре... э сес туьре хуруз нешиновуьго жиге мифуьрсуь.

Левон: — Туь мере метерсун! Гове ме э колхоз нидуьм.

Лушка: — Туь Левон, э неьгогъи хуьжэт мегил! Сабуьр сох! Гушвени пой, хэлгь чуь гуфдиреге! (Эз председатель не Максим). Имуш э хэлгь гуьре. Эз хэлгь гъирогъ не поим.

Соня: — Бебел! Туь ижире хэндее гофгоь эри чуь сохде?

Клава: — Ме говмере гье имуруз миберуьм. Эз э хуне дошдей эн у хэйр нисди.

Левон: — У ихдиёр туьни. Туь э колхоз пушолуье корсохи, оммо ме гьеле поисдем. Гов чуьни.

Максим: — Гиёв хурдегор.

Лушка: — Шир, гъэймэгъ, кере чи нисди...

Клава: — Кере.

Левон: — (Гуш не гуьрде). У эьгуьл зенунеи. Оммо председатель варасирени. Уне гуьре гъэлеж эн у гьечуни. Гов — азади мени. Гов — гереклуье девлет мени, овгьот мени, гъувот мени, гьемишелуьге кумек мени.

Михаил: — Эз ки дошденини туьре у суьрглуье гъучи?

Буйкевич: — Бегем ишму гьичиш нисе варасиренит?

Левон: — Ишму чуь жире одомигьоит? Эри чуь тэгиди сохденит ишму? Мере э тэгиди эри чуь венгесденит? Биёйт виним, руз-бе-руз тозетозе! Э руй глов верире хуно эдем зигьисде: гогъ эй лоюм гоьгие овло... Муьхкем э пой поисде нисе дануьсденуьм. Бигьилит меш э хуьшде диром-дие.

Максим: — Бигьилит уш э хуьшде дироморе бине ю гьолинд бу. Песде биёйт ишму хьэрекет сохит векенит уре, э коммунизма корит.

Левон: — и коммунизма, коммунизмаи-эй. Гунге ме нехогъ коммунизмаюм. Гьечуниге вегирит пейлегьоре э шори коммунизм хурим.

Лушка: — Вегирит, вегирит гъэзизе гъуногъгоь! (Хурденуьт). Бэхшлемиш сох Максим, бэхшлемиш сохит э ме. Левоне гьеле-меле варасире нисе бире. У лекция не доклад нисе шинновусде, э политзанятие нисе рафде. Туь э у менге мибирмуни, у э энгуьшд туь миденишуь. Хубики ме хуьшдени ме гоф сохумгоь э уривоз. Песде. Ме ихдилот сохде гьемере миверасунум э у. Ме э у гьечи гофе верасунденуьмки, тек-бетек... Оммо имугьой вегирит...

Левон: — Имуре женг не хуьжет эри чуьни, вегирит...

Лушка: Уш дузи. Вегирит гъэзизе гъуногъгоь, чишмуре хурит. Веги хьовир председатель... Вегирит-о...

Левон: — Угьо тозе зиндегунире сер гуьрдере хунон. (Бирмунде э жовонгоь). Оммо иму миёсдим эз суьфде э гъэйгъуй эн угьо поисде. Э же мизигъуьт, чуьтам мизигъуьт угьо. Чуьтам сер мигируьтге зиндегунире...

Михаил: — Эз товней жигьиз гуфдире?

Левон: — Эз товней лулешму.

Максим: — Уш герекит. Гу дилег туьре.

Левон: — Эй ме оморенигъо. Мере е теке духдери, оммо туьре Максим, эз Михаил гъэйри, жун ишу согъ, гъуьмуьр ишу дураз, чоригеш гьисди. Хуне жигей меш хуби. Бун юш цинковой огуни. Келе хъэет, богъ, е ченд кифлет гъэнг, ним гектар хори-меш гьисд, оммо туьре э кифлетевоз гьеме бисденж соти хорини. Уне гуьре гьеме минкинигъо гьисд Михаил э хунейму эри зигьисде.

Максим: — Егъни э гъули небуге э нуькери?

Буйкевич: — Сервор суьрглуьгоь десде эдее кура сохде.

Левон: — (Гоф расире). Гьечуниге... вегирит и дес э согъи колхоз хурим!

Максим: — Весся Левон... Э согъи колхоз эри хурде туь хьозури, оммо эри кор сохде...

Клава: Чув жире мердунит ишму! Е гофе гуьрдейт поисде... Эз у гофгю, мэгъни хунимгю хубтеи. (Сер гуьрдени эри хунде).

Максим: — (Эз Клава). Пой Клава, гьеле вэгъдо омбори. Туь метлеб туьре гуфдири? Оммо ме эри туь гуюм, у игърол туь имуре нисе гуьрде. Суьфде кук ме э доморьети нирав, чуюнки колхоз уре эдее тозе хуней сенгъи доре, юш э тозе куче. Бигъилит, унжо сер гируьт тозе зиндегуни хуьшдере.

Левон: — Унжо те гьеме дегъ сотий хори доренини эри богъ-бисду кошде.

Буйкевич: — Уре зиьдте герекиш нисд. Те унжош дануьсде воисдениге, туьре, у ю хуьшдени ю нори теклифи дегъ сотий хори бэхш сохдеуре э ён тозе хунегю. Е кем вэхдиге бэгъдо угъойгереш овурдениним, э угъоревоз той сохдени. Хуьшдени туь гуфдирики, ишмуре эри се одоми ним гектар хорини гуфдире, оммо Максиме эри шеш одоми бисд пенж сотины. У бедхъисобини.

Левон: — Ини гъуншимере (бирмунде э Клава). Е тэхъное одомире ним гектар хорини.

Максим: — У дузи нисди. Имуш уре эдее гуфдиреним. Бурра гереки, гуфдире!

Левон: — Ишму чув гуфдиренит? Уруснете хори кеми бегем? Хори ки кемиге, вегируьгу зиьд сохугу хори хуьшдере.

Буйкевич: — Гьечи вокурдениним коммунизмере? Нэгъ, гьечу, гьичиш ни ведиров? Фикир туь сэхьиб чуюкле муьлгьоре е кемигеш муьлк доре гъолинд сохдеи, раг ишуре, оммо имуре воисдени селт бурим куьк ишуре.

Левон: — (серсоне хуно). Ишмуре ихдиёр нисд! Ме эрз мисохум! Ужире гъонун нисди.

Буйкевич: — Гъонуне иму хуьшдениму нуьвуьсденим.

Левон: — Ишмуре ихдиёр нисд! Ленин чуютам гуфдиребу: нисди Пензинский енебуге Рязанский гъонунгю, эри гьеме миё е гъонун бу.

Буйкевич: — Ленин эз товней хъэрекети органгюй жигеиш гуфдиребу.

Михаил: — Синогъигюй эн угъореш э фикир вегуьрде гереки э гъонуне нуьвусдеки.

Максим: — Умогюй темэхъ ишму гьисдиге, биёйт хурим э согъи гъонунгю!

Левон: — Э согъи гъонунгю михурим, оммо муьлк мере нидуьм. Ме гъонуне эз область мнофум, эгенер унжош... е сер те э Москов эри расире хьозурум.

Буйкевич: — Туь гьечи дануьсдени Москов э гъэршуй коммунизма?

Левон: — Э гъэршуй шефдигъои.

Максим: — Иму туьре шефд нисе гуфдиреним, эдейм дуз гуфдире.

Левон: — Суьрг наргове э дуз сохдеки, герден юре чарунденуьт. Мере гьечу нисе воисде! Ве екиге Максим... Туь э илчиньети оморей небуге эри женг гуьрде э меревоз?

Буйкевич: — Левон! Бегем туь нисе варасире? Иму оморейм духдер туьре эри Михаил — туьре эри коммунизма — эри хосде.

Лушка: — Мерду! Вессит дие! Левон чув тэклиф сохди. Эгенер. Михаиле воисдениге сэхьиб бире биёвгу э хунейму. Ишму эдейт хуьжет

гуърденит, оммо Михаил гириге е гофиш нисе сохде. Бигьил хуьшдени ю гую.

Левон: — Расди, туь гу Михаил чуй гуфдиреге.

Соня: — *(Евошлей)*. Туьш э ило-уле гъэдгъуд месох.

Михаил: — Левон г'эзизе бебей ме, ве Лушка-мигърибоне дедей ме. Ме не Соня омбор согъбоши гуфдиреним э ишму эри дореи рази-мендишмуре, ве эри эн и доре теклифишму. Оммо очугъ гуом ме э ишму. Эз товнейму хьуьжет гуърде герек нисди. Иму эз зуревоз веровурд сохдейм, имуре не богъ гереки, не зиёдие муьлк. Ме не Соня э ферма э кор биреним, унжо кор те воисдеи. Эри муьлк гъуллугъ сохде имуре можол нибу. Иму зигьисдениним э тозе хунего, э тозе куче, Келе согъ боши гуфдирениним эз правлений ве председатель колхоз.

Левон: — Иш гъечи. *(эз Соня)*. Расде гу духдерме, туреш разини?... *(Э езугъэ жире гуфдире)*. Оммо имуре фурмуш месох. Иму зеншуввер э възд пири тэхьно мундениним. Э ёр туь ги, гъемей эн и жофойму эри туьни. И хунереш зэхьмет кешире, эри туь вокурдейм... Имугъой... хуьшдени туь фикир сох виниш.

Соня: — Бебе! бегем ме... бегем ме не Михаил фурмуш мисохим?!

Левон: — Иш гъечи. Ег'ини гъечи-дие.

Соня: — Михаил белкем иму гене фикир сохдим.

Михаил: — Бегем иму фикир не сохдейм? Бегем, туьре разини келе дедегьоре хуно эри зигьисде?

Левон: — Чуйни дурьгердо деде-келе дедей эн угъо. Гисне бирэхъ-не не бирики.

Михаил: Угъо кеми эри Соня.

Левон: — Унжо э у тозе куче омборте нибу? Унжо ишмуре эри богъ-бисду дешенде дегъ соти доренини, чуй мисохит?

Михаил. Эз ним гектар девлетменд биренини! Кеш, Соня, ведерайм. *(Эз куче оморени сес хундей духдерегъо)*. Шинновдусдени. *(Вэхуьшденуьт эри ведарафде)*.

Соня: — *(Рафдени э ён бебе-дедей хуьшде)*. Бебе!.. Деде!

Буйкевич — Бурайт гердит. Инжо иму хуьшдениму... *(Соня бебе-деде денишире, рафдени э ён Михаил, ведерафденуьт)*.

Клава: — *(пъёне хуно)*. Микорум хиёр-хэмзе.

Левон. Вессипой ебо Клава? Михаил чуй гуфди! ним гектар хори — девлетменини?

Максим: — Имугъош веровурд сохде не варасирей?

Левон: — Туь варасирей?

Максим: — Варасирем.

Левон: — Гьочуниге э и пес мунде сер меш врасун.

Максим: — Девлетменди — ег'ини... Деве — хуно — лет-гуърде мунди.

Буйкевич: — *(Шагъгъэ зере хэндуйсдени)*.

Клава: — гьегене сергуърдени эри хунде.

Микорум хиёр-хэмзе,
Э гъирогъ он, э сер рэхъ
Гье эдем гузет сохде
Рэхъ дусде шев те себэхъ.

Чарунди эз урусн э зугъун тати Борис Гаврилов
Эхирн бэхш эн и пьеса дешенде оморенини э альманахиге

СЕРНОМЕ

Х. Авшалумов.

Е-дуй гоф эз товун э н альманах дешенде оморетгьо произведенигьо. 3

Ю. Семенов.

Ошнегьой эн раби Хьэсдиз. (Повесть). 5

СТИХИГЬО ВЕ МЭГНИГЬО

М. Дадашев.

Кавказ. 23
Мэгиин эз товней Ватан. 24
Коста Хетагуров. 24

Б. Гаврилов.

Партия. 26
Ленин. 26
Духдер-астара. 27
Мозолуе Ватан. 27
Поиз. 28
Невое сенгь. 28
Мэгиин духдери. 29

Р. Гамзатов.

Сес сохдени ворун э чул. 30
Хэтгьо э сер сенгьгьой дохьор. 30

А. Якубов

Эри онгур чиренигьо духдер. 31
Иисон 31
Дуе гуьле. 31
Эри жогьоб бирей мэхьэл. 32
Зарифат. 32

М. Гаврилов.

Дилег эн дуьл. 33
Партия 34
Васал. 34

Гь. Захарьев.

Валентяна 35

	Б. Сафинов.	
Ди дес Туьре.		36
Кук ве духер.		36
Несигэтгьо.		38
	И. Рувилов.	
Гуьлме рачи		39
Эхири верф		39
	З. Семендуева.	
Бура рэхI ник.		40
Дусдгьо.		40
	Д. Атилов.	
Гялемете ГЭС.		41
Нэгъуыл догъи.		41
Ме э заводуым.		42
Гъушгьо-гофгьо.		42
Хэлгъ тати.		42
Хубе зен.		43
Э лугъонди эн угъо.		43
	Э. Гуьршуьмов.	
Биё-биё.		44
Ширик мибу.		44
	Ю. Агарунов.	
Зу вогорд гуьл ме.		45
Э хьэсрет туь деруьм духер.		45
	Хь. Рахминов.	
Москва офдори э дуьлме.		47
Гьемишелуьг зинден Ленин.		48
	Хь. Янисимов.	
Зигъо э гуьллом деггьо.		49
	М. Рабаев.	
Москва.		50
Одохлу.		50
Эри Догъисду.		51
	Я. Илягуев.	
Щолум эйту коммунизма.		52
Чабан колхози.		52
	А. Кукулиев.	
Лепуьргьо эдете оморе эз дурп.		54
Асдарагъо э сер дерьёгъ.		54
Книш гужлуь?		54
	Х. Манувахов.	
Васал.		55

ИХДИЛОТГЪО

М. Гаврилов.

Девр ве одомигъой ю.	59
Бедмозолн.	61

М. Бахшиев.

Сувгуьдо.	70
Духдер дербенди.	75
Эрзо.	79
Бебе не духдер.	83
Э рузгъой довгго.	86
Духдер догън.	88

Б. Гилядов.

Бибей Юсуф.	94
-------------	----

Хь. Авшалумов.

Ме эн туьнуьм, туь-эн ме.	97
---------------------------	----

ОЧЕРКЪО..ВЕ. СТАТЬЯГЪО

Хь. Анисимов.

Рабигъо ве диндогъэт-дуьшмен эн зенгъоюг.	117
---	-----

Хь. Авшалумов.

Эз товней метелегъой эн хэлгъиму.	120
-----------------------------------	-----

Д. Шаулов.

Эз товней зарали, дургуни ве гъэсуьл эн дин-догъэт жугъури.	126
---	-----

ПЪЕСАГЪО

С. Изгияев.

Духдер гъэмле.	139
----------------	-----

А. Макаёнок

Левониха э тозе рэхъ.	154
-----------------------	-----

СОВЕТСКАЯ РОДИНА

На татском языке
Составитель — А. Семендуев.

Художник А. Горшков.
Редактор Х. Авшалумов.
Художествен. редактор Ф. Джанахай.
Техн. редактор М. Ханукаев.
Корректор М. Ханукаев.

Сдано в набор 17-IX-1963 г. Подписано в печать 21/XII-1963 г.
Форм. бум. 70x108¹/₁₆. Бум. л. 5,375. Печ. л. 10,75. Усл. печ. л. 14,7275. Уч.-изд. л. 11,59.
СО4550. Тираж 1000. Цена 46 коп.

Дагестанс. книжное издательство Управления по печати при Совете
Министров ДАССР.

Типография № 7 Управление по печати при Совете Министров ДАССР.

Цена 46 коп.

СОВЕТСКАЯ РОДИНА

СБОРНИК ТАТСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

На татском языке